

Konrad Kikas

ÜHISKOND JA RAAMATUKOGU

KONRAD KIKAS

ÜHISKOND JA RAAMATUKOGU

Vaade ajaloole

Tallinn 2011

Toimetaja Maret Teetlaus
Kujundaja Tiia Eikholm

Kaane kujundusel on kasutatud joonist: *Keiserlik Raamatukogu Viinis 1711. aastal* Winfried Löschburgi raamatust: *Alte Bibliotheken in Europa*. Leipzig, 1974.

Autoriõigus: Konrad Kikas ja Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu, 2011
ISBN 978-9949-23-083-9

*Raamatukogu on koht, kus eilse päeva pärand on tänase
päevaga kokku toodud tulevikuvõimaluste loomiseks*

James Billington

SISUKORD

Sissejuhatus	9
1. ESIAEG	11
2. VANAAEG	15
2.1. Lähis-Ida	15
2.2. Vanad Idamaad	24
2.3. Vana-Kreeka ja Rooma	33
3. KESKAEG	43
3.1. Ajajärgu situatsioon	43
3.2. Informatsiooniolustik ja raamatukogundus	50
3.3. Raamatukogude kasutamine keskajal	56
4. RENESSANSIAEG	57
4.1. Ajajärgu situatsioon	57
4.2. Informatsiooniolustik ja raamatuasjandus	64
4.3. Raamatukogundus	68
4.4. Raamatukogude kasutamine renessansiajal	76
5. BAROKI- JA VALGUSTUSAEG	77
5.1. Ajajärgu situatsioon	77
5.2. Informatsiooniolustik ja raamatuasjandus	84
5.3. Raamatukogundus	87
5.4. Raamatukogude kasutamine baroki- ja valgustusajal	97
6. INDUSTRIAALAJASTU	99
6.1. Ajajärgu situatsioon	99
6.2. Informatsiooniolustik ja raamatuasjandus	106
6.3. Informatsioonindus ja raamatukogundus	111
6.4. Raamatukogude kasutamine industriaalajastul	148
7. PILK TULEVIKKU	151
7.1. Raamatukogude tulevikuvisioon	151
7.2. Raamatukogunduse kestvad väärtused	161
Kasutatud kirjandus	163

SISSEJUHATUS

Raamatukogude kultuuriline ülesanne seisneb esmajoones kirjavarade alalhoidmises ja korrastamises. Olles “inimvaimu varakambrid” (Leibniz), vastutavad nad selle eest, et kirjavarade parandamise järjepidevus ei katkeks. Teiseks avavad nad otstarbele vastavalt kirjavarade sisu ja annavad selle kasutusse. Sellega teenivad nad inimkonna arengut. Kõikide rahvuste väärtuslikke raamatuid kõigile lugejarühmadele kättesaadavaks tehes tõkestavad nad rahvusliku piiratuse ja seisuslike või rassiliste eelarvamuste kujunemist.

Raamatukogude ja raamatukogunduse arengut vaadeldakse selles ülevaates seoses kogu informatsioonitegevusega, samaaegselt käsitledes seda ka kui ühiskondliku arengu ühte aspekti, s.o. seotuna sotsiaalse, majandusliku ja poliitilise ajalooga.

Ühtlasi on uuritud, kuidas inimkond kogus ja korrastas inimkogemuste ülestähendusi. On jälgitud raamatukogude evolutsiooni kirja leiutamisest kuni meie põlvkonnani ja tulevase maailmani ning uuritud rolli, mida nad ühiskonnas on etendanud ja etendavad. Raamatukogu on püütud näidata osana kultuurist, milles ta toimib, s.o. selgitada, kuidas ühiskonnad maailma ajaloos raamatukogusid kasutasid ja kuidas raamatukogud neid ühiskondi mõjutasid. **Biblioteca docet!**

1. ESIAEG

Vanimad tõendid *homo sapiensi* eksisteerimisest pärinevad pigem arheoloogiliste ja paleontoloogiliste tõendite interpretatsioonidest kui inimeste endi poolt tehtud ülestähendustest.

Esiaja informatsiooniolustik

Inimsugu oli juba füsioloogiliselt ja intellektuaalselt üsna arenenud, kui ta hakkas jätma maha tahtlikke märke teda ümbritsevast maailmast. Esimesed sellised teadlikult tehtud ülestähendused on igapäevaelu graafilised kujutised, mida on leitud kaljukoobaste seintelt. Paleoliitiliste koopamaalingute ja inimtegevuse tõeliste ülestähenduste vahele jäävad aastatuhanded. Vanimad koopamaalingud arvatakse tavaliselt pärit olevat ajast 40 000 aastat tagasi. Ühiskondade arenedes ja komplitseeritumaks muutudes tekkis vajadus seda komplitseeritust paremini edasi anda. Pildiline esitus, kuigi jätkuvalt jõuline ja tähtis, on piiratud. Kuigi pildid saavad anda vorme ja värve edasi efektiivsemalt kui sõnad ja annavad mingist tegevusest sageli selgema kujutuse kui verbaalne kirjeldus, on nad abstraherimiseks või mõtete väljendamiseks vähem efektiivsed. Mõtte ja tegevuse representeerimise tõhusamaks vahendiks sai kiri.

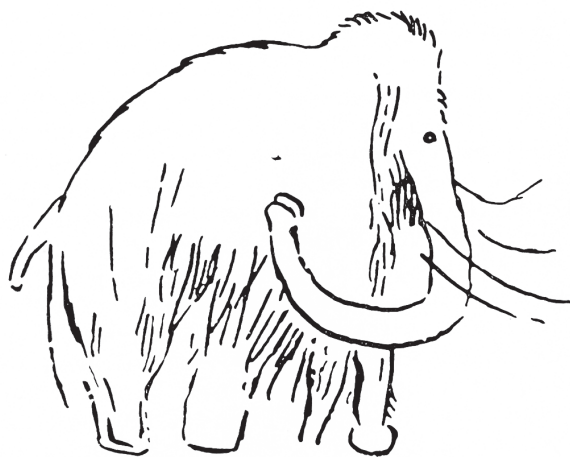
Kirja varasem ajalugu on paratamatult tundmatu, kuid tõenäoliselt arenes see Lähis-Idas ligikaudu 5000 aastat tagasi. Niipalju kui me teame, olid sumerid need, kes kirja välja mõtlesid.

Riikluse tekkides oli Mesopotaamia algselt linnriikide liit. Sumerid olid võimul umbes 3000. aastast alates eKr. Sumerite majandus baseerus teraviljakasvatusel. Majanduse juhtimiseks oli vaja tsentraliseeritud haldamist. Tootmiseks vajati arvukalt käsitöölisi ja kaubitsejaid, kes importisid puitu, kivi ja metalle kauge-test maadest. Sumeri valitsejaks olid ülempreestrid ja kuningas. Suurt osa Sumeri majanduslikust tegevusest korraldasid templid. Templite halduritel oli vaja registreerida maavalduste ja saagi andmeid, samuti kaupade ostu/müügi andmeid – märkida üles, mille eest, kelle poolt, kellele ja kui palju maksti. Meie ajani säilinud esimesed kirjalikud dokumendid olidki kirjutatud templite bürokraatide poolt majanduslike toimingute ülestähendamiseks. Märke tegid nad savitahvlitele bambusroost krihvlitega, kujutades konkreetseid objekte: põlluvilju, loomi, toodetud kaupa. Templid ei hävitanud vanu majandustegevuse ülestähendusi. Savitahvleid hoiti konteinerites, igal neist oli tahvel säilitatavate tahvlite sisu kohta. Majandustegevuse ülestähenduste kõrval säilitasid templid ka hümnide, palvuste ja lausumissõnade tekste. Neid kasutati kirjutajate harimiseks, kuid ka pidulikel ja pühadel eesmärkidel.

* * *

Juba esiajal, s.o. antiigieelsel ajal, ning samuti varasel antiigiajal, veel enne tõeliste raamatukogude väljakujunemist, areneb mitmesugustes kirjaliku pärandi üldistes kogumiskohtades raamatukogunduslik tegevus. Selle eel on pikk teadmiste üleandmise ja informatsiooni edastamise suuline traditsioon, igas suhtes raamatukogunduseelne, aga siiski juba täiesti informatsiooniolus-tiku juurde kuuluv.

Koopajoonis

Sumeri savitahvel. Uruk, u 3000 a. eKr

2. VANAAEG

2.1. LÄHIS-IDA

Kõige varem tekib raamatukogundus esimestes, varajastes Lähis-Ida riikides. Mesopotaamia ja Egiptus on teistest varasemad. Nad on ka Hiinast ees ja väga kaua Euroopast ees.

2.1.1. Mesopotaamia: ajajärgu situatsioon, informatsiooni-olustik ja raamatukogundus

Mesopotaamia ajalugu on poliitiliselt vahelduv. Sumeri vallutasid umbes 2300. aastal eKr akadlased, 2000. aasta paiku eKr tulid babüloomlased ja lõpuks aastast 900 eKr assüürlased. 600. ja 500. aasta vahel eKr vallutati Lähis-Ida riigid meedlaste ja pärslaste poolt ja inkorporeeriti Pärsia riiki.

Mesopotaamia linnriikide väljakaevamistel on leitud linnamüüride, templite, paleede, elumajade jt rajatiste varemeid ning ulatuslikke savitahvlite kogusid. Nende kogude enamikku ei saa pidada raamatukogudeks, nüüdse terminoloogia kohaselt olid nad pigem arhiivid või registratuurid.

Peaaegu kõik vanaaegsete raamatukogude kirjeldused vaatlevad Assurbanipali raamatukogu Ninives, mida dateeritakse seitsmenda sajandiga eKr, kui vanimat ürikute organiseeritud kogu. Tuginedes peamiselt sellest raamatukogust leitud savitahvlitele ja neile, mis avastati Mesopotaamias mitme hilisema väljakaev

vamise käigus, saadi teada, et on olemas vähemalt 2000 aastat vanemaid säilinud arhiive, mis sisaldavad sumeritelt pärinevaid kollektsioone. Meie teadmised vanaaegsetest raamatukogudest ulatusid seega tagasi kolmanda aastatuhande keskpaigani eKr.

Itaalia arheoloogide 1964. aastal alanud Tal Mardikhi künka väljakaevamistel Põhja-Süürias avastati Ebla linn. Ebla linnriik oli kolmanda aastatuhande teisel poolel eKr tugev poliitiline ja kaubavahetuskeskus. Ebla dünaamiline majandus baseerus rahvusvahelisel kaubandusel ja ta mõjuala ulatus Vahemerest Palestiinani. Ebla väljakaevamiste esimesed kümme aastat ei andnud silmapaistvaid tulemusi, leiti vaid hulgaliselt savinõusid, ka mõned raidkujud, ornamente ja relvi. Alles 1974. aastal, kui kuninga-palee varemed pikkamisi välja tulid, leiti esimene 42-st kiilkirjaga savitahvlist koosnev kollektsioon. Järgmisel aastal kaevati välja umbes 17 000 savitahvlit, millest mitu tuhat olid täiesti rikumata. Savitahvlid pärinevad aastaist 2600 kuni 2300 eKr.

Enamus savitahvleist sisaldas kommertslikke, õiguslaseid ja administratiivseid ülestähendusi (dokumente, registreid). Osa arhiivist oli teatmeraatukoguks neile, kes töötasid kaubandusregistriga; selleks oli suuremas hoiuruumis sõnastike ja silbistike kogu. Seda kogu kasutasid ka kirjutajad kirjanduslike tekstide täpsete versioonide toimetamisel. Peale selle sisaldas raamatukogu eepilisi narratiive, müüte, hümne, lausumissõnu, rituaale ja vanasõnu, samuti botaanika, zoologia, mineraloogia ja matemaatika manuaale. Ebla raamatukogu täitis teatud määral kooliraamatukogu rolli. Ta tegutses akadeemiana kirjutajate õpetamiseks, kuid nagu uuema aja ülikool eksisteeris see akadeemia selleks, et teadmisi luua ja säilitada, samuti neid levitada. Ebla õpetlased uurisid ja avardasid sumerite teadmisi, kirjutajad ja õpetlased Marist ja Mesopotaamia linnadest külastasid Eblat, tuues kaasa tekste oma kodumaalt, ja pöördusid tagasi Eblast saadud tekstidega. Ebla ei olnud unikaalne. Ka Maris, mis on

praeguses Loode-Iraagis, samuti hetiitide pealinnas Hattušas, asukohaga praeguses Türgis, on arheoloogid avastanud arhiive. Kahtlemata on olemas veelgi väljakaevamata arhiive, mille põhjal saame kunagi tulevikus vanaaja kirjanduslikku kultuuri ja seda teeninud raamatukogusid rohkem tundma õppida.

Nagu eelpool öeldud, olid Mesopotaamias võimul erinevad rahvad: sumeritele järgnesid akadlased, neile babüloomlased, assüürlased ja pärslased. Iga vallutaja tegi hävitustööd. Sumeri ja akadi inskriptsioonides on märgitud, et Ebla linn hävitati akadlaste poolt 2250. aastal eKr ja uuesti hetiitide poolt 1600. aastal eKr. Akadlased tulid Eblasse tule ja mõõgaga ning linna põletamine võis kindlustada tuhandete savitahvlite säilimise meie ajani.

Eblas väljakaevatud arhiiv ja raamatukogu moodustavad ürikute korrastatud kogu, mis on vähemalt 500 aastat vanem kui mõni varemleitu ja dateerub umbes 2550. aastaga eKr. Nõnda siis on Ebla maailma vanim teadaolev raamatukogu, mis varustab meid teadmistega 4500 aasta vanusest raamatukogupraktikast: võõrkeelsete tekstide ja kirja transkriptsioonist, ürikute klassifitseerimisest ja kataloogimisest ning nende korrapärasest paigutamisest suuruse, vormi ja sisu järgi, samuti teadmisega, et juba tollal oli raamatukogu funktsioon teenindada haridust ja uurimistööd. Kuna väljakaevatud savitahvlite läbiuurimine on võtnud aastaid ja jätkub tänaseni, on täiesti mõistetav, et Ebla raamatukogu avastamine on jõudnud ajalooalasesse kirjandusse alles üsna hilja-aegu (Pettinato, 1981; Wellisch, 1981).

Ameeriklaste arheoloogilistel kaevamistel Sumeri riikide vaimses keskuses Nippuris aastatel 1889–1900 leiti Sumeri peajumala Enlili templi varemed ja suur sumerikeelne kiilkirjaline templiraamatukogu, mis sisaldab mõnituhat u. 1700. aastaga eKr dateeritud savitahvlit – vanimaid sumeri kirjandusmälestisi.

Suurim, tuntuim ja tähtsaim savitahvlite kogu pärineb Ninivest, Assüüria viimasest pealinnast. See on Assurbanipali (valitses u.

668–627 eKr) palee raamatukogu, mille briti arheoloogid aastail 1845–1854 välja kaevasid. See raamatukogu oli ühtaegu valitsuse raamatukogu ja riigiarhiiv, aga ka koht, kuhu koguti kirjandust selle sõna täielikus tähenduses. Tänapäevaks päevaavalgele tulnud 22 000-st savitahvlist koosnev kogu (sellest umbes 5000–10 000 raamatukogus) on maailma informatsioonialaloos seni teadaolnutest suurima mahuga.

Raamatukogu eksisteeris Ninives Nabu templis juba kuningas Sargon II valitsusajal (aastatel 721–705 eKr). Assurbanipali isa Esarhaddon täiendas kogu rituaalide ja ennustuste vanade tekstidega. Assurbanipal sai riigimehe ja õpetlase koolituse. Temast sai kirjanduslike eelistustega õpetatud mees. Ta saavutas meisterlikkuse mitte ainult kirjakunsti alal, vaid ka savitahvlite valmistamisel ja põletamisel. Ta vaatas läbi, redigeeris ja toimetas tekste, mida kogusid tema jaoks kirjamehed, keda ta oli saatnud oma dominioonide koolidesse ja raamatukogudesse. Assurbanipal sai palju tekste kirjameeste ja õpetlaste erakogudest. Õppimise ajal olid need inimesed – arstid, lausujad, ennustuste interpreteerijad – kopeerinud teaduslikke ja kirjanduslikke tekste, mis sisaldasid baastadmisi nende ameti kohta. Hilisemas elus laienes lugemine sageli teistesse teadusvaldkondadesse. Ka neid tekste kopeeriti kooli- ja templiraamatukogudes.

Assurbanipali raamatukogu oli universaalne. Ta oli hästi organiseeritud, seal oli töökoda savitahvlite valmistamiseks ja ahi nende põletamiseks, kindlustamaks kõrget kvaliteeti. Savitahvlid olid paigutatud rühmadena nii, et ühe ja sama ainevaldkonna materjalid olid kokku kogutud. Kirjanduslikud teosed, nagu müüdi tekst Sumeri valitsejast Gilgamešist, olid tosinal savitahvlil. Matemaatika, astroloogia või maagia kollektsioonid hõlmasid umbes 100 savitahvlit. Assurbanipali raamatukogu kollektsioonid olid laialuluslikud ja sisaldasid ligikaudu 1500 tahvlit (dublette arvestamata). Enamikku neist tahvleist hoitakse Briti Muuseumis, mille andmeil on selle kollektsiooni peamiseks sisuks ajalugu, annaa-

lid ja kokkuvõtted, ametlikud dokumendid, aruanded, ettekuulutused, palved, lepingud, maa ja toodete müügidokumendid, pitsatijäljenditega võlakohustused, kronoloogia, astroloogilised ennustused, nõidused, lausumissõnad, mütoloogia, legendid, grammatika, õigus, geograafia jm.

Aastasadu olid Mesopotaamia kirjutajad standardiseerinud oma tekstide sõnastust ja korraldust. Assurbanipali raamatukogu kirjamehed jätkasid seda tööd, kogudes hulgaliselt dokumentide koopiaid ja valmistades ette väljaannete lõplikke tekste. See on tänapäeva assürooloogidel suuresti aidanud säilinud fragmentidest sidusaid tekste kokku seada.

Vähem kui viis protsenti Ninive savitahvleist sisaldasid seda, mida me nimetame kirjanduslikuks või ajalooliseks materjaliks. Assurbanipali raamatukogus säilitati kuninganimistuid ja kroonikaid, kuid need olid ainult valitsejate või sündmuste loetelud, ilma mingi geograafilise, sotsiaalse või majandusliku kontekstita. Eepilisi narratiive ja tarkusraamatuid hoiti mitte nende kirjandusliku väärtuse pärast, vaid seetõttu, et nad moodustasid kirjanimeste harimise õppekava osa. Mesopotaamias oli poeete, kuid Assurbanipali raamatukogus pole leitud nende lüürikat. Võibolla kirjutasid nad pigem vaha- kui savitahvlitele, võibolla oli neil täpne suuline traditsioon. Võimalik on seegi, et raamatukogud, mis hoiavad poeetide pärandit, on veel välja kaevamata.

Ninive vallutamine Babüloonia kuninga Nabopolassari poolt 606. aastal eKr tegi lõpu Assüüria riigile ja assüüria raamatukogundusele.

***

Heebrea piibli moodustanud raamatuid võib dateerida esimese Kristuse-eelse aastatuhande eri osadega. Teatmeteostest selgub, et need raamatud, mis Piiblis sisalduvad, ei saanud olla muistse Iisraeli kogu kirjanduslik produktsioon. Piiblis on kõikjal viiteid

ka nendele raamatutele, mis ei ole säilinud. Neid raamatuid on Piibli varasemate raamatute autorid arvesse võtnud ja ka tsiteerinud.

***

1947. aastal leidsid kaks beduiini karjapoissi Surnumere äärses asulas Khirbet Qumrani lähedal asuvast koopast savipotid, milles olid linasesse riidesse mässitud, kirjaga kaetud naharullid. Poised viisid leiu koju. Aga moslemitest beduiinid ei tundnud käsikirjade vastu huvi, sest kiri rullidel oli neile tundmatu. Nad müüsid rullid odava hinna eest Petlemma raamatukauplejaile. 1948. aastal leidsid spetsialistid, et käsikirjad on originaalsed ja pärinevad II–I sajandist eKr. Esimese koopa läheduses avastati veel kümme koobast, millest leiti hulk käsikirjade fragmente. Qumrani leidude vastu tunnevad huvi kogu maailma spetsialistid – vanade käsikirjade uurijad. On tekkinud isegi omaette teadus – kumranoloogia. Qumrani käsikirjad sisaldavad ka Vana Testamendi lugusid. Vana Testamendi seni teadaolnud käsikirjad pärinesid IX sajandist. Qumrani käsikirjades esinev “õigluseõpetaja” on mõjutanud Jeesus Kristuse legendi kujunemist evangeeliumis.

2.1.2. Egiptus: ajajärgu situatsioon, informatsiooniolustik ja raamatukogundus

Egiptuses on riikluse alged varasemad kui Mesopotaamias. Need pärinevad neljanda aastatuhande teisest poolest eKr. Tollal moodustus kaks väikeriikide liitu – Alam-Egiptus ja Ülem-Egiptus. Umbes 3000. aastal eKr ühendas Ülem-Egiptuse kuningas Menes kogu maa ja rajas esimese dünastia. Aegamööda kujunenud unitaariigi sõltumatus, puutumatus ja suurriigi seisund võimaldas sel riigil kuni viimaste aastasadadeni püsima jääda. Egiptuse kultuuri hea säilimine sõltus kirjasõna hoolikast alalhoiust. Kunstil ja õpetatusel, mis kerkis esile varaste dünastiade perioodil (aastatel

3000–2500 eKr) oli peamine osa Egiptuse poliitika ja ühiskonna kujunemisel.

Vanad egiptlased tegid üleskirjutusi paljudel juhtudel, nt vara omandamisel ja müümisel, maksude maksmisel, Niiluse iga-aastase veetõusu ülesmärkimiseks, oma kuningate kangelastegude ülistamiseks jm. Kuningapalee korraldas ekstensiivset väliskaubandust, mille kohta peeti arvestust, samuti oli vaja koguda ja hoida geograafilist informatsiooni, võõrkeelte sõnastikke, andmeid sõjakäikudest.

Egiptuse raamatukogud ei elanud kauem kui neid esile kutsunud tsivilisatsioon, nii nagu juhtus vanaaja Mesopotaamias. Kui sumerid ja babüloomlased kirjutasi savile, siis egiptlased kasutasid papüürust, s.o. mittevastupidavat materjali. Meie ajani on säilinud mõned hauakoobastele või monumentidele tehtud egiptuse kirjutised. Säilinud on ka kirjutisi potikildudel või papüüruse-rullidel, mis on ilmutustest või sõdadest puutumata jäänud. Vanade käsikirjade puudumisest hoolimata on Vana-Egiptuse raamatukogudest siiski jäänud jälgi.

Egiptlased austasid traditsioone. Haritud egiptlased nägid endis ühenduslülina vanade traditsioonide alalhoidmiseks läbi aegade ja lootsid selle töö jätkumisele pärastises elus. Nad pidasid aus kirjaliku sõna jõudu. “Inimene kaob, tema keha põrmustub, kõik tema järglasedki kaovad, aga kirjutis on see, mille pärast neid meenutatakse retsiteerijate poolt”. Käepärast juurdepääsu kirjalikele materjalidele vajasisid arstid ja kirurgid. Viienda dünastia varastest aastatest (2750 kuni 2625 eKr) pärineb kirjatööde kogu. Üht neist portatiivse raamatukogu raamatuist võiks põhjendatult nimetada kirurgi käsiraamatuks, milles kirjeldatakse neljakümme kaheksat arstipraktika juhtu ja soovitatavat ravimenetlust. Selle raamatu sisu kandus edasi palju hilisemasse “salajasse arstiraamatusse”, mis on dateeritud hüksoslaste perioodiga (1788–1580 eKr).

Keiserliku Egiptuse (16–14. saj. eKr) arhiivid paiknesid templites. Sõjakäike ja äritehinguid käsitlevate dokumentide kõrval hoidsid arhiivid olulisi õiguslikke materjale. “Kõik nende seadused olid kokku kirjutatud kaheksasse köitesse”, kirjutab Kreeka ajaloolane 1500 aastat hiljem. Egiptuse tsiviilteenistust juhtis vesiir. Vesiiri kantselei arhiiv sisaldas ulatuslikku õigusjuhtumite raamatukogu.

Vanal kultuurimaal Egiptusel on hieroglüüfkirja edasiarendamise, egiptuse papüürusest antiikse kirjutusmaterjali monopoolilaadse tootmise, samuti rullraamatu väljakujundamise tõttu raamatuasjandusele suur tähtsus. Sellest hoolimata on raamatukogud vanas Egiptuses vaevalt tõendatavad, kuigi on andmeid kultuslike kirjutiste arhiividest ja väikestest kogudest templites.

Esimene selgesõnaline viide ühele Vana-Egiptuse raamatukogule dateerub aastaga 1788 eKr. Ühel sambal on jäädvustatud kuninga Neferhotepi soov “näha Atumi (s.o. egiptuse mütoloogia järgi maailma ja jumalate looja ja isanda) kirjutisi”. Nõnda siis “Tema Majesteet andis selle toimetuse raamatukogule”.

Egiptuses tähistas termin “elu maja” templi juures asuvat omalaadi teadusasutust. On alust arvata, et seal tegeldi meditsiiniga. “Elu maja” täitis ka raamatukogu funktsiooni, sealseid raamatuid kasutati religioossetel ja hariduslikel eesmärkidel. Just sealt ammutatud teadmiste alusel kirjutati uusi teoseid, seal koostati pühi raamatuid. Raamatukogu (“raamatumaja”) hoidja amet oli riiklik ja pärandatav. Selle võis edasi anda vaid “kõrgeimatesse teadmistesse” pühendatuile. Raamatukogus säilitatavaid ürikuid kasutasid ka valitsejad või preestrid, sest üksnes nemad olid “pühendatud”.

Amarna Kesk-Egiptuses oli tuntud kuninga ja religioonireformaatori Amenhotep IV poliitiline ja kultuskeskus 14. sajandil eKr. Seelses dokumendikogus oli mõnisada kiilkirjaga savitahvli, mis sisaldasid toleaeagset diplomaatilist korrespondentsi.

Amenhotep III eksliibris. Egiptus

Vana-Egiptuse kõige kuulsama raamatukogu olevat asutanud Ramses II 13. sajandil eKr. Tema ajal ehitati suurejooneliselt – Teebasse hauatempel Ramesseum ja veel mitu muud templit. Nagu teisedki Egiptuse templid, sisaldas ka Ramesseum “elu maja” pildigalerii, raamatukogu ja söögisaaliga, mis ootas kuninga naudinguid hauataguses elus. Selle “püha raamatukogu” sissekäigu kohale oli kirjutatud fraas “Hinge tervisekeskus” ja ta sisaldas nii kirjanduslikke kui ka muid töid: luulet, ilukirjandust, ajalugu, põllumajandust, astronoomiat, inseneriteadust. Isegi Aleksandria Raamatukogu juht mainis Ramses II “püha raamatukogu” rohkem kui tuhat aastat hiljem.

Ainus säilinud raamatukogu Vana-Egiptuses ei ole vanaajale tüüpiline, pärineb hilisemast ajast, hellenistlikust perioodist ja asutati Ptolemaioste poolt Edfus, Horose templis esimestel sajanditel pKr.

2.1.3. Raamatukogude kasutamine Lähis-Idas

Lähis-Ida raamatukogude kasutamine oli äärmiselt eksklusiivne. Esiteks juba peaaegu üldise kirjaoskamatus ja laiade rahvakih-tide kaugeleulatava õigusetuse, samuti templi üldinstitutsioo-ni kultusliku iseloomu ja sellest tuleneva pühaduse tõttu. Aga lõpuks ka dokumentide kogu arhiiv-administratiivse osa teenis-tusliku salajaspidamise vajadusest tingituna. Peale preestrite kui teadmiste kandjate ja kirjastajate võisid ainult valitsejad ja juhti-vad ilmalikud valitsusametnikud omada kogudele ligipääsu.

2.2. VANAD IDAMAAD

Kirja levimine

Lähis-Ida majanduslikud, riiklikud ja kultuurilised saavutused laienevad osaliselt teistesse regioonidesse, aga väga aeglaselt ja mitte ühesuguse kiirusega. Kirja ülevõtmine viib vaid mõnes kohas dokumentide ja kirjanduse tekkimiseni. Mahajäänud rah-vad kasutavad kirja vähe, peamiselt lühisõnumite, raidkirjade, pühenduste ja lausumisväljendite kirjapanekuks. Tekivad eri-sugused kirjamärgid, kirjutusmaterjalid ja -tehnikad: kirjatähti graveeritakse kivisse või metalli, uuristatakse puusse, maalitak-se nahale, puukoorele või taimelehtedele. Kõige kiiremini levib kiri seal, kus hästiorganiseeritud riigikorraldus annab selleks katkematu ühiskondliku aluse. See juhtub esmajoones Oriendis – Indias ja Hiinas, seejärel ka Kreekas ja Roomas.

2.2.1. India

Indias areneb üks maailma varasemaid kõrgkultuure – induse e. harappa kultuur – esmalt suurtes jõeäärsetes regioonides, algul Induse ja hiljem Gangese ääres. Induse kultuur areneb juba nel-janda ja teise aastatuhande vahel eKr ja tal on mõningaid ühis-

jooni sumeri kultuuriga. Induse tsivilisatsioon, mis õitses Induse orus (kus praegu on Pakistan), 2300. aastast kuni 1750. aastani eKr, oli haritud tsivilisatsioon. Esimesed teated India haridusest pärinevad teisest aastatuhandest eKr. Esimesel aastatuhandel eKr said kõrgemast seisusest lapsed haridust braahmanist õpetaja kodus. Õpiti veedasi, mis on hinduismi õpetuslik lähtealus. Hiljem lisandusid rituaalide sooritamine, foneetika, meetrika, astronoomia, filosoofia, seksuaalkasvatus jt. ained. Kloostreis anti budistlikku ja džainistlikku õpetust.

India kultuur viib eeskätt indogermaani eelsete draviidi rahvusrühmade juurde. Hiljem, 1500. ja 1200. aasta vahel eKr kasvavad sisserännanud primitiivsemad indogermaanlased aegamööda draviidi kultuuri sisse ja viivad seda edasi. Kiri, mis oli juba indogermaani eelsel ajal välja kujunenud, jääb püsima ka indogermaani ajal. Veedade hümnid, braahmanite rituaalsed reeglid ja vana-india kirjandusteoste (upanišadide) filosoofilised spekulatsioonid olid suuline kirjandus. Religioossed teadmised kuulusid väikese preestrite kasti eksklusiivsesse valdkonda, kus ajendeid nende kirjapanekuks oli liiga vähe.

Kaks sekti, mis tekkisid 6. sajandil eKr, džainistid ja budistid, ei tundnud vastumeelsust oma pühade tekstide kirjapaneku suhtes. Džainistid pidasid igapäevast lugemist üheks religioosseks kohustuseks ja käsikirjade vahendamist kiitust väärivaks teoks. Sajandite jooksul lisati džainistide baastööde kaanoneile suur hulk kommentaare ning mungad koostasid sageli ilmalikke tekste poliitikast, matemaatikast ja poeesiast. Need anti hoiule džainistide mungakloostrite ülemate järelevalve all olevate templite raamatukogudesse. Džainistid olid rohkem huvitatud ilmalikust kui religioossest kirjandusest. Nende raamatukogudes hoiti alal palju käsikirju, mis oleks vastasel korral muhameedlaste Indiasse sissetungide ajal hävitatud. Budismi kaanon Tripitaka koosneb kolmest seksioonist: Vinaga (käitumine), Sutta (Buda jutlused)

ja Abidhamma (lisadoktriinid). Koos kommentaaridega moodustavad need kirjanduse mahuka kogu ja igal arvukatest buda sektidest oli neist oma versioon. Neid versioone hoiti ja tõlgendati kloostrites. Mõned kloostrid tõmbasid ligi üliõpilasi kõikjalt Indiast. See pole ka ime, sest näiteks Jetavana kloostris olid tema õitseajal (viierendal sajandil pKr) väga head olud: kabelid jutlustamiseks, hallid mediteerimiseks, söögiruumid ja toad munkadele, kümblusmajad, haigla, raamatukogud ja lugemisruumid meeldivate tiikidega ja kõike ümbritseva kõrge müüriaga. Raamatukogud olid rikkalikult varustatud mitte ainult usulise kirjandusega, vaid ka veedade ja muude mittebudistlike tööde ning traktaatidega kunstist ja teadustest, mida tol ajal Indias viljeldi.

Vanim säilinud käsikiri on pärit teisest aastatuhandest eKr. Võib arvata, et varased dokumentide kogumiskohad olid linnades ja valitseja residentsides. Iseseisvad raamatukogud kujunesid aeglaselt ning nende olemasolu enne esimese aastatuhande keskpaika eKr pole tõendatud. India kiri annab panuse maailmakultuuri oma arvamärkidega, mis kujutasid endast maailma esimest positsioonilist arvustusüsteemi, sh arvamärkide loogilist järjestust, kuna kasutusele oli võetud arvamõiste "0". India arvustusüsteem võeti hiljem tunnusmärgiga "araabia numbrid" Euroopa ja muu maailma poolt üle.

Kui budism levis üle Aasia, siis sellele pühendunud tegid India kloostritesse palverännakuid. Kõige kuulsam oli Nalanda klooster Bihari regiooni keskosas, mille buda käsikirjade kogud tõmbasid ligi nii õpetlasi kui ka palverändureid kaugelt Hiinast. Tiibeti jutustuste kohaselt paiknes Nalanda raamatukogu (Dharmaganja) kolmes suures hoones. Kui klooster muhameedlastest sissetungijate poolt 12. sajandil pKr hävitati, viidi paljud käsikirjad Nepalisse ja Tiibetisse, kus mõned neist on ikka veel säilinud.

2.2.2. Hiina

Varastest kõrgkultuuridest on kõige vastupidavamaks osutunud hiina kultuur. Küll mitte vanim, aga varajaste seast ainus, mis on tänaseni edasi elanud, mõnede katkestuste ja muutustega, aga siiski päriselt katkemata. Ta tekkis 2. aastatuhandel eKr, astub niisiis päevavalgele hiljem kui lähis-ida kultuur, arendab ennast iseseisvalt ja igakülgselt lähis-ida kultuurist sõltumatuna, kuid temas on tunda siiski mõningaid lähis-ida tsivilisatsiooni mõjusid. Ka Hiinas areneb riik ja ühiskond esmalt suurtes jõearsetes paikkondades, eelkõige põhjas Huanghe ja siis ka Jangtse ääres. Vähehaaval ennast välja kujundanud üldriik on nagu ka hiina kultuur kestnud tänaseni. Väga varakult tekib ametnike juhtiv seisus, kes õpetlastena on ühtlasi ainsaks kirjakuultuuri kandjaks. Piktograafiast teisel aastatuhandel eKr kujunenud ideogramm-kiri on üldiselt säilinud tänaseni, seejuures häälikkirjaks arenemata. Selle ideogrammkirjaga tekib juba väga vara rikas dokumentatsioon, mis filosoofia õitsenguajal – esimesel aastatuhandel eKr – areneb mitmekesiseks kirjanduseks.

Vanimad säilinud hiina kirjutised on pärit Shangi dünastiast; teisest aastatuhandest eKr. Chou dünastia ajal (1122–256 eKr.) algab tõeline hiina kirjandus. Kommunikatsioon halduskondade vahel kutsus esile suure hulga dokumentide produtseerimise, mis viis arhiivide asutamiseni. Chou ajajärgul lõi hiina suur moraali-filosoof Kung fu-tzu (551–479 eKr), läänemaalastele tuntud kui Confucius, oma eetilise süsteemi, harmoonia ja õigluse õpetuse perekonnas ja riigis. Konfutsianism avaldas tugevat mõju Hiina ühiskonnale, kujundades selle kultuuri kuni 20. sajandini pKr, s.o. kahekümne viieks sajandiks, ning vormides filosoofilise baasi teadlastele ja riigiametnikele. Viis selle perioodi raamatut said tuntuks kui Viis Klassikut. Hiina ajaloolased on pidanud neid raamatuid Confuciusse eelsetest aegadest pärinevaks. Hilisemad generatsioonid identifitseerisid neid Confuciussega, kutsudes

neid sageli Confuciuse Klassikuteks. Need tööd on pandud kokku ühte kogusse, mida nimetatakse Analektideks (s.o. kirjanduslikeks väljavõteteks), mis osundavad sageli "Klassikuile". Viis Klassikut on järgmised:

- I ching (Muutuste raamat) – nõidusraamat e. käsiraamat tuleviku interpreteerimiseks raudrohu varte heitmisel tekkivaid mustreid silmas pidades oli neist klassikuist vanim;
- Shu ching (Ajaloo raamat) sisaldas varajaste valitsejate ja nende nõuandjate kõnesid ja teisi suulisi mälestisi alates 24. sajandist kuni aastani 629 eKr;
- Shih ching (Oodide raamat) sisaldas 350 rahvalaulu aastaist 1500–700 eKr;
- Li chi (Usutavandite raamat) sisaldas kommete ja rituaalide õpetust, oli tähtsaim rituaalsetest tekstidest, mis hiina tseremooniates valitsesid;
- Chun chiu (Kevade ja sügise annaolid) oli mahukas kommentaaride kogu, mis laiendas kodumaa ajaloo napolisõnalist kroonikat aastaist 722–481 eKr.

Chou dünastia ajal õpetati aristokraatide lapsi välja karjääriks riigiteenistuses. Lisaks sõjakunstidele õppisid nad vana kirjandust. Mõned spetsialiseerusid kirjutaja tööle, hakates teenima õukonna ajaloolastena. Mõned selle uue intelligentsi esindajaist omasid ulatuslikke raamatukollektsioone.

Chou dünastia ajal tekivad esimesed Hiina raamatukogud ja esimese aastatuhande lõpul eKr algab keisri ülesandel ametlik, tsentraliseeritud ja süstemaatiline raamatute kogumine palgaliste raamatukoguhoidjate juhtimisel. Religiooniministrile, kes oli ka järelevaatajaks rituaalide ja tseremooniade täitmise üle, oli usaldatud kolme ülima valitseja ja viie valitseja raamatute hoiu järelevalve. Samasugune vastutus raamatute eest oma valdkonnas oli haridusministril. Ametnikud, keda nimetati registraatoreiks, olid määratud alal hoidma õukonnaarhiive. Üks selliste

arhiivide kuraatoreist oli Lao-tse, keda traditsiooniliselt peetakse esimeseks hiina raamatukoguhoidjaks.

Hiina ühendati Chini dünastia ajal (221–207 eKr), mis andis riigile ka oma nime. Poliitilise võimu tsentraliseerimise programmi osana lihtsustas Chini valitsus kirjasüsteemi ja võttis ette raamatute elimineerimise, mis olid unifitseerimispüüetega vastuolus, – need olid Confuciusse õpetlaste raamatud. Suurnõunik Li Ssu saatis imperaatorile märgukirja ettepanekuga, et kõik persoonid impeeriumis, välja arvatud Õpetlaste Akadeemia liikmed, peavad viima Oodide raamatu, Ajaloo raamatu ja saja filosoofi kõned kohalikule kubernerile ärapõletamiseks. Kõik, kes julgevad omavahel Oodide raamatust ja Ajaloo raamatust rääkida, tuleb hukata ja nende surnukehad turuplatsil välja panna. Kõigile neile, kes ei ole 30 päeva jooksul pärast dekreedid väljaandmist oma raamatuid hävitamiseks ära andnud, tuleb tulemärk teha ja saata nad Hiina müüri ehitama. Hävitamisele ei kuulunud raamatud meditsiini ja farmaatsia, kilpkonna ja raudrohu abil ennustamise, põllumajanduse ja puukultuuri alal. See raamatute põletamine, mida üks ajaloolane on nimetanud Hiina esimeseks kultuurirevolutsiooniks, ei olnud täiesti efektiivne – sageli peitsid omanikud raamatuid oma maja seintesse, mistõttu säilis küllalt palju raamatuid selleks, et Confuciusse Klassikud püsima jääksid.

Chini impeeriumile järgnes Hani impeerium (226 eKr–220 pKr), mis määratles Hiina kultuurielu kuni 20. sajandini. Imperaator kutsus kokku koosolekuid, kus õpetlased piiritlesid Viie Klassiku korrektse interpreteerimise ning nende tõlgitsemiseks võeti õukonna juurde ametisse professorid. Hanid asutasid impeeriumis harjutuskooli kõrgemate ametnike kandidaatide koolitamiseks, madalamad ametikohad täideti võistluseksamite abil, mida korraldasid õukonna õpetlased, valides kohtadele kandideerivate õpilaste seast parimaid. Asutati keiserlik raamatukogu, mille

ülesandeks oli koguda klassikute ametlikult heaks kiidetud versioone. Klassikute omamine erakogudes oli jälle lubatud, püüti välja selgitada nende raamatute sobivamaid tekste ja levitada neid kogu impeeriumis.

Hani imperaator Wu Ti, kes valitses aastail 140–87 eKr, tegi plaane raamatute ennistamiseks ja nimetas ametnikud nende ümberkirjutamiseks, filosoofide tööd ja kommentaarid kaasa arvatud, ning kõigi tööde hoidmiseks keiserlikus raamatukogus. Pakuti tasu erakogude omanikele raamatute laenamise eest. Era- ja impeeriumi agendid käisid riigis ringi, otsides tekste, et neid säilitada, mitte hävitada, nagu oli varasematel aegadel juhtunud.

Wu Ti järglane Cheng Ti, kes valitses aastail 33 eKr – 7 pKr, määras ekspertide komisjoni repositooriumide sisu läbi vaatamiseks ja taatlemiseks. Keiserlik nõunik Liu Hsiang juhtis seda komisjoni. Liu Hsiangi aruanne komisjoni tööst oli impeeriumi kogude põhjal koostatud kataloog Pieh Lu, mis registreeris tekstide erinevaid versioone – esimene sedalaadi töö Hiinas. Liu Hsiangi poeg Liu Hsin mõtles välja hiina esimese raamatuklassifikatsiooni, jaotades raamatud seitsmesse kategooriasse: üldine; Kuus Klassikut; filosoofia; poeesia; sõjateadus; astronoomia ja matemaatika; enustamine, meditsiin ja kaubitsemine.

Klassikute tekstidega tegelemisel ei olnud Hani imperaatorid motiveeritud üksnes lugupidamisest teaduse vastu. Confuciusse doktriin pidi õigustama nende püüdlusi valitsejana. See saavutati valitsejaile kõige järeleandlikuma Confuciusse Klassikute versiooni kanoniseerimisega, kasutades keiserlikku raamatukogu ja tehes Confuciusse õpetlased sõltuvaks valitsuse annetustest. Hiljem läksid valitsejad niikaugemale, et lasksid Klassikud riigi nõuetele vastavaks ümber kirjutada. Hani dünastia lõpul, aastail 175–180 pKr kanti Confuciusse Viis Klassikut ja Analektid kivitahvlitele. Seda tehti eesmärgil säilitada standardtekst, mida oli nii suure hoolega koostatud ja Wu Ti aegadest peale maksuma pandud. Juba

teisel sajandil pKr on Klassikute näidistekstide kriitilised väljaanded kivitahvleile kantud, võimalusega lasta neist jäljendeid teha.

Paberi leiutamiseega ca 100. aastal eKr annab Hiina oma osa maailma raamatukogundusse. Ka trükikunst on Hiina leiutis, mille areng toimub paljudes etappides. Kolmanda sajandi jooksul pKr kopeeris keiserlik raamatukogu oma kuraatori Hsün Hsü juhtimisel raamatud bambuselt paberile. Seesama Hsün Hsü koostas Keiserliku Raamatukogu kataloogi, mis määras kindlaks bibliograafiastandardi viieteistkümneks sajandiks. Raamatud jaotati nelja klassi: klassika, ajalugu, filosoofid ja kogutud tööd. Esimese klassi kuulusid filoloogia, leksikograafia ja muusika, samuti Confuciuse Klassikud ja ulatuslik kirjandus nende kohta. Teine klass sisaldas geograafia- ja õiguslaseid töid ning kolmas astronoomiat, ennustamist, meditsiini, botaanikat, aiandust ja sõjakunsti. Kogutud tööd sisaldasid enamikku imaginaarsete kirjutiste vormidest. Dünastiad tulid ja läksid ning riik elas üle invasioone ja mässe, mistõttu nii Keiserlik Raamatukogu kui ka erakogud kandsid raskeid kaotusi. Rahulikumatel aegadel püüti siiski hävitatud kogusid taastada.

Hiina saavutas raamatuasjanduses ja raamatukogunduses varakult mastaabid, millised Euroopa saavutas palju hiljem. Ometi oli antiikne Euroopa, sh. kreeka-rooma raamatukogundus, mõnes asjas Hiinast ees.

2.2.3. Korea ja Jaapan

Läbi kogu varase ajaloo oli Hiina nii Korea kui Jaapani jaoks kultuurilise juhi kohal.

Confuciuse filosoofia ja buda religioon olid mõlemas riigis laialdaselt omaks võetud. Kuigi korealastel ega jaapanlastel ei olnud hiinlastega mingit keelelist sugulust, olid mõlema maa kirjasüsteemid hiina omast tugevasti mõjutatud. Jaapani ja Korea kirjani-

kud võtsid hiina kirjanduse mudeliks, kirjutades oma töid hiina keeles, eelistades seda oma keelele. Mõlemad maad importisid raamatuid, samuti ka ideid Hiinast. Hiinast Jaapanisse imporditud ideede seas oli ka keisririigi ülikooli idee. Seitsmenda sajandi lõpul pKr rajas imperaator Tenji kooli valitud aadlipoegade ettevalmistamiseks karjääriks riigiteenistuses. Õppekava koosnes peamiselt Confuciusse Klassikutest ja Hiina ajaloo, kuigi õpetust anti ka meditsiinis, astronoomias, matemaatikas ja muusikas. Nagu ka tema hiina paarik, asutas Jaapani imperaator agentuuri ajalooliste tööde kopeerimiseks. Zushoryo (Raamatute ja kaartide amet) koostas kroonikaid ja hoidis ajaloolisi ürikuid.

Buda usk tuli Jaapanisse 552. aastal pKr ja varsti järgnesid budaausulised raamatud. Koolis, mille asutas munk Saicho, anti õpilastele õpetust 12 aastat; kaks kolmandikku õppeajast pühendati budismile ja ülejäänud kolmandik hiina klassikutele. Mitte ühestki tollasest koolist ei ole säilinud tõendeid seal asunud raamatuid, mille abil oleks õpetatud ja õpitud. Me teame rohkem Horyuji Templist, mis ehitati seitsmenda sajandi algul pKr Ikarugas. Selles templis oli "unelmate hall", mis sisaldas budistlike pühakirju ja mida on nimetatud vanimaks jäljeks Jaapani raamatukogudest.

Pärast pealinna üleviimist Narast Kyotosse 794. aastal pKr asutas imperaatori perekond ülikooli ja toetas budistlike pühakirjade raamatukogude rajamist tollal ehitatavates templites. Imperaator Saga asutatud Goshodokuru (palee raamatukogu) kogus üheksanda sajandi algul pKr raamatute koopiald teistest õukonna kogudest. Selle raamatukogu personali ülesannete seas oli hoolitseta imperaatori ja tema perekonna lugemise teenindamise eest. Mõnel aristokraadil oli eraraamatukogu – religioosete raamatute, kirjanduslike tööde ja perekonnadokumentide kogu. Ligipääs erakogudele oli limiteeritud perekonnaliikmetega, kuid mõni neist oli piiratult avatud ka väikesearvulisele publikule – haritud inimestele, kellel oli lugemiseks vaba aega ja kellest enamik oli

aadlisoost. Esimese sellise eraraamatukogu asutas Isonokamino Yakatsugu 770. aastate paiku pKr. Ta muutis oma residentsi temp-
liks ja hoidis seal raamatuid ühes majas nimega Untei. Yakatsugu
kogus mittebudistlikku kirjandust, rõhuasetusega Confuciuse
kirjutistele; Untei oli üks vähestest kohtadest Jaapanis, kus võis
leida Analektide koopiat. Untei oli avatud “kõigile, kes armasta-
sid lugemist” ja seda kasutasid tolaegsed tähtsamad õpetlased.
Untei ei eksisteerinud palju kauem kui tema asutaja, kes suri 781.
aastal pKr.

2.3. VANA-KREEKA JA ROOMA

2.3.1. Ajajärgu situatsioon

Euroopa kõrgkultuur areneb välja hiljem kui lähis-ida ja india
oma, umbes samaaegselt hiina kultuuriga. Kõige varasem eu-
roopa kultuur areneb indogermaani eelses Kreekas – juba teisel
aastatuhandel eKr Kreetal, Egeuse mere saartel ja Peloponneso-
se poolsaarel. See oli Egeuse kultuur, millel olid sidemed Lähis-
Ida kultuuripiirkonnaga. Sisserännanud indogermaani kreekla-
sed kasvasid Egeuse kultuuri sisse, võtsid selle üle ja arendasid
esimesel aastatuhandel eKr tormiliselt edasi. Kreeka riigid olid
teise aastatuhande lõpust kuni esimese aastatuhande keskpaiga-
ni eKr linnriigid, väiksemad territooriumid keskse pealinnaga,
mis oli linnakultuuri tõeliseks kandjaks. Ühtse riigi moodusta-
mine kreeklastel ei õnnestunud, küll aga oli Kreeka linnriikide
süsteem läbi põimunud majanduslikult ja kultuuriliselt. Ateena
püüdis siiski olla *prima inter pares*, kelle mõjupiirkond ulatus
Egeuse mere saartest Kreeka väikelinnadeni Väike-Aasia ranni-
kul. Majanduslikult ja kultuuriliselt oli Ateena kaua aega Kreeka
esivõimuks. Riiklik ühendamine tuleb lõpuks siiski, aga väljast-
poolt, põhja pool asuva Makedoonia kuningriigi poolt, kes Kree-
ka linnriigid sundlepingutega konföderatsiooniks liidab. Teine

selle uue riigisüsteemi valitseja on Aleksander Suur, kes Pärsia võitmisega liidab oma riigiga kogu Lähis-Ida. Pärast tema surma tekib hulk üksikriike, mis jäävad küll piiratult seotuks, kuid hoiavad alal elavaid majandussuhteid ning kreeka kultuuri ja keele tõttu suudavad ülemkihi koos hoida. Selliselt kujunenud riikide süsteemis, nn. hellenistlikes riikides, arenevad välja mõned keskpunktid: Egiptus, Kreeka, Süüria (koos Mesopotaamiaga) ja Pergamon (Pergamoni riik Väike-Aasias).

Roomlased tõusid poliitiliselt ja kultuuriliselt esile hiljem kui kreeklased. Algselt oli Rooma tagasihoidlik linnriik etruskide mõjupiirkonnas. Rooma vabanes etruskide võimu alt esimese aastatuhande keskel eKr. Aegamööda tõusis Rooma Vabariik ülemvõimuks Kesk- ja Lõuna-Itaalias. Teise Puunia sõja järel sai Rooma maailmariigiks ning teisel ja esimesel aastasajal eKr vallutas ta kogu Vahemere piirkonna: terve Lääne-Euroopa (v.a. Saksamaa), Põhja-Aafrika, Kreeka ja Balkanimaad, samuti vanad Lähis-Ida maad. Rooma maailmariik ei olnud ühtne riik, vaid suur diferentseeritud õigusstruktuuriga võimu-, majandus- ja haldusruum. Rooma ja Itaalia keskpiirkonna kõrval oli igal pool rooma asunduskolooniaid, Rooma poolt rangelt valitsetud koloniaalprovintse, autonoomseid protektoraate ja konföderatiivseid sund- või huvide liite. Suurriik, mis hiljem kaheks jagati, püsis kuni esimese aastatuhande keskpaigani pKr ja lagunes rahvastevandamise ajal.

Antiikaja ühiskondlikud struktuurid ja formatsioonid on ajas ja ruumis tugevasti erinevad. Kindel üldine arengukäik on siiski iseloomulik. Kreeklastel (ja suurel osal ajast ka roomlastel) järgnev vanadest kuningriikidest irdumisele aristokraatliku ülemvõimu faas, milles laiadele rahvahulkadele ikkagi olid tagatud teatud õigused. Siin on oluline erinevus, võrreldes Lähis-Ida ühiskonnasüsteemiga, kus valitsejate ainuvalitsus oli piiramatult ja rahva sõltuvus täielik. Kreeklased (ja hiljem ka roomlased) jõudsid ajajooksul rahvahulkade suurema osaluseni riigivõimusele.

Antiiktsivilisatsiooni hoogsale arengule vastab paralleelne teaduste areng. Esimest korda ühiskonna arengus lahutab teadus end selgesti religioossetest ja kultuslikest sidemetest. Areng viib lähis-ida teadmiste retseptisioonist iseseisva kreeka filosoofia ja loodusfilosoofia väljakujunemise kaudu üksikteaduste õitsepühkemiseni Aristotelese ajal (neljas sajand eKr). Järgneval hellenistlikul epohhil ja pärast roomlaste sissekasvamist kreeka kultuuri arenevad üksikteadused läbi kogu antiikaja järjest suurema spetsialiseerumise ja detailiseerumise poole. Nimetame siin füüsikat, matemaatikat, astronoomiat, keemia ja alkeemia algeid, botaanikat ja zooloogiat, geograafiat ja kartograafiat, kriitilist ajalooteadust, keeleteadust ja kirjandusteadust kui tähtsamaid. Neljandal sajandil eKr kujunevad välja uurimiskeskused ja kõigepealt õpetamiskeskused, mille juures arendatakse paljusid eelnimetatud teadusvaldkondi – akadeemiad ja universaalkõrgkoolid, aga ka rakenduskõrgkoolid. Kreeka-Rooma antiikajal olid nad laialdaselt ilmalikustatud ja Lähis-Ida aegsest templite juurde kuuluvusest vabastatud. Kõigis eelnimetatud teadusvaldkondades tekib aegapidi teaduskirjandust, üldiselt entsüklopeediliste püüdlustega. Ka ilukirjanduse ja luule areng intensiivistub ja diferentseerub. Selle arengu võib kokku võtta järgmiselt: teaduslik ja poeetiline kirjavara muutub senitundmatult ulatuslikuks ja mitmekesiseks.

2.3.2. Informatsiooniolustik ja raamatukogundus

Antiikaja kreeka-rooma rikkalikult arenenud kirjavarale vastab sama täielikult arenenud raamatukogundus. Kiri ja kirjutusmaterjalid olid Kreeka-Rooma antiikajal laenatud otseselt Lähis-Idast. Et kreeka tähestik tuleneb foiniikia kirjast, on teada juba antiik-kreeka pärimustest. Ladina ja kreeka kirja sarnasus on jällegi silmatorkav – esimese arenemine teisest on tõestatud.

Peamiseks kirjutusmaterjaliks antiikajal sai egiptlastelt tundma õpitud ja Egiptusest imporditud papüürus. Hiljem tuleb selle kõrvale kasutusse pärgament, suuremas mahus Väike-Aasias Pergamoni linna raamatukogus (kust pärgament ka oma nime on saanud). See kirjutusmaterjal, paremini säiliv kui papüürus, paneb end vanaaja lõpupoolel üldiselt maksma. Normaalseks raamatu vormiks oli, nagu ka Vanas Egiptuses, rullraamat, eeskujuks papüürusrull, antiikaja lõpupoolel pärgamentkoodeks.

Hiljem nii rikkalikuks arenenud antiikraamatukogunduses olid algul, nagu Lähis-Idaski, lihtsalt mitmesuguste dokumentide kogumiskohad. Edaspidi arenevad Kreekas välja iseseisvad raamatukogud, sh raamatukogud teaduskirjanduse ja ilukirjanduse jaoks, eraldatuna arhivaalide kogudest ja templite vajadustest. See areng toimus Kreekas hiljem kui Lähis-Idas. Kreeka võimukandjate esimestest raamatute erakogudest on andmeid kuuendast sajandist eKr (näiteks Ateena diktaatori Pesistratose (surn. 528/527 eKr) raamatukogu). Neljandal ja kolmandal sajandil eKr tulevad esile suuremad iseseisvad raamatukogud. Nende suurepärase areng, Kreeka raamatukogunduse õitseng jääb juba hellenismi aega. See on esimene tõeliselt silmapaistev epohh maailma raamatukogunduse ajaloos. Raamatukogude kui tänapäevases tähenduses iseseisvate organisatsioonide loomine on kreeklaste tõeline panus maailma raamatukogundusse. Roomlased lähevad kreeka-hellenistliku raamatukogundusega kaasa esimesel sajandil eKr. Sellest peale kestab ühine hellenistlik-rooma raamatukogundus Rooma riigi piirides kuni antiikaja lõpuni. Tüpoloogiliselt kujunevad hellenistlik-rooma raamatukogunduse arengu ajal välja paljud raamatukogutüübid: raamatukogu teadusliku ühisinstituudi (st üheväärselt nii uurimis- ja õppeasutuse kui universaalkõrgkooli) juures; raamatukogu koos muuseumiga (näiteks kuulus Museion Aleksandrias); raamatukogu rakendus- ja kõrgkooli juures; avalik teadusraamatukogu kui iseseisev, oma funktsiooniga raamatukogu, mitte sümbioosis mõne kõrgkooli

või teadusinstituudiga, teatavatel juhtudel seoses mõne avaliku kogunemiskoha, foorumi või templi mõjualaga. Raamatukogude arv kasvab järk-järgult, neid tekib üha rohkem ja rohkem. Teisel ja kolmandal sajandil pKr on raamatukogud igas suuremas linnas.

Vanimad teadusraamatukogud antiikajal tekivad Ateenas neljandal sajandil eKr, spetsialiseeruvate üksikteaduste epohhil. Platoni (427–347 eKr) asutatud Museion sisaldas ka raamatukogu. Museioniks nimetasid kreeklased muusade asupaika, Platon mõistis museioni all mingist ühisest eetilis-religioosest alusest lähtuvat inimeste ühendust. See oli ühtaegu nii kultuuri-, teadus- ja uurimisasutus kui ka hariduskeskus. Raamatukogule lisaks sisaldas museion kaardikogu. Just selline oli ka Aristotelese (384–323 eKr) ettekujutus museionist. Aristotelesele kuulus ainulaadne, 40 000 papüürusrullist koosnev raamatukogu. Selle loomisel osales ka üks tema õpilastest – Makedoonia Aleksander (356–323 eKr). Fondi täiendas Aristotelese õpilane Theophrastos (372–287 eKr) ja hiljem viimase õpilane Neleus. Aristotelese filosoofia järgija Apellikoni algatusel toodi raamatukogu Ateenasse, kust sellest sai Museioni osa.

Aristotelese ajal läks maailm suuliselt õpetamiselt üle lugemispraktikale, kindlatele, autentsetele ehk standardtekstidele toetuvale õpetamisele. See määras suures osas teaduse edasise arengu. Raamatukogu täidab nüüd skriptooriumi funktsiooni täiesti uuel alusel ja muutub siitpeale institutsiooniks, mis võtab enda kanda oma valduses olevatest dokumentidest koopia tegemise, tagades samas tekstide autentsuse. Tänu raamatukogule on saanud võimalikuks lugeda suurte Kreeka draamakirjanike Aischylose, Sophoklese, Euripidese ja teiste ehtsaid tekste, mitte kaheldava autentsusega koopiaid. Just tänu skriptooriumi funktsioonile hakkab raamatukogu täitma ühiskonnaelus teistsugust, põhimõtteliselt kaalukamat rolli. Tenast saab institutsioon, mis säilitab mitte üksnes arhiivi seisukohalt tähtsaid, vaid ka levitamiseks ja

“tiražeerimiseks” mõeldud dokumente. Raamatukogul on siitpeale vastutus tagada dokumendi autentsus. Jätkates kahest põhimõttest ühe, “esialgse”, s.o. kollektsiooni moodustamise funktsiooni täitmist, seob raamatukogu antiikajal selle juba ka teenindusfunktsiooni täitmisega.

Hellenistlik kultuur tekkis väljaspool Kreeka piire ja sai Makedoonia Aleksandri idamaavallutuste aastail (334–324 eKr) kujunenud hellenistliku maailma sümboliks. Kuigi impeerium lagunes pärast väejuhi surma 323. aastal eKr, pani see aluse hellenistlike riikide tekkimisele. Aastail 334–330 eKr arenenud hellenistlik kultuur oli loomult duaalne, sest sündis vanade idamaarahvaste ja kreeka kultuuri saavutuste ühendusest. Ühelt poolt on sellele iseloomulik järjepidevus antiikkultuuriga, teiselt poolt avatus impeeriumi aladel elavate rahvaste kultuuri suhtes.

Hellenistliku maailma kaks kõige tähendusrikkamat keskust olid hellenistliku Egiptuse pealinn Aleksandria ja Pergamoni kuningriigi pealinn Pergamon. Seal tekkisid ka oma ajastu suurimad raamatukogud.

Kõige tähtsamaks, suuremaks ja mõjukamaks antiikaja raamatukoguks sai Aleksandria Museioni raamatukogu, mille rajas hellenistliku Egiptuse pealinna 332. aastal eKr Makedoonia Aleksander. Aleksandria kujunes kuningate Ptolemaioste dünastia ajal kreeka kunsti ja teaduse edendajaks. Museion-kõrgkooli asutas Ptolemaios I Soter kolmanda sajandi algul eKr.

Raamatukogu täiendamist jätkasid tema järeltulijad. Kõik selle dünastia valitsejad püüdsid koguda kõiki raamatuid (papüürusulle) ja eraldasid selleks peaaegu piiramatuid summasid. Raamatukogu saadikud ostsid papüürusulle kogu maailmast. Kuningas Ptolemaios II Philadelphos ostis ära Aristotelese raamatukogu. Aleksandria raamatukogu oli tolleaegses maailmas kõige rikkalikum ja täielikum. Peamine ülesanne oli koguda kreeka kirjandust ja teiste rahvaste teoste kreekakeelseid tõlkeid,

kusjuures hangiti kõige mitmekesisemat kirjandust kreeka tragöödiatest kokaraamatuteni. Ühiskondlikult neid kogusid kasutada ei saanud, mistõttu seda raamatukogu võib iseloomustada kui “rahvata raamatukogu”.

Aleksandria raamatukogu koosnes kahest osast. Kuningalossis hoiti 500 000, mõne uurija arvates koguni 700 000 papüürusrulli ja Serapise templis asus dublettide kogu 42 000 rulliga. Museionis oli lisaks raamatukogule ruum loengute pidamiseks ja teadustöök, observatoorium, laboratoorium, ruum mitmesuguste kollektsioonide hoidmiseks, kaugemalt tulnud õpetlaste eluruumid, ühine söögisaal ja puhkeala. Museionit juhatas raamatukoguhoidja, kes oli ka Egiptuse troonipärija kasvataja. Raamatukoguhoidja amet kuulus traditsiooniliselt filosoofidele – Eratosthene-sele, Aristophanesele ja teistele.

Aleksandrias oli sõda, kui Caesar meeleheitlikus olukorras kõik laevad sadamas põletada laskis. Tuli läks aga kontrolli alt välja, süütas raamatukogu ja suurem osa väärtuslikest papüürusrullidest (umbes 400 tuhat) hävis. Rooma kvartalis Serapise templis asunud dublettide kogu säilis kuni 389. aastani, mil see hävitati kristliku patriarhi Theophiliuse käsul. Sellised on sõnumid Aleksandria raamatukogu põlengust novembris 48. aastal eKr. Ometigi on teated põlengust vastuolulised. Caesar ise vaikis juhtumi maha. Ka Cicero ei maini seda, ega ka mitte geograaf ja ajaloolane Strabon, kes elas Aleksandrias aastail 25 kuni 20 eKr. Alles 1. sajandil pKr levitasid Seneca ja Plutarchos sellist sündmuste kirjeldust, mida paljud autorid on tänaseni edasi andnud.

Aleksandria raamatukogu hävis, kuid selle kuulsus elas edasi, muutudes legendiks. See raamatukogu kui maailma tarkuste deponituum, kui antiikaja tähtsaim teadmiste pank on prototüüp igale raamatukogule, mis pärast seda on ehitatud. Antiikne Aleksandria raamatukogu oli üks kõige ambitsioonikamaid ja põnevamaid intellektuaalseid ettevõtmisi inimkonna ajaloos. Esimest

*Põlev Aleksandria raamatukogu 48. aastal eKr.
Koloreeringuga puugravüür*

korda tehti katsed koguda universaalseid teadmisi, kodeerida ja korrastada kogutut ja teha kultuure üksteisele kättesaadavaks. Oikumeeniline vaim, seotuna vastastikuse tolerantsuse ja avatusega, tõe austamine, ratsionaalne mõtlemine, vahekohtunikuna toimimine – sellised väärtused paistsid silma antiikses raamatukogus, kus õpetlased kõikjalt maailmast käsitlesid kõiki mõeldavaid kõneaineid. See suur ja julge intellektuaalne ettevõtmine kutsus esile ühe kõige tähelepanuväärsema läbimurde inimkonna mõtlemise ajaloos.

Kolmandast kuni teise sajandini eKr eksisteerinud Pergamoni kuningriigil oli oma aja iselaadse “teaduskeskusena” väga oluline osa kõigi hellenistlike riikide elus. Kuningas Eumenese (197–160

eKr) asutatud Pergamoni raamatukogu püüdis kogude arendamises võistelda Aleksandria raamatukoguga. Legendi kohaselt keelasid Egiptuse valitsejad Ptolemaiosed konkurentsi kartuses saata Pergamoni kirjutusmaterjalina ja seega raamatute valmistamiseks kasutatavat papüürust. See andis pergamonlastele tõe alternatiivse kirjutusmaterjali leidmiseks, milleks sai pärgament. Pergamoni kuninglik raamatukogu jäi funktsioneerima 43. aastani eKr, mil Pergamon oli juba Rooma provintsi ja Marcus Antonius kinkis suure osa raamatukogust Egiptuse kuningannale Kleopatralle.

2.3.3. Raamatukogude kasutamine Vana-Kreekas ja Roomas

Antiikajal oli raamatukogude kasutamine algul eksklusiiivne, kuid liberaliseerus aja jooksul. Riiklike teadusraamatukogude lugejate hulka kuulusid mitmesugused ametikandjad, riigivalitsejad, õukondlased, haldusametnikud, preestrid, teadlased, samuti vabad asjahuvilised jt. kodanikud, teatavatel juhtudel orjadest kirjutajad oma peremeeste ülesandel; kõrgkooliraamatukogudes õppejõud ja oma kõrgkooli üliõpilased, aga ka külalislugejad – teadlased jt huvilised, kellele oli võimaldatud ligipääs.

Kasutusvormide seas domineeris peaaegu ainult kohalkasutus raamatukogu ruumides, sageli üksnes kindlaksmääratud kasutajate ringile, ent vahel ka laiemale kohalikule haritud kihile. Kohalkasutus raamasutuse piires ja raamatukogudevaheline laenutus oli reeglina tundmatu ning käsikirjade ajastul välistatud. Kuid üksikute eranditena tuli see siiski ette, näiteks laenutati käsikirju teistele raamatukogudele koopiategemiseks.

Ühe Rooma raamatukogu rekonstrueeritud sisevaade

3. KESKAEG

3.1. AJAJÄRGU SITUATSIOON

Vana maailma lagunemine

Keskaja raamatukogundus pakub antiikajaga võrreldes vastandlikku pilti, mis on poliitikas, majanduses, ühiskonnas ja kultuuris toimunud suhete muutumise väljendus. Muutuste silmatorkavamaks tunnuseks on Rooma maailmariigi sajanditepikkuse poliitilise ja kultuurilise ühtsuse kadumine.

Rahvasterändamine, germaanlaste ja araablaste sissetung, mis toimus neljandast kuni seitsmenda sajandini pKr, valmistab ette Rooma mõjuvõimu lõppu vana riigi suuremas osas. Tema järglasteks saavad kolm uut üksteisest isoleeritud poliitilist ja kultuurilist suurvõimu: Bütsants, s.o. Kreeka riik Konstantinopolis; Oktsident (Lääs, Õhtumaa, Lääne-Euroopa), s.o. germaani-romaani Lääne- ja Kesk-Euroopa; araabia piirkond Lähis-Idas ja Põhja-Aafrikas.

Tähtsad muudatused ilmnevad pika üleminekuaja jooksul ja algavad juba hilisantiikajal. Suurmajanduse, väliskaubanduse ja rahanduse stagnatsioon, tagasipöördumine naturaalmajanduse juurde, kõik see algas juba kolmandal sajandil pKr. Kolmanda sajandi lõpu ja neljanda sajandi alguse pKr majandusreformid ohjeldavad erakapitalil baseeruva majanduse arengut ja panevad aluse hilisemale feodalismile. Vabadest kodanikest saavad sunnismaised. Keskaegse monoteismi (kristlus, islam) mõjuvõim

rajas endale teed juba antiikajal. Vana polüteism oli kaotanud usaldusväärset. Tõrjutakse välja antiikfilosoofia ja -teadus. Antiikaja ilmalikud kõrgkoolid suletakse või korraldatakse ümber kristlikeks. Hävitatakse "paganlikke" raamatuid.

BÜTSANTSI PIIRKOND

Riik. Majandus

Ainsa Rooma riigi järglasriigina viib antiikaja traditsioone katkematu pidevusega edasi Bütsants. Bütsants on kristliku kultuuriga feodaalriik, kuid kasutab ja isegi arendab antiikaja tehnilisi ja majanduslikke teadmisi. Pärast 1200. aastat hakkab Bütsantsi juhtiv positsioon nõrgenema, esmalt ristsõdade ohvriks langemisest, seejärel Ülem-Itaalia merelinnadest majanduslikku sõltuvusse sattumisest tingituna. Lõpuks, 14. ja 15. sajandil vallutavad Bütsantsi türklased. Viimasena langeb 1453. aastal Konstantinoopol.

Kultuur. Teadus

Bütsants seisab keskaegse kultuuri tipptasemel, aga kahtlematult koos hilisantiikajal kristluse sisseviimisel tehtud kitsenduste ning kristliku dogmaatika ja teoloogia lisanditega. Teadusviljelusele on omane keskaegne tardumus, vähene areng on siiski pärandi hoidmises, mis väljendub kasutuselevõetu kommenteerimises ja entsüklopeediliste teatmike koostamises. Teaduskirjandusest antakse vanade allikmaterjalide koopiade kõrval välja kommentaare, entsüklopeediaid, leksikone. Teaduse ja teadlaste traditsioonilist järjepidevusahelat ei katkestata. Uutest, kristlikest erialakõrgkoolidest luuakse Konstantinoopolis 10. sajandil isegi esimene ülikool, kaua enne sarnaste rajamist Lääne-Euroopas. 13. sajandil algab antiikaja unustatud saavutuste taaspuhkemine ja -elustamine eelrenessansi raamides, tekivad impulsid teaduste, isegi pikka aega hooletusse jäetud loodusteaduste edasiarendamiseks.

ARAABIA PIIRKOND

Riik. Majandus

Araabia invasioon toimub germaani invasioonist hiljem. Araablaste vallutavad seitsmendal sajandil pKr Rooma riigi Lähis-Ida ja Põhja-Aafrika provintsid (Mesopotaamia, Süüria, Iisraeli, Egiptuse ja ülejäänud Põhja-Aafrika, hiljem veel Hispaania) ja liidavad oma mõjupiirkonnaga ka sõltumatu Pärsia. Nende esialgne suurriik jaguneb varsti paljudeks araabia üksikriikideks. Tähtsateks keskusteks on Süüria, Egiptus ja Hispaania. Erinevalt germaanlastest toetub araablaste invasioon juba olemasolevale mõõduka linnatsivilisatsioonile üksikutes piirkondades (Meka, Mediina jt. araabia linnad, kõik väljaspool Rooma riiki). Selline situatsioon paneb araablaste mõistma Rooma hellenistlikku tsivilisatsiooni ja vähemalt tähtsamates osades seda üle võtma. Pärast lühiajalist tagasilööki jõutakse antiiktsivilisatsiooni ja antiikaja tehnika retseptsoonini. Samuti õpivad nad vallutatud Pärsia riigi tsiviilala saavutustest ja võtavad juhtivad haldus- ja majanduspositsioonid üle nii kreeklastelt kui ka pärslastelt. Nad käivitavad jälle suurmajanduse ja väliskaubanduse ning toetuvad seejuures jõulisemalt endisele, mitte kunagi katkenud orjapidamisele. Eelkõige näitavad araablaste ennast ülesande kõrgusel seisvaina linnaehituses ja linnamajanduses. Näiteks Bagdadis, ühes araabia uusasulas, on üle saja tuhande elaniku, kui samal ajal Lääne-Euroopas on isegi suuremates linnades vaid mõni tuhat elanikku. Suurlinnades tekib uus linnatsivilisatsioon.

Kultuur. Teadus

Araablaste osutuvad toimekaks ka kultuuri alal. Nende religioon garanteerib suure tõukejõu. Germaanlastest erinevalt on neil omaenda monoteism ja nii saavad nad oma religiooni ka alistatuile peale suruda. Kuna islam võttis kristluse õpetuse omaks (vana ja uus testament olid koraani kõrval pühadeks raamatuteks), siis

oli alistatutel kergem uut religiooni vastu võtta, kuna omaenda veendumustest ei tulnud täiesti loobuda. Koos religiooniga võtsid alistatud üle ka araabia keele. Kui Lähis-Ida ja Põhja-Aafrika rahvaste keeleks oligi araabia keel, siis pärslased kasutasid araabia keelt vaimuelu ja teaduse keelena. Araablase tõeliseks maailmaajalooliseks saavutuseks keskajal oli teaduste arendamine. Nad tõlkisid Kreeka hellenistlikke autoreid. Nad arendasid iseisvaid uurimissuundi. Teadustes jätvavad nad antiigi selja taha ja saavutavad edusamme filosoofias, astronoomias, meditsiinis ja teistes loodusteadustes. Araablase teadussaavutuste eelduseks on ka hästi funktsioneeriv hariduskorraldus ja raamatuasjandus. Araabia tollane vaimne maailm on keskaja teadust tõeliselt mõjutav jõud.

EUROOPA PIIRKOND

Riik. Majandus

Euroopa piirkonnas toimub neljandast kuni kuuenda sajandini pKr germaani rahvaste rändamine. Germaani hõimud vallutasid kõik Rooma riigi läänepoolsed provintsid. Siiski ei moodustunud laiaulatuslikku suurriiki. Germaanlaste invasioonid olid koordineerimata ettevõtmised, mis viisid omaette üksikriikide tekkimiseni. Mõned neist olid lühiealised, teised jäid püsima. Nende riikide seast tõuseb domineerivaks võimuks Prantsusmaa, mille territooriumi moodustavad Põhja-Prantsusmaa, Loode-Saksamaa ja Beneluxi piirkond ja mis lõpuks kõik kontinentaaleuroopa germaani riigid üheks suurriigiks ühendab – Põhja-Hispaaniast ja Põhja-Itaaliast kuni Austria ja Alam-Saksimaani. Keisriau ülevõtmine Karl Suure poolt tähendab Lääne-Rooma hilisantiikaja traditsioonide jätkamist ja Lääne-Euroopa riikide kultuuriühtsust. Õhtumaa kultuuriühtsus püsib läbi keskaja ja uusaja, vaatamata keelelisele eristumisele romaani ja germaani osaks. Oktsidendi fenomeni juurde tüürivad samuti anglosaksid ja iirlased-šotlased

ning germaanlastest skandinaavlased, hiljem poolakad ja ungarlased. Ühist suurriiki (nagu bütsantslikus Idas kogu keskaja jooksul ja nagu Läänes varaste Karolingide võimu ajal) enam siiski ei teki, tekib üksikriikide süsteem teatud ühiste joonte ja puutepunktidega, aga ka paljude pingete ja sõdadega. Viimatiõeldu kehtib igakülgsest ka Saksa Rahvuse Püha Rooma Riigi, keskaja Euroopa suurvõimu siseolukorra kohta. Saksa-Rooma riigi hege-moonia jääb läbi kogu keskaja katkematult püsima.

Majandus ja tsivilisatsioon langevad Oktsidendis pärast rahvaste-rändamist äärmuslikku madalseisu, vastandina Rooma riigi antiiktsivilisatsiooni jätkumisele Bütsantsis ja retseptatsioonile ning arendamisele Araabia piirkonnas. Kokkuvarisemine ja häving algab germaanlaste invasiooniga. Arablastest vallutajatel juba enne invasiooni olemas olnud eeldus oma linnatsivilisatsiooni kogemuse näol puudus germaanlastel täielikult, seepärast ei mõistnud ega hinnanud nad antiikset linnatsivilisatsiooni. Nad ei olnud võimelised vallutatud maades eelnevalt saavutatut säilitama, hävitatud uuesti üles ehitama ja käiku laskma. Antiiksed veejuhtmed (akveduktid) lagunesid, kanalisatsioon ja keskküte muutus kasutamiskõlbmatuks, teatrid, kümblusasutused, kogunemiskeskused laastati. Oskus kivimaju ehitada läks suuresti kaduma, tähtsama koha said puitehitised. Avalikke suurehitisi hakatakse alles keskaja edasises käigus jälle sagedamini rajama. Elanike arv linnades vähenes järsult. Antiikaja miljonilinnas Roomas oli viiendal sajandil pKr ainult 250 tuhat elanikku, kuuendal sajandil pKr veel vaid 40 tuhat. Linlik suurmanufaktuur hääbus ja loovutas oma koha väikekäsitöele, mis aeglaselt ja ainult mõnes kohas edasi arenes. Lääne-Euroopa tsivilisatsiooni seisund jäi keskajal pikkadeks sajanditeks alaarenenuks, võrreldes Bütsantsi ja Araabia piirkonnaga. Alles hiliskeskajal hakkas Lääne-Euroopa majanduse ja tsivilisatsiooni tase tõusma.

Kultuur. Teadus

Varakeskaja kultuur kitsamas mõttes arenes paralleelselt üldise tsivilisatsiooni ja majandusega. Rahvasterändamise järel tuli antiikkultuuri täielik kokkuvarisemine, antiikaja kunsti ja kirjanduse, teaduste ja raamatuasjanduse laialdane allakäik. Osalt juhuslikult, osalt tänu üksikisikute sihipärasele tegevusele jäi antiiksest kultuurist ja haridusest midagi ikkagi alles, esmajoones Itaalias, antiikaja läänepoolses keskuses, ning on täiesti loomulik, et see pärand hakkas arengut mõjutama. Kuid ka teistes endise Rooma riigi provintside säilinud antiikaja pärand kandus kesk-aega edasi. Vaatamata antiiktsivilisatsiooni, kultuuri ja teaduse üldisele allakäigule said senise kultuuri peajooned omaseks uutelegi valitsejatele. Germaanlased, rahvasterändamise võitjad, võtsid võidetud roomlastelt üle nende monoteistliku religiooni ning koos sellega ladina kirja ja isegi ladina keele. Nad said kas romaanideks (nagu frangid ja langobardid) või kasutasid ladina keelt vähemalt kui teaduse, religiooni ja halduse keelt. Araablaste situatsiooniga võrreldes ilmneb siin suur erinevus. Araablastel, kes samuti olid rahvasterändamise võitjad, oli oma kultuur, religioon, kiri, keel ja teadus arenenud piisavalt, et mõjutada Roomalt vallutatud alasid.

Lääne-Euroopas oli kultuuriliste seisukohtade kujundamisel tohutult suur kiriku ja eelkõige kloostrite vahendav roll. Et kirjalolustik jäi lõhkumata, selles on oluline teene kirikul. Seesama kristlik kirik, kes algul antiikaja kultuurivarade demonteerimist soodustas, sai vähehaaval teadmiste ja õpetatuse edastamise peamiseks toeks, esmalt piiratud, hiljem laiema mõjuga. Kloostrid aga said üldise kirjaoskamatus aegadel kirjaliku traditsiooni oasideks. Mõlemal esimesel rahvasterändamise järgsel sajandil oli selles eriti suur panus itaalia; iiri ja šoti kloostritel.

Kujunemahakkava uue õhtumaise kultuuri edenemine jääb kõrgkeskajalgi mõõdukaks. Näiteks andis Karl Suur korralduse, mis

tegi kirjutamis- ja lugemisoskuse kohustuslikuks vaimulikele. Ei pane imestama, et see korraldus ainult vaimulikke puudutas. Ilmaliku aadli seas (aga eelkõige rahva seas) valitses üldine kirjaoskamatus. Isegi Karl Suur ise oli kirjaoskamatu ja õppis alles täiskasvanuna lugema ja kirjutama. Tema ajast on pärit esimesed valitsejapoolsed nõudmised haridusele, kirjandusele ja raamatuasjandusele, ta soodustab arvukate kloostrirajatiste püstitamist. Ta protežeerib mõningaid "teaduskloostreid" ja õpetlasi. Ta julgustab väheseid varaseid literaate, kes on mitmel pool kloostrites ja piiskopkondades, ning kutsub neid sobival juhul kokku oma residentsidesse. Sellest algab teaduste ja kirjanduse aeglane, aga pidev areng, mis tugevneb Ottode ajajärgul. See areng toimub küll mitte ilma religioossete liikumiste protestideta, aga siiski peatumata ja üha elavneva hooga, kantuna teadussõbralike ordude, eriti benediktlaste poolt. Mõnel keskajal esiletõusnud uuel ordul on tähtis roll teaduste ja raamatuasjanduse levitamisel. Frantsiskaanlaste ja dominiiklaste ordu õpetlaste osavõtul avarduvad, sügavnevad ja täienevad filosoofiliselt teoloogiaalased teadmised. Keskaja kogu teadmiste tagavara võetakse kokku ja antakse edasi. Vaimulike kultuurikandjate kihile lisandub vähehaaval ilmalik. Tekib jälle ilmalik kirjandus ilmaliku temaatikaga, ilmalike lugejate või kuulajaskonnaga, ilmalike autoritega (trubaduurid, lembelaulikud, õukonnaeepikud). Hiliskeskajal kujunevad uuesti välja sõltumatud ilmalikud teadmised, asutatakse esimesed ülikoolid (alates 1200. aastast romaani maades ja Inglismaal, pärast 1300. aastat ka Kesk-Euroopas), tekib kodanlik haritlaskiht kui ülikooliteaduste kandja, esile tõuseb ilmalik kodanlik kirjandus.

3.2. INFORMATSIOONIOLOGIA JA RAAMATUKOGUNDUS

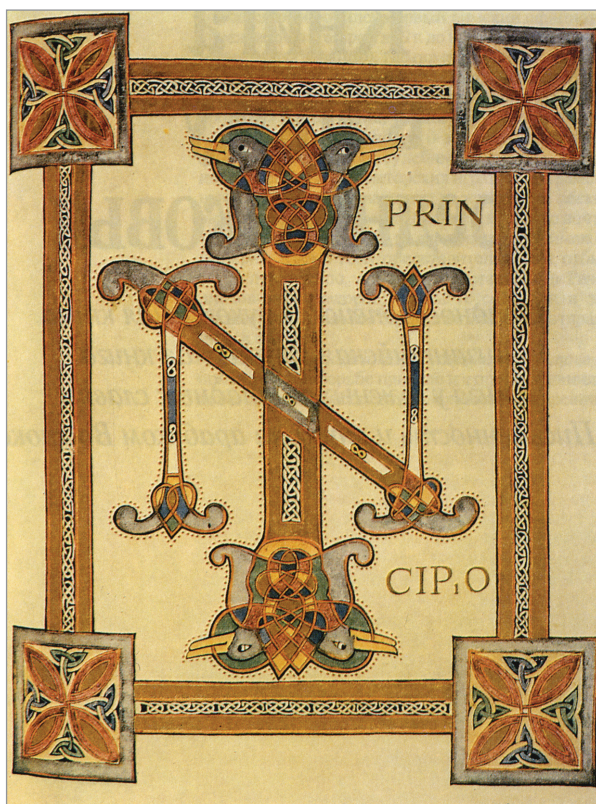
Üldist

Keskaja raamatuasjandus ja raamatukogundus on kolmes antiik-kultuuri järglaspiirkonnas üsna heterogeenne. Bütsantsi piirkond jätkab vastavalt üldisele kultuuri järjepidevusele hilisantiikaja raamatukogundust ilma suuremate muudatusteta. Araabia piirkond kohaneb vastavalt oma kultuuriretseptioonile ja tasemele antiikaja raamatuasjanduse ja raamatukogunduse pärandiga võrdlemisi kiiresti ja saab edasise arengu mootoriks. Lääne-Euroopas aga tabab raamatukogundust pärast rahvasterändamist paralleelselt üldise kultuuri kokkuvarisemisega täielik kollaps. Väga aeglane tervenemine ja kaotatu korvamine kestab hiliskeskajani.

Kiri. Kirjutusmaterjal

Keskaja jooksul saavad Rooma riigi järglaspiirkondades juhtivaks kolm peamist kirja: Bütsantsi piirkonnas kreeka kiri koos lõuna-slaavi tuletiskirjaga balkanislaavlastel, Araabia piirkonnas araabia kiri; Lääne-Euroopa piirkonnas ladina kiri, mille eripäraks on algul killunemine arvukateks omaette järglaskeelteks, aga alates Karolingide ajast üldine õhtumaine ühiskiri mitmes ajalises järglasastmes (karolingi minuskel; gooti kirja liigid, sh. tekstuur).

Keskajal sai peamiseks kirjutusmaterjaliks pärgament. Ta oli juba hilisantiikajal välja vahetanud varem domineerinud papüüruse, mida nüüd kasutati vaid üksikjuhtumel. Kui painduvale papüürusele oli sobiv raamatu vorm rullraamat, siis pärgamendi haprus ja suurus tingis teistsuguse vormi kasutuselevõtu. Keskaja tüüpiliseks raamatu vormiks sai koodeks, köitevorm. Raamatu vormide ja kirjutusmaterjalide väljavahetamine oli nii radikaalne, et paljude raamatukogude kogud kirjutati ümber.

Evangelium X sajandist. Saksamaa

Varsti tuleb esile teine odav kirjutusvahend – paber. Esmalt araablastel, kes hiinlaste leiutust Kesk-Aasia rahvaste vahetalituses tundma õpivad juba varakeskajal, kaheksandal sajandil. Kümneks sajandiks levib paber juba üle terve araabia kultuuriruumi ja saab kõrgkeskajal domineerivaks kirjutusmaterjaliks. Bütsantslased võtavad uue kirjutusmaterjali ja selle tootmise araablastelt üle 11. sajandil. Lääne-Euroopasse ilmub paber 12. sajandil importkaubana. On teada, et esimene paberiveski Lääne-Euroopas asutati 1276. aastal Kesk-Itaalias ja esimene saksa oma

1389. aastal Nürnbergis. Raamatuvormina jääb paberi nagu ka pärgamendi puhul tavapäraseks koodeks.

Raamatukogunduse edendamine

Vaatamata hästi väljaarendatud raamatukogundusele Bütsantsi ja Araabia piirkonnas on keskaegseid raamatukogundusteoreetilisi kirjatöid järgnevatele põlvkondadele edasi antud vähe. Siiski leidub instruksioone, tööjuhendeid, asjakohaseid kirjandustsitaate ja kirjanäidiseid. Ka üksikutes entsüklopeedilistes koguteostes on andmeid raamatukogude kohta. Üks selline tekstilõik leidub entsüklopeedilises koguteoses *Etymologiae* hispaania õpetlaselt ja piiskopilt Isidoruselt Sevillast (7. sajand): mõned vähesed leheküljed raamatuasjanduse ja raamatukogunduse kohta üldiselt ning andmeid varaste raamatukollektsioonide arengust.

Raamatukogud

Kui kirjutusmaterjalide, raamatuvormide ja -köidete poolest erineb keskaeg antiikajast põhjalikult, siis raamatukogutüüpides on erinevusi vähem. Kõik antiikaja raamatukogutüübid on olemas, kuigi erineva osakaaluga raamatukogunduses tervikuna ja erineva rõhuasetusega. Üksnes Lääne-Euroopas puuduvad antiikaja raamatukogutüübid pikka aega peaaegu täiesti. Suure avaliku riigiraamatukogu tüüpi kehastab Keiserlik Raamatukogu Konstantinoopolis (olukorrale vastavalt ka ühe kõrgkooli kirjandusega varustamise kompetentsiga) täiesti katkematult antiikajast kuni keskaja lõpuni. Araabia õukonnaraamatukogud esindavad seda raamatukogutüüpi vaid tinglikult. Muutuvate dünastiatega seotuna on nad lühiajalised (mõned aastakümned, ka sajandid), ja nad ei ole mitte riigi, vaid õukonna, dünastia juurde kuuluvad, aga toimivad siiski mitte ainult õukonnaraamatukogudena, vaid ka teadusliku uurimistöö raamatukogudena. Euroopa piirkonnas

puudub see raamatukogutüüp täiesti. Leidub ka valitsejate isiklike raamatukogusid, mis on omaniku isikuga seotud ja seetõttu pärast tema surma laiali pillutatakse.

Kõrgkooliraamatukogu tüüp tuleb Bütsantsi sisse antiikajast. Pärast "paganlike" kõrgkoolide sulgemist, ümbrraktsioneerimist või uute kristlike või islami kõrgkoolide asutamist elustub kõrgkooliraamatukogu tüüp Bütsantsi ja Araabia piirkondades uuesti. Euroopa piirkonnas seevastu puudub see raamatukogutüüp, nagu ka kõrgkoolid ise kuni kõrgkeskajani täiesti. Ülikooliraamatukogu kui keskraamatukogu tüüp puudub imelikul kombel peaaegu kogu keskajal ühtviisi nii bütsantslastel, araablastel kui ka eurooplastel. Kõrgkoolide liitmisel või ülikoolideks reorganiseerimisel Bütsantsi ja Araabia piirkondades (alates 10. sajandist) toetuvad need teaduslikku ja rakenduslikku koolitust ühitavad kõrgkoolid olemasolevatele riigi- ja õukonnaraamatukogudele. Hilisemates Euroopa ülikoolides (alates 13. sajandist), omab enamik neist seal, kus mingeid riigiraamatukogusid pole, ainult üksikuid kolleegiumiraamatukogusid.

Peamine keskaegne raamatukogutüüp on vaimulik raamatukogu, eelkõige kloostriamatukogu. Prominentsemat rolli etendavad kristlikud kloostriamatukogud Bütsantsi ja Lääne-Euroopa piirkondades. Kloostriamatukogu kui kiriklik, mitte-riiklik raamatukogutüüp oli välja kujunenud juba hilisantiikajal. Põhimõtteliselt on kloostriamatukogu lähedane Lähis-Ida ja varase antiikaja templiraamatukogu arhailisele tüübile, ka see on vaimuliku institutsiooni osa. Vaimulike raamatukogude teistest vormidest on Bütsantsi ja Lääne-Euroopa piirkondades levinud piiskopkonna raamatukogud, Araabia piirkonnas väga laialdaselt mošeeraamatukogud. Ka koraanikoolide raamatukogusid (medreseraamatukogusid), mis sageli mošeedega seotud olid, esines keskajal arvukalt: Damaskuses võis neid olla näiteks 150, Kairos 75.

Kogud

Keskaegsete raamatukogude suurused Bütsantsi ja Araabia piirkondades vastasid antiikaja raamatukogudele. Konstantinoopoli Keiserliku Raamatukogu 100 tuhat köidet (koodeksit) on üsna vastav ekvivalent 500–700 tuhandele rullraamatule antiikaja Aleksandria Museionis. Lähtuda võib sellest, et üks koodeks sisaldab sama palju teksti kui seitse kuni üheksa rullraamatut. Seetõttu on koodeksikogu oma tekstimahutavuse tõttu väiksema ühikute arvuga kui rullraamatukogu. Ka 100–200 tuhande köiteliste kogudega õukonnaraamatukogud Bagdadis ja Kairos vastasid Konstantinoopoli kogude nivoole. Seevastu jääb Euroopa keskaegsete raamatukogude suurus tugevasti alla. Aastasadu, kuni hiliskeskajani välja, on keskmistes ja suuremates kloostriraamatukogudes vaid mõnisada köidet. Isegi suurimas saksa kloostriraamatukogus St. Gallenis (Šveits) oli 12. sajandil ainult ca 1000 köidet ja Paavsti Raamatukogus Avignonis 14. sajandil ca 2000 köidet. Ülejäänud väiksemates kloostrites oli raamatuid vaid mõni tosin.

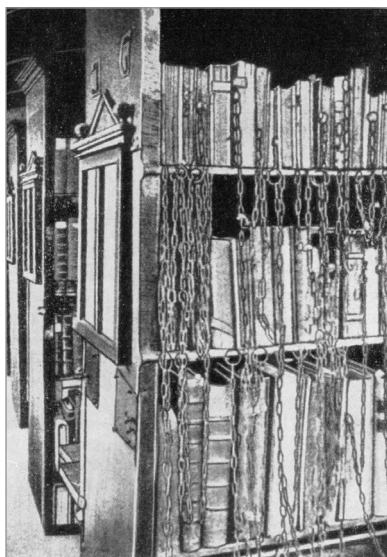
Tähtsamad raamatukogud

Keiserlik Raamatukogu Konstantinoopolis on keskaja tähtsaim raamatukogu ja üks tähtsamaid maailma raamatukogude ajaloos üldse. Keskajal kuulub ta püsivalt kõige suuremate kogudega raamatukogude hulka. Keskaja raamatukogunduses on Araabia piirkond koos Bütsantsiga Lääne-Euroopast ees. Siiski jääb juhtiv positsioon Konstantinoopolile. Araablastel areneb raamatukogundus aeglaselt, kuid vähehaaval kujunevad neil välja kõige arvukamad ja suuremad raamatukogud. Mõned suurimatest õukonna- ja paleeraamatukogudest on ka kõrgkoolide jaoks pädevad. Nende hulka kuulub eelkõige Abbassiidide dünastia õukonnaraamatukogu Bagdadis, mis oma mitmesajatuhandelise koguga saavutab õitsengu kaheksandal ja üheksandal sajandil.

Zutpheni kiriku pultraamatukogu

*Ketiraamatukogu XIV sajandist.
Inglismaa*

*Lüneburgi raeraamatukogu.
Esmamainimine a. 1400*

Lääne-Euroopa keskaeg tunneb vaid väiksemaid, mõnesaja või mõnetuhanda köitega raamatukogusid. Suurraamatukogud (100 000 köidet) ja keskmise suurusega raamatukogud (mõnikümend tuhat köidet) puuduvad keskajal Lääne-Euroopas täiesti. Siiski on mõned keskaegsetest Lääne-Euroopa raamatukogudest oma kogude väiksusele vaatamata neis leiduvate eksemplaride poolest Euroopa raamatukogunduse arengule olulise tähtsusega. Nimelt on neis tänaseni alal hoitud väga väljapaistvad keskaegsete käsikirjade kogud.

3.3. RAAMATUKOGUDE KASUTAMINE KESKAJAL

Samuti kui antiikajal kuulusid Bütsantsi ja Araabia piirkondades kasutajate hulka igat liiki ametikandjad, õukondlased, haldusametnikud, teadlased, kõrgkoolides professorid ja üliõpilased, araabia koraanikoolides ka laiemad usklikest lugejarühmad. Lääne-Euroopas piirdus kasutajaskond sajandeid ainult vaimulikega: mungad, nunnad, preestrid. Muud lugejarühmad puudusid pikka aega täiesti, sest suurem osa rahvastikust oli kirjaoskamatu. Hiliskeskajal lisandusid professorid ja üliõpilased.

Keskajal oli nagu antiikajalgi normaalseks kasutusvormiks kohalkasutus raamatukogu ruumides või äärmisel juhul muudes raaminstitutsiooni ruumides, näiteks võis kasutaja kloostiraamatukogus saada päevase kaasavõtuloa kloostri asuvasse mungakambrisse, õppeasutuse raamatukogus vastava asutuse õppimise ja eluruumidesse. Käsikirjade valmistamiskuludest tingitud suur väärtus ei lubanud mingeid liberaalsemaid laenutusmooduseid. Seal, kus esines laenutamisuhtumeid väljapoole, leidsid nad aset kui kohalkasutus raamasutuse piires või raamatukogudevaheline laenus. Neid tuleb pidada üksikuteks eranditeks kui põhjendatud erijuhtumeid, näiteks käsikirjadest ärakirjade tegemiseks. Mõnikord järgneb selline laenutamisnõusolek hüvitamiskohustuse olemasolule.

4. RENESSANSIAEG (15./16. sajand)

4.1. AJAJÄRGU SITUATSIOON

Keskaja vahetumine uusajaga

Renessansiga algab uus ajajärk maailma ja ühtlasi ka raamatukogunduse ajaloos – uusaeg. Sajanditevanused suhted ja struktuurid vahetuvad ja asenduvad uutega. Maailm ja eelkõige Euroopa saavad uue, modernse profiili. Nende muudatuste silmatorkav resultaat seisneb kahtlemata selles, et uusaja algusega astub maailma poliitilise, majandusliku ja kultuurilise arengu tippu Euroopa. Mõlemad teised keskaja võimu- ja kultuuriipiirkonnad, Bütsantsi ja Araabia piirkond, mis koos Lääne-Euroopa piirkonnaga terve keskaja jooksul tähtsat rolli olid mänginud, hakkavad nüüd majanduslikult ja tsivilisatsioonitaseme poolest maha jääma. Poliitiliselt langevad nad täiesti välja. Türklaste vallutuste ajal 15. ja 16. sajandil kaovad nad poliitiliselt kaardilt.

Sellega langeb juhtiv roll kultuuri ja tsivilisatsiooni arengus näiliselt automaatselt Euroopale. Aga see tõus ei ole tingitud ainuüksi seniste juhtivat rolli kandnute väljalangemisest. Euroopa, mis keskajal pikka aega erakordselt alaarenenuks jäi, oli siiski suuteline ennast aegamööda üles töötama ja jõudis ligikaudu 1200. aasta paiku Bütsantsi ja Araabia tasemele lähemale. Renessans tõstab Euroopa täielikult sellele tasemele, viib antiikkultuuri ja -tsivilisatsiooni paljudes valdkondades edasi ja jätab antiikaja saavutu-

sed juba isegi selja taha. See areng on pikk protsess, mitte järsk murrang. Seetõttu ei ole ka mingeid kindlaid ajapiire keskaja ja uusaja vahel, on vaid pikemaajaline üleminekufaas, ilma mingite murrangupunktideta. Palju sellest, millele renessanss jättis otsese jälje, oli eos olemas juba keskaegses arengus. Oluline selles üleminekufaasis keskajast renessansiaega on, et peaaegu kõikides valdkondades ilmnevad uued fenomenid, mis loovad atmosfääri reaalsele muudatustele üldsituatsioonis. Orienteeruvalt kehtib renessansi jaoks ajaline piirang – aastad 1400 kuni 1600. Midagi oli silmnähtav juba ka varem, eriti Itaalias, hiljem Kesk-Euroopas ja Prantsusmaal. 1550. aastaks on renessanss laialdaselt läbi löönud, vaid üksikud keskaja mõjutused säilivad kuni renessansiaja lõpuni.

Riik

Euroopas asetub nüüd üksikriikide kontseptsioon keskaegse keisririigi universaalsriigi idee kõrvale. Üksikriigid olid Euroopas olemas ka terve keskaja jooksul. Siiski oli universaalsriigi idee ideoloogilist mõju avaldanud ning Saksa-Rooma riik oli võimupoliitiliselt vaieldamatut hegemooniat saanud kaua alal hoida. Alles hiliskeskajal muutuvad Euroopa üksikriigid tugevamaks ja renessansiajal on nende sõltumatus üldtunnustatud.

Saksa-Rooma riik on nüüd veel vaid üks paljudest Euroopa suurvõimudest. Kuid riigis endas väheneb keisri reaalne suveräänsus – Saksa ja Itaalia üksikriigid saavad keisririigis ehtsa osasuveräänsuse. Võimu, mida keiser edaspidigi kasutab, jagab ta üksikriikide silmapaistvate territoriaalvürstidega.

Saksa-Rooma riigi kõrval saab tähtsaks suurvõimuks Prantsusmaa, edaspidi Hispaania, kes nüüd oma riigile hõivab kogu Iberia poolsaare. Itaalia saab Euroopa kultuuriliseks esivõimuks. Uute avastuste käigus hakkab Euroopa asustama ülemeremaid,

luues kõigepealt hispaania ja portugali, aga ka prantsuse ja inglise kolooniaid Ameerikas ja Lõuna-Aasias. See on lähe Euroopa hilisemaks sissetungimiseks maailma kaugematesse osadesse.

Ühiskond

Ühiskondlikus valdkonnas toob uusaeg kaasa feodaalsüsteemi lagunemise ja sellest lõpliku ülesaamise. Järk-järguline üleminek naturaalmajanduselt finantsmajandusele kaotab naturaaltasu maksmise ja toob kaasa paljude ametifunktsioonide pärandatavuse kaotamise. Kõikjal tekib jälle keskjuhtimine. Seejuures ei kaota aadel oma eesõigusi, kuid nüüd ei ole need õigused enam hüvitis vastavate kohustuste eest, vaid puhas privileeg. Samas ei kaota aadel mingil määral juurdepääsu juhtivatele ametikohtadele.

Feodalismi lagunemise juures on veel teine tähtis komponent – kodanluse esiletõus. Juba hiliskeskaja Euroopas hakkas linnakodanlus suuremat rolli mängima. Koos renessansiaegse hästiarenenud emantsipatsiooniga sai kodanlus tähtsaks majandusliku võimu faktoriks. Patriitsid ja linna teenistusaristokraatia – suurkaupmehed, laevaomanikud, tehaseomanikud ja pankurid – ei seisnud maa-aadlist majanduslikult madalamal. Mõned neist tegid suurt poliitikat. Aga ka laiema kodanikekihid, käsitöölised gildides ja tsunftides võtsid heaolust ja majanduslikust võimust osa. Ka järjest tähtsamaks saav teadus- ja ülikoolitegevus oli enamasti kodanluse käes. Arvuliselt moodustas kodanlus siiski ka nüüd vaid väikese protsendi rahvastikust. Elanike suurem osa jäi sõltuvate läänitalupoegadena hierarhia alumisele astmele, kus majanduslikud ja sotsiaalsed olud olid alandavad, mis tõi kaasa sotsiaalset võitlust ja talupoegade rahutusi.

Majandus

Majandusliku arengu tõus hiliskeskajal ja eelkõige renessansi ajal on üldise arengu põhipunkt ja peamine ergutusvahend. Kui põllumajanduses jääb palju vanaviisi, siis linnamajandus ja -tsivilisatsioon läheb jõuliselt edasi. Finantsmajandus vahetab naturaalmajanduse suuresti välja ja profileerub niikaugemale, et võib hakata rääkima varakapitalismi esimesest faasist. Seejuures areneb hoogsalt tehnika: tulevad uued leiutised, avastused ja taasavastused. Aegamööda tekib uus, linlik elutunnetus, mis jätkab teadlikult antiikaja traditsioone.

Humanism. Renessansikultuur

Ka kultuuris, teaduses ja kunstis jätkab Euroopa tahtlikult antiikaja traditsioone. Uued, humanistlikud kirjandusliku ja teadusliku vaimuelu suunad tähendavad antiikaja ellu äratamist ja tihedat seotust tema vaimsete hoiakutega. Areng on põhjustatud sündmustest, mis toimusid juba kõrg- ja hiliskeskajal: lääneeurooplaste kokkupuuted bütsantslaste ja araablastega ristisõdade ajal, aga samuti kontaktid Sitsiilias ja araabia Hispaania tagasisaamine. Hispaania ja Sitsiilia kaudu jõudsid senitundmatud antiikaja tekstide araabiakeelsed tõlked alates 12. sajandist Euroopasse. Otseteed pidi Konstantinooplist Itaaliasse järgnesid edasised kreeka tööd. Humanism saab ülekaalukaks maailmavaateks Itaalias ja võtab hiljem oma valdusse ka ülejäänud Euroopa. Ta võidab Ülem-Itaalia ülikoolides ja mõjutab nende teadustegevust. Ta viljastab filoloogiat, varase trükikunsti tekstide toimetamist. Ta innustab filosoofiat uutele mõtetele ja juhib usu ja teaduse lõpliku lahutamise poole. Ta julgustab iseseisvat uurimistööd ja inspireerib kultuuriringide ja -ühingute asutamist. Ta viib usinale antiikaja klassikaliste tekstide ja käsikirjade otsimisele ka Euroopas (näit. kloostriaraamatukogudes), samuti suurtele äritehingutele käsikirjadega pärast Bütsantsi riigi allakäiku ja tema

raamatukoguvarade laialipillutamist: pakku viidud käsikirjade päästmine, trofeekogude suurostud salajaselt mustalt turult ja avalikust käsikirjakaubandusest, annetuste hankimine bütsantsi emigrantidelt Itaalias. Humanismi kirjanduses ja teaduses täiendasid paralleelsed arengud teistes eluvaldkondades, eriti kunstide ja arhitektuuri alal (renessanss kitsamas tähenduses).

Tagasipöördumine antiikaja poole ei ole renessansi ja humanismi jaoks mingi tagasipööre ja hoopiski mitte romantiline nostalgia, vaid kindlasti täiesti asjalik hoiak: see on pöördumine antiikaja edumeelse, kõrgemal arengujärgul oleva kultuuri- ja sotsialisatsioonistme poole, mille saavutused sisendavad respekti ning mis kui võimekam tuleb uuesti omandada. Humanismi ja renessansi läbilöömine tähendab vaimset eemaldumist keskajast, kultuurilise, teadusliku ja kunstielu vabastamist keskaegse kiriku sakraal-klerikaalsest sõltuvusest. See tähendab ühtlasi üldist eluolu ilmalikustamist.

Reformatsioon. Vastureformatsioon

Vaimuelu ilmalikustamine oli sajandeid kestev protsess. Esmalt tehti renessansiajal humanismi läbi küsitavaks kirikute autoriteet. See pandi ka kristlikus religioonis endas kahtluse alla reformatsiooni ja sellele eelnenud kõrg- ja hiliskeskaegsete liikumiste poolt Prantsusmaal, Inglismaal ja Kesk-Euroopas. Keskaegsega võrreldes muudab 16. sajandi reformatsioon nii mainitud maades kui ka Põhja-Euroopas (Luther, Zwingli, Calvin) põhjalikult õhtumaist kirikusituatsiooni. Algselt kirikusisese uuendusliikumisenä viib see kiriku lõhenemisele, ärapöördumisele ühtselt kiriklikult üldvõimult ja paralleelsete, heterogeensete üksikkirikute pluraliteedi sisseseadmisele. Idee poolest jätkab reformatsioon sarnaselt humanismiga, siiski aga erineval viisil ja teistsuguse eesmärgiga, nimelt senisest autoriteedist lahtiütlemise ja tagasipöördumisega keskaja eelsete allikate ja tõdede juurde. Ta soodustab ilmalikus-

tamise toetamist oma geograafilises võimupiirkonnas kloostrite, kloostriamatukogude, -koolide ja -asutuste likvideerimise kaudu koos hilisema vastavate mittekristlike linna- ja riigiasutuste revalvatsiooni või taasasutamisega.

Muuseas võib mainida ka väiksemaid reformaatorlikke gruppe, eelkõige nende mõju poliitilise ja sotsiaalelu ideede kujundamisele. Ka vana rooma kirik tegi reformatsiooni läbi kultuuriliste abinõudega ja reformidega katoliku kiriku sees endas. Alates 16. sajandi viimasest kolmandikust mõjutab Euroopa kultuuripilti reformatsiooni kõrval omaalgatuslikult ja aktiivselt ka vastureformatsioon. Reformatsioon ja vastureformatsioon hoolitsevad kooliasjanduse korraldamise eest. Linnakoolid (mis on küll kirikliku järelevalve all) astuvad kloostrikoolide kõrvale. Reformaatorlikes piirkondades asendavad nad kloostrikoole ja teevad läbi erilise arengu. Ikka veel on terves Euroopas ülekaalus kirjaoskamatus, kuid haridustase tõuseb märkimisväärselt nii intensiivsusest kui ka levikult.

Leiutused. Avastused

Pilt alanud uusajast ei oleks täielik ilma kõrvalpilguta 15. ja 16. sajandi leiutistele ja avastustele. Kuigi humanism ja reformatsioon kujundavad täiesti ülekaalukalt renessansiaja vaimuelu, siis on ometi avastuste ja leiutiste fenomen see, mis edasisele tulevikule osundab, kõigepealt printsiibi ja meetodina, aga faktiliselt juba 15. ja 16. sajandil avastatu kaudu. Avastatakse Ameerika ja mereteed Indiasse, põhjendatakse Koperniku heliotsentrilist maailmasüsteemi, avastatakse arvukalt uusi fakte loodusteaduses ja meditsiinis (Paracelsus, Vesal), leiutatakse ja arendatakse uusi tehnoloogiaid ja mehhanisme (püssirohi, kell, kompass jm). Kõik see annab oma osa põhjapanevateks uuendusteks paljudes eluvaldkondades.

Teadus. Ülikoolid

Mõned avastustest ja leiutistest leidsid aset seniste teaduste raamides, teised toimusid väljaspool neid raame ja kujundasid esimesed uute teaduste kristallisatsioonipunktid. Nad andsid ajendi esimesele kriitilisele uurimistöole keskaegse autoriteetidega arvestamise asemel. Teaduslik uurimistöö sai seejuures eeskätt ülikooliväliseks asjaks. Ka ülikoolidel on teadustes oma osa, aga peamiselt õpetamises, harvem uurimistöös, ning ainult teatud, põlvest põlve edasiantud ainevaldkondades. Eelkõige juura, meditsiin ja teoloogia. Peale selle “kunstide teaduskonna” ettevalmistavates humanitaar- ja loodusteaduslikes ainetes, sealhulgas seitsmes “vabas kunstis” (*artes liberales*), mis juba hilisantiikajast kindlaks määratud olid ja hiliskeskajast ülikoolides kolme (*trivium*) või nelja (*quadrivium*) ainet kokku pannes (grammatika, reetoorika, loogika; aritmeetika, geomeetria, muusika, astronoomia) kaks ainerühma moodustasid. Mõned teised teadused kuulusid ripatsitena eelnimetatud peaaainete juurde (näit. botaanika, farmaatsia, eetika, ajalugu).

Nagu keskaja lõpupoolel, olid uusajalgi teaduskondade kõrval kolleegiumid, sealhulgas kombineeritud elu- ja õppimiskohad üliõpilastele, mis sageli olid jaotatud päritolupiirkondade, mitte aga õppeainete järgi, nagu see oli teaduskondades. Erialainstituudid ja -seminarid (nagu oli tavaks hiljem), olid veel suures osas tundmatud. Kui varastes euroopa ülikoolides hiliskeskajal oli tegemist osaliselt katedraalide koolidest pärinenud (Pariis) või uute erialakõrgkoolide (juura, meditsiin) ühendamisest tekkinud ülikoolidega, siis nüüd asutati ikka rohkem ja rohkem uusi ülikoole harilikult *studium generale* nimetuse all (veel mitte “ülikool”). Ka need otseselt riiklikud, harvemini linlikud õppeasutused säilitasid veel kaua aega paavstliku kinnituse, said aga reformatsiooni ajal paavstlikust kaastegevusest sõltumatuks.

4.2. INFORMATSIOONIOLOGIA JA RAAMATUASJANDUS

Trükikunst

Informatsiooni- ja raamatuasjanduses juhatab uusaja sisse trükikunsti leiutamine. Vajadus suurema arvu raamatute järele oli end juba hiliskeskajal märgatavaks teinud. Elukutseliste ümberkirjutamistöökodade rajamine tellimustööde jaoks oli esimene katse raamatuproduktiooni suurendamiseks hiliskeskajast renessansi üleminekul. 15. sajandi algul tuleb Euroopas, esiteks Madalmaades, tarvitusele puulõige, Ida-Aasias juba kaua tuntud raamatupaljunduse meetod. Puulõike tahvlitega, mis piltide kõrval ka tekste sisaldasid, valmistati plokkraamatuid. Gutenbergi leiutis – trükkimine liikuvate tähtede abil – viib raamatuvalmistamise suurte sammudega edasi. Gutenberg katsetab oma leiutist ilmselt juba alates 1440. aastast Strassburgis, aga 1450. aasta paiku õnnestub tal suur läbimurre oma kodulinnas Mainzis. Tema peateoseks saab kuulus 42-realine piibel (“B42”, ca 1452–1455). Trükikunst levib kiiresti, kõigepealt rajatakse töökodasid Saksamaal, Madalmaades ja ülejäänud Kesk-Euroopas, varsti ka Ülem-Itaalias ja Prantsusmaal. Kuni 1500. aastani tekivad trükikojad terves Lääne-Euroopas, ligikaudu 260 linnas. Pärast inkunaablite aega (1450-1500), 16. sajandist kuni renessansiaja lõpuni suureneb trükikodade arv mõne tuhandeni.

Trükikunsti leiutamise tagajärjed

Trükikunsti leiutamine on põhjalik uuendus raamatuasjanduses, mitte ainult keskajaga, vaid ka antiikajaga võrreldes. Selle tagajärgi ei saa kõrgelt hindamata jätta. Oma tehnilise potentsiaali ja linnatsivilisatsiooni mõjul suurenenud nõudluse tõttu saab raamatutrükkimine humanismi ja reformatsiooni leviku, uute teaduste arengu, aga ka üldhariduse laienemise peamiseks eel-

Hys qui letantur sup muro cotti laeti
 loquimini plagas suas: qm̄ subur
 bana etibon deserta sunt. Et uinea sa
 lanna domini gentiu feciderunt. Ma
 gella eius usq; ad iazre puerunt: et
 uerit in deserto: pagines eius relide
 sunt: et aherit mare. Sup hoc plora
 bo i fleru iazre uinea salanna. Inebria
 to re lactina mea etibon et cleale: qm̄
 super uindauam tuā et sup melleu
 tuam uox clamantū iruit. Et aufere
 tur leticia: et exultatio de caelo: et in
 uincis nō exultabit neq; iubilabit. Vi
 nū in torculari nō calcabit qui calca
 re conlucrat: uox calcantū abstulit.
 Sup hoc uenit meus ad moab qua
 si cithara sonabit: et uiscera mea ad
 murū cotti laetis. Et erit tū appa
 rit qd̄ laborauit moab super exaltis
 suis: ingredietur ad sanda sua ut ob
 scuret: et nō ualbit. Hoc uerbu quod
 locutus est dñs ad moab erit: et nūc
 locutus est dicens. In tribus annis qua
 si anni mercatorū aufereť gloria mo
 ab sup omni populo multo: et relin
 quetur in eo sicut calcamus parrus et
 modius: nequaquam mltus. **XVII**

Qonus damalci. Ecce damalci
 desinit esse ciuitas: et erit sicut a
 ceruus lapidū in ruina. Declinet ciui
 tatis arces gregibus erit: et requiescent
 ibi: et non erit qui egregerat. Et cessabit
 adiutoriu ob ephraim: et regnū a da
 malci: et reliquit sicut gloria fili
 orū isrl erit: dicit dñs exercitū. Et erit
 in die illa accretuabit gloria iacob: et
 pinguet carnes ei⁹ marcescit: et erit
 sicut corymbus in melle qd̄ restiterit: et
 brachiu eius spicas leget. Et erit sicut
 quercus spicas in ualle raphaim: et re
 linquet in eo sicut calcamus: et sicut ex
 cussio ole: duarū uel triū oliuarū in

summitate rami: sicut q̄ruos aut quin
 q;. In cacuminibus eius fructus eius:
 dicit dñs deus isrl. In die illa inclina
 bitur homo ad factorem suū: et oculi
 eius ad sandū isrl respiciet: et nō in
 dinabitur ad altaria que fecerūt ma
 nus eius: et que operari sunt digni ei⁹:
 nō respiciet lucos et delubra. In die
 illa erit ciuitas fortitudinis ei⁹: dicit
 dñs: sicut arara et segres que declinat
 sunt a facie filiorū israhel: et erit deser
 ta: quia obliuio es dei saluatoris eius: et
 factis adiutoris tui non es recordata.
 Propterea plantabis plantam onem
 nisi oleu: et graue alitū seminabis.
 In die plantacionis tue labrusca: et
 mane semē tuum florabit. Ablata est
 melle in die hereditatis: et dolerit
 grauitur. Ne nullitudo p̄locū multo
 rum ut multitudo maris sonantis: et
 tumultus curtas sicut sonitus aquarū
 multarū. Sonabit p̄p̄s sicut sonitus
 aquarū mundanū: et inceperit tū
 et fugiet: paul: et rapietur sicut puluis
 mouitū a facie uenti: et sicut turbo co
 ram tempestate. In tempore uespere: et
 erit turtaxo: in manano: et non sub
 sistet. Hec est pars eos q̄ ualauerunt
 nos: et scis diripitū nos. **XVIII**

Te terre tributo alas que fiant
 flumina ethiopiae: que uent in
 mari legatos: et in uasis papii sup
 aquas. Hec ageli ueloces ad grutu
 conuulsam et dilaceratā: ad p̄p̄m
 bilan post que non est alius: grutu
 expectantem et cōculatā: cui⁹ diripue
 runt flumina terram eius. P̄p̄s ha
 bitatores orbis q̄ moramini in ter
 rum eleuatū fuerit signū in mōnibus
 uidentibus: et dāgorem sube audietis:
 q̄a hec dicit dñs ad me. Quisdam et
 cōstitabo i loco meo: sicut meridia

DICTIONARIUM

HISTORICVM, AC POETICVM:

OMNIA GENTIVM, HOMINVM, DEORUM, REGIONVM, LOCORVM, FLUVIORVM, AC MONTIVM antiqua recentioraque, ad sacras & profanas historias, poetarumque fabulas intelligendas necessaria, vocabula, optimo ordine complectens.

Ingenti nominum aceruo, & historiarum copia, ultra praecedentes editiones, nouissime auctum, nitidiusque redditum: Virorum doctorum cura ac diligentia.

Quae verò recens addita sunt, hoc signo [ ] inclusi, notantur:

Editio omnium postrema.

Ἐκ πολλῶν ὀλίγα, καὶ θλίβει πάντα.

APVD IACOBVM STOER,

M. D. LXXIX.

Etienne'ide üks sõnastikke. Genf, 1579

duseks. Nüüd, kõigile kiiresti kättesaadava raamatu kaudu murtake vaimse maailma eksklusiivsus ja pannakse selles osalemine laiemale alusele. Tehakse edusamme teaduses, aga saavutatakse ka filosoofiliste, religioossete ja poliitiliste ideede kiire levik. Massilise raamatuproduktiooni tõttu saavad paljud uuendused teoks ka raamatukogunduses. Ajavahemikul 1450 kuni 1600 trükitud raamatute arv on tõepoolest mastaabilt revolutsiooniline: avaldatud raamatute ja väiketrükiste arv (kaasa arvatud kordustrükid) ületab hinnanguliselt 100 000. Trükiarvu suurus kõigub algul 200 ja 400 vahel, hiljem ületab 1000 eksemplari.

Kiri. Kirjutusmaterjal. Trükiste laadid

Trükikiri Euroopas orienteerub käsikirjade ajastu raamatukirjale. Euroopa trükkalite fraktuur tuleneb keskaegsest gooti kirjast (tekstuur) ja kasutatakse esialgu ka ladina, hiljem üksnes rahvuskeelsete tekstide trükkimiseks, lõpuks pikka aega saksa keelepiirkonnas kui "saksa kirja". Siis aga tungib Itaaliast sisse sealsete käsikirjade antiikva ja surub end terves Euroopas läbi kui "ladina kiri", hilisematel aastasadadel loomulikult teatud uute kujundusvariantidega.

Uusaja peamiseks kirjutusmaterjaliks sai paber. Araablastel oli paber juba kõrgkeskajal välja vahetanud seni valitsenud pärgamendi. Euroopas tuli ta esmalt nähtavale hiliskeskajal ja pani end 1400. ja 1450. vahel täielikult maksma, saades raamatutrükkimises ainsaks materjaliks. Raamatuvormina jäi paberi puhul, nagu varem pärgamendi puhulgi, tavaliseks koodeks.

Renessansi ajal oli tähtsaimaks teosetüübiks monograafia: originaaltekstid, kommentaarid, teaduslikud tööd, ilukirjandusteosed, 16. sajandil ka leksikonid ja loomulikult sõnaraamatud. Nende kõrval pisitrükised, pamfletid, lendlehed, mis aktuaalsete teadete ja poleemikaga hilisemate ajalehtede sisu ette valmistasid. Perioodikaväljaanded, ajakirjad jms. puudusid veel täiesti.

Kirjastamine. Raamatukaubandus

Raamatuproduktiooni rohkus kutsus ellu raamatukaubanduse. Keskajal puudus see Lääne-Euroopas täiesti, tagasihoidlike algatena tekkis ta esmalt hiliskeskajal ühenduses ülikooli tegevuses esile tulnud professionaalsete tasuliste ümberkirjutustöökodadega. Seos raamatuproduktiooni ja raamatukaubanduse vahel kandus ümberkirjutustöökodadest üle trükikodadesse. Kui trükikalid olid algul samaaegselt ka kirjastajad, siis jäid kirjastajad kaua aega ühtlasi raamatukaupmeesteks, kes oma agente messidele, turgudele ja raamatukogukundede juurde saatsid. Järgjulgult areneb selle kõrval välja tõeline raamatukaubandus, mille aktsendiks pole kirjanduse publitseerimine, vaid selle levitamine. Siiski on raamatukaubandus kirjastustegevusega tihedas seoses terve renessansiaja ja veel kaua barokiajalgi.

4.3. RAAMATUKOGUNDUS

Üldist

Keskajaga võrreldes muutub raamatukogundus renessansiajal põhjalikult. Ajajärgu ühiskondlikud, majanduslikud, tehnilised ja kultuurilised muutused, linnatsivilisatsiooni levimine, raamatuproduktiooni järsk suurenemine trükikunsti ja paberi kasutamise tõttu, – kõik see avaldab mõju raamatukogudele, nende positsioonile ühiskonnas, suurusele, kasutamisele ja organisatsioonile. Euroopa raamatukogundus saavutab nüüd keskaja bütsantsi-araabia raamatukogunduse nivoo, võtab selle saavutused enda valdusse ja asub trükikunsti leiutamise lainel arengu tippu (milles bütsantslased ja araablased pärast vallutamist türklaste poolt enam osaleda ei saa). Veel enne barokiaega on ka antiikajaja raamatukogude tase mitte üksnes kätte saadud, vaid ka ületatud. Euroopa renessansiaja juhtivate raamatukogundusregioonidena

kvalifitseeruvad Itaalia, Saksamaa, kogu Kesk-Euroopa ja Prantsusmaa.

Raamatukogunduse edendamine

Renessansiaja raamatukogu oli üldkasutatav, tema kogud olid avatud kõigile võimalikele lugejatele. Oma kogude universaalse koostise tõttu oli ta ühtlasi ka teadusraamatukogu. Keskenduti eelkõige mineviku kirjalike mälestiste kogumisele, antiikaja saavutuste võimalikult täielikule esindatusele kogudes. Renessansiaja raamatukogu täitis nii kogumis-, säilitamis- kui ka teenindamisfunktsiooni. Seetõttu muutus varasemate ajastutega võrreldes suhtumine raamatukoguhoidja elukutsesse. Näiteks koostas 1120 köitest koosneva raamatukogu omanik Urbino hertsog Federico da Montefeltro (1422-1482) raamatukoguhoidjale esitatavate nõudmiste juhendi. Selle juhendi järgi oli raamatukoguhoidja kohustatud pidama korda, koostama katalooge, kaitsma fonde kahjustuste eest, tagama raamatute kättesaadavuse ja märkima väljalaenutatud käsikirjad selleks ettenähtud päevikusse. Montefeltro toob ka nõudmised raamatukoguhoidja isiksusele: õpetatus, meeldiv iseloom, esinduslik välimus, kaunis kõnemaneeer. Kõige enam hinnati siiski haritust.

Raamatukogude ajaloo seisukohalt on tähtsaks sündmuseks 1536. aastal Prantsusmaal avaldatud esimene sundeksemplari määrus maailmas. Selle alusel sai Pariisi kuninglik raamatukogu säilitamiseks ühe eksemplari igast teosest, mis riigis trükiti. Sundeksemplari kehtestamine võimaldas kontrollida ilmuvat trükitoodangut, sealjuures kindlustas kirjavara säilitamise järeltulevatele põlvkondadele ning soodustas rahvusraamatukogu kasvamist. Prantsusmaa eeskuju ahvatles ka teiste riikide valitsejaid sundeksemplari kehtestama.

Renessansi ajal kerkis taas küsimus spetsiaalsetest raamatukoguhoonetest, millega olid tegelnud juba vana-rooma arhitektid.

Esmakordselt raamatukogude ajaloos peeti seda küsimust aga niivõrd tähtsaks, et raamatukogusid hakkasid projekteerima tolle aja parimad arhitektid. Kujunes seisukoht, et raamatukoguhuone peab olema kaunis ja asuma kesklinnas.

Bibliograafia

Soov saada ülevaade seni ilmunud trükiväljaannetest kutsub üsna varsti esile trükiteoste registreerimise. Tekivad esimesed bibliograafiad. Bibliograafiade eelkäijaid oli olnud juba kaua varemgi – raamatukogukatalooge, autorite tööde nimestikke. Sellest traditsioonist lähtub esimene trükitud bibliograafia *Liber de scriptoribus ecclesiasticis* (Basel 1494), teoloogiaalane autorite ja tööde nimestik, mille on koostanud teoloog ja historik Johannes Trithemius. 16. sajandi keskel ilmub maailma esimene universaalbibliograafia, nimestik, mis hõlmab raamatutrukkimise esimese sajandi kirjanduse kõigi riikide kõigist ainevaldkondadest ladina, kreeka ja heebrea keeles – *Bibliotheca universalis* (Zürich, 1545–1555), koostaja šveitsi loodusteadlane ja ajaloolane Conrad Gesner. Selle tööga on bibliograafia kui kategooriale pandud alus kõikideks aegadeks. Varsti pärast seda tulevad esimesed jooksva bibliograafia koostamise katsed – Frankfurti raamatumessi kataloogid, mis alates 1564. aastast loetlevad igal messil välja pandud (ja enamasti värskelt ilmunud) raamatuid.

Raamatukogutüübid. Üldist

Nüüd saavutab Euroopa raamatukogundus uuesti raamatukogutüüpide mitmekesisuse, mis pärast antiikaega kaduma läks. Keskaja vältel ülekaalus olnud vaimulike raamatukogude (kloostri- ja katedraaliraamatukogude) kõrvale tulevad ka ilmalikud õukonna-, linna-; ülikooli- ja kooliraamatukogud. Ilmalikud raamatukogutüübid tõusevad väga kiiresti esiplaanile ja võtavad raamatukogunduses üle juhtiva rolli, mis on püsinud tänaseni.

Kloostri raamatukogud käivad alla ja stagneeruvad aja jooksul hirmuäratavalt, reformatsioonipiirkondades kaovad täiesti. Alles vastureformatsiooni ajal ning renessansiaja lõpul ja barokiajal elavad kloostri raamatukogud läbi uue tõusu.

Õukonnaraamatukogud

Tähtsaima raamatukogutüübina tõusevad esile õukonnaraamatukogud, mis tekivad üksikult 15., sagedamini 16. sajandil. Nad pärinevad aadli eraraamatukogudest, mis juba hiliskeskajal siin ja seal kokku liideti. Need raamatukogud kuulusid maahärradele, kes end feodaalhierarhiast vabastasid ja barokiajal absoluutse võimu omandasid. Need raamatukogud teevad läbi mitmed arenguastmed: vürstide omanikuhuvidega seotud eraraamatukogudest lossiraamatukogudeni, siis õukonnaraamatukoguni selle tõelises tähenduses ja lõpuks teadusliku universaalraamatukoguni, osaliselt juba teatud (veel eksklusiivse) avaliku kasutamiseks. Tüpoloogiliselt kulgeb neist arenguliini 20. sajandi riigi-, liidumaa- ja rahvusraamatukoguni. Need avaliku teadusraamatukogu hilisemad arenguliinid esinevad, küll ainult väga harva, juba renessansiajal, näiteks Ülem-Itaalia linnriikides Firenzes ja Veneetsias. Siin on tegemist avalike teadusraamatukogude algusega. Nad põhinevad eraannetustel, peetakse ülal ametivõimude poolt ja nende tegutsemise eesmärgiks seatakse avalik kasutamine.

Linnaraamatukogud

Ka linnaraamatukogude tekke on põhjustanud hiliskeskaja ja renessansiaja ühiskondlikud muutused, peamiselt linnakodanike esiletõus. 15. ja 16. sajandi varased linnaraamatukogud on linnavolikogude ametlikud raamatukogud. Nagu õukonnaraamatukogudki arenevad ka linnaraamatukogud aegamööda sisult teaduslikeks universaalraamatukogudeks, mis on veel teatud

eksklusiivse kasutamisega. Juriidiliselt on nad rajatud algusest peale ametivõimude poolt, mitte nagu õukonnaraamatukogud, mis eraraamatukogudest välja kasvasid. Üldiselt mängivad linna- raamatukogud renessansiajal tagasihoidlikumat rolli kui õukonnaraamatukogud. Kõige kiiremini arenevad nad välja poliitiliselt iseseisvates linnriikides, eriti saksa vabalinnades, näit. Nürnbergis, Strassburgis. Reformatsiooni käigus oli avalike raamatukogude kasutamine linnades soovitatav (Luther: Sendbrief an die Ratsherren aller Städte deutschen Lands, 1524).

Ülikooliraamatukogud

Renessansiajal nagu ka hiliskeskajal olid raamatukollektsioonid ülikoolides väga väikesed ja enamasti kolleegiumide ja teaduskondadega seotud. Siiski tekivad nüüd mõnel pool ka ülikoolide keskraamatukogud, osaliselt ülikooli üksikraamatukogude kokkupanekuga, osaliselt kolleegiumiraamatukogude arenemisega üldraamatukogudeks, siis ka uutes, alles asutatud ülikoolides. Paljudel juhtudel olid nad kuni barokiajani napivõitu kogudega. Vaid üksikjuhtudel mängisid ülikooliraamatukogud juba silmapaistvat rolli, nagu näiteks ülikooliraamatukogu Pariisis.

Muud raamatukogud

Moodsate eriraamatukogude tihe palett puudub renessansi ajal veel täiesti. Kloostiraamatukogude kõrval võib siiski kolleegiumi- või teaduskonnaraamatukogusid vaadelda eriraamatukogudena, nagu linnaraamatukogusid võib vaadelda ametkondlike raamatukogudena. Nende kõrval tekivad nüüd paljudes kohtades ka kooliraamatukogud. See on väike, aga ulatusliku mõjuga ja tähtis raamatukogutüüp. Kooliraamatukogud soodustavad reformatsiooniaegseid ja hiljem jesuiitide ordu kaudu toimepandud kooliuuendusi.

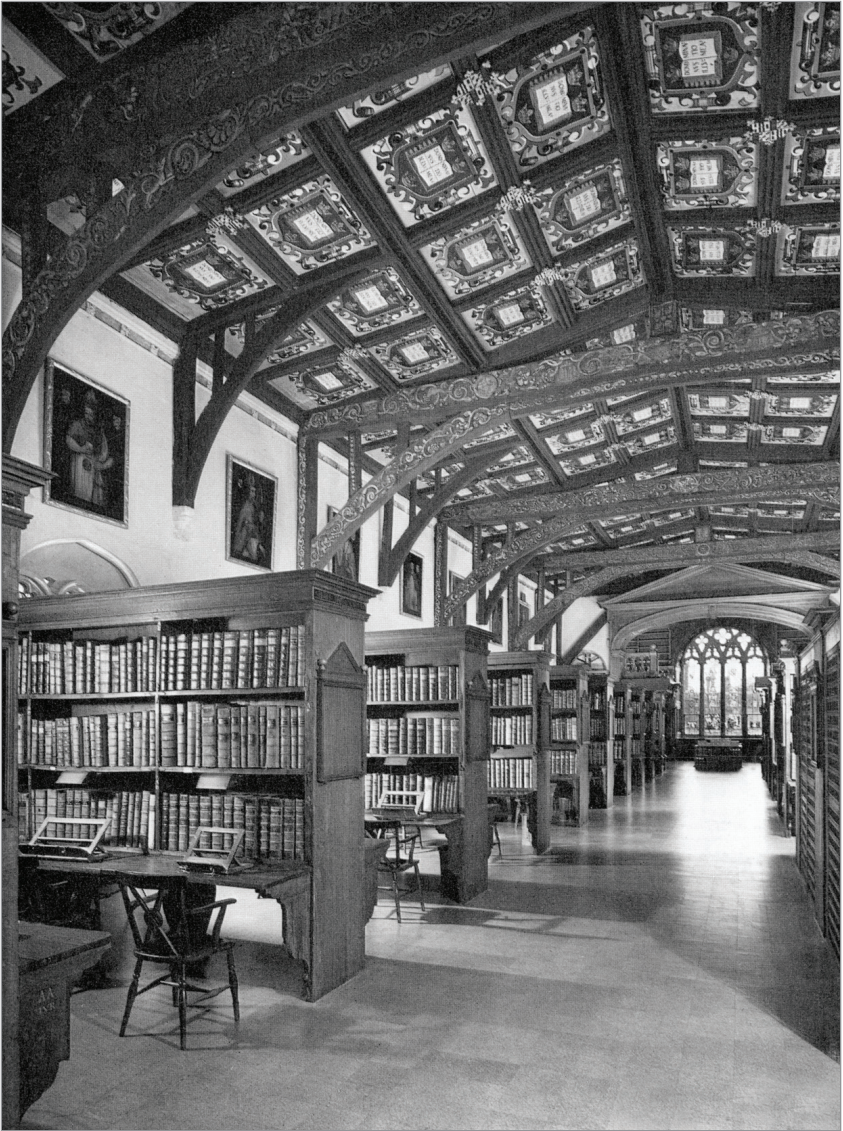

Bibliotheca Apostolica Vaticana. Rooma, asutatud 1587

Kogud

Kogude suurus Euroopa raamatukogudes kasvab renessansiajal tugevasti ja tõusev kasvujoon jätkub järgnevatel sajanditel kuni tänaseni välja. Raamatuproduktiooni kasvu ergutab teaduste intensiivistumine, hariduse levik ja (mitte viimases järjekorras) üha uute lugejarühmade tekkimine, millega kaasneb kirjandusnõudluse pidev suurenemine. Kui suuremates raamatukogudes oli keskajal mõnisada köidet, tippklassi raamatukogudes üle tuhande köite, siis kasvavad need arvud renessansiajal suuremate raamatukogude puhul mõne tuhande köiteni ja tippklassi raamatukogudes mitmekümne tuhandeni. Sealhulgas epohhi lõpuks (ca 1600. aastaks) lisandus kogude suurusele keskaegsete arvudega võrreldes üks null, kahel järgneval sajandil aga veel üks null. 17. sajandist kuni 18. sajandi lõpuni jõuavad suuremad raamatu-

Bodleian Library. Oxfordi Ülikool

kogud kümnete tuhandete köideteni, tippklassi raamatukogud sadade tuhandete köideteni; 19. sajandist kuni 20. sajandi lõpuni kasvavad suuremad raamatukogud sadade tuhandete köideteni ja tippklassi raamatukogud miljonite köideteni. Selline pidev kasv põhjustab uusaja raamatukogunduses palju muutusi.

Tähtsamad raamatukogud

Euroopa renessansiaja tähtsamate õukonna- ja lossiraamatukogude hulka kuuluvad teiste seas: Keiserlik Raamatukogu Viinis; kuurvürstlikud ja hertsogiraamatukogud Heidelbergis, Münchenis, Dresdenis, Wolfenbüttelis; Kuninglik Raamatukogu Budapestis; Kuninglik Raamatukogu Pariisis, Bibliotheque de Bourgogne Brüsselis; Kuninglik Raamatukogu Escoriali kloostri lossis (Madriidi lähedal). Varased seda tüüpi raamatukogud esinevad Itaalias juba 15. sajandil, kuid mitte täiesti puhtal kujul. Firenzes ja Veneetsias ei ole tegu õukonnaraamatukogude, vaid eraannetuste toel rajatud avalike teadusraamatukogudega, Roomas on Vatikani Raamatukogu täpsemalt öeldes paavstide õukonnaraamatukogu, aga samaaegselt ka katoliku kiriku vaimulik pearaamatukogu.

Euroopa varaseimad linnaraamatukogud asutatakse veel lõppeval 14. sajandil vabades riigilinnades Nürnbergis ja Regensburgis. Renessansiaja tähtsamate linnaraamatukogude hulka kuuluvad ka Hamburgi, Frankfurti, Strassburgi ja Augsburgi raamatukogud.

Renessansiaja tähtsaimad ülikoolid (hoopiski mitte ülikooliraamatukogud) olid olemas juba hiliskeskajal. Itaalias saavad renessansiajal suurema tähtsuse mõned veel enne 1400. aastat asutatud ülikoolid: Firenze, Ferrara, Pasia, Rooma. Pärast 1400. aastat lisandub arvukalt uusi ülikoole kõigis senistes Euroopa ülikoolilinnades, esmakordselt ka Skandinaavias (Kopenhaagen, Uppsala) ja rida ülikoole kuni 1600. aastani saksa keele piirkonnas. Renes-

sansiaja lõpu eel tekivad ka esimesed vastureformatsiooni aegsed ülikoolid, näit. Würzburgis. Nagu juba ülalpool mainitudki, oli renessansiaja ülikoolides enamasti tegu kolleegiumide ja teaduskondade raamatukogudega. Mõnes paigas tekkinud ülikoolide keskraamatukogud olid peaaegu eranditult kehva koostisega.

Renessansiaja raamatukogudest rääkides ei saa mainimata jätta Eestit. Siin asutati 1552. aastal Oleviste kiriku juures Tallinna Linna Avalik Raamatukogu, mis tegutses kuni 1881. aastani, mil ta deponeeriti Eestimaa Üldisesse Avalikku Raamatukokku.

4.4. RAAMATUKOGUDE KASUTAMINE RENESSANSIAJAL

Renessansiajal suureneb raamatukogude kasutamissagedus ja kasutajate arv. Euroopa raamatukogudes on suurenemine keskajaga võrreldes märkimisväärne. Tulevad juurde uued, laiemad lugejarühmad. Keskaja Euroopas oli kasutamine sajandeid piiratud ainult vaimulike lugejatega (mungad, nunnad, preestrid). Hiliskeskajal tulid esimesed ilmalikud lugejarühmad – professorid ja üliõpilased kui ülikooli- ja kollegiumiraamatukogude lugejad. Lossi-, õukonna- ja linnaraamatukogude lugejaiks olid igat liiki ametikandjad: riigivalitsejad, õukondlased, haldusametnikud, edaspidi teataval määral ka vabad (sõltumatud) huvilised, teadlased, linnakodanikud. Igatahes jäid lugejarühmad üldiselt ikka veel eksklusiivseteks, peamiselt ülekaaluka kirjaoskamatusesse tõttu. Lahtiolekuajad ja kasutamismvormid olid tänapäevaste mastaapidega võrreldes väga piiratud. Normaalseks kasutamismvormiks oli nagu antiik- ja keskajalgi kohalkasutus. Sedavõrd kui kasutamine avalikuks sai, hoolitseti raamatute turvalisuse eest nende aheldamisega. Esines ka laenutusi väljapoole raamatukogu, kuid need olid jätkuvalt erandeiks ning iga juhtumi puhul pandiga kindlustatud.

5. BAROKI- JA VALGUSTUSAEG (17./18. sajand)

5.1. AJAJÄRGU SITUATSIOON

Areng industriaalajastu poole

Baroki- ja valgustusaeg, mis kestab kakssada aastat (ca 1600–1800), valmistab ette lõpliku läbimurde renessansist modernsesse ühiskonda – industriaalajastusse. Baroki- ja valgustusaja ees ja järel on üleminekufaasid. Mõned renessansi ilmingud lõpevad juba kolmekümneaastase sõjaga, kui ilmnevad baroki-aja esimesed lähtepunktid. Samamoodi algavad mõned industriaalajajärgu varased astmed juba 18. sajandi teisel poolel, prantsuse revolutsiooniga saavad ka selle muutuste aja ühiskondlikud tagajärjed selgesti märgatavateks, ning pärast Viini kongressi (1815) paneb uus ajajärk end lõplikult maksma.

Riik

Euroopa renessansiaja riiklik-territoriaalne situatsioon jääb 17. ja 18. sajandi kestel üldjoontes püsima, vaatamata mõnele üksikule erandile. Euroopa säilitab renessansiajal kätte võidetud juhtpositsiooni maailmas. Keskajal nii silmapaistvad bütsantsi ja araabia võimu- ja kultuuripiirkonnad jäävad edaspidi, nagu ka renessansiajal, väljalülitatuks ja on Türgi võimu tugevas haardes.

Visades, pikaajalistes kaitsevõitlustes õnnestub aga Euroopal end ülivõimsa Türgi ekspansiooni eest kaitsta ja hädaohust täiesti võitu saada. Teisalt on Euroopa riigid Hispaania ja Portugal juba renessansiajal astunud ülemeremaailma ja kindlustanud seal endale omavahel konkureerides mitu kolooniat; nüüd lisanduvad neile Inglismaa, Prantsusmaa ja Madalmaad. Euroopas jäävad mõlemad senised suurvõimud, Saksa-Rooma riik ja Prantsusmaa, endiselt juhtivaks. Ent Prantsusmaa tõuseb võimu tippu, Saksamaale aga jääb Habsburgide pärusmaade suurvõimu positsioon, tema kõrval tõuseb Brandenburg pärast oma dünastlikku ühendust Preisimaaga teiseks saksa suurvõimuks. Mõned teised Euroopa riigid saavutavad samuti suurvõimu staatuse: eelkõige Suurbritannia, peale selle ajutiselt Madalmaad, Rootsi ja Poola. Hispaania kaotab tähtsusetult, jääb aga koloniaalvõimuna püsima. Teisel pool vana Oktsidenti, kultuuriliselt Bütsantsi mõju all astub uustulnukana Euroopa poliitikasse suurvõimu püüdlustega Venemaa. Ta oli vabanenud pikast tatari ikkest juba enne 1600. aastat ja avaneb pärast 1700. aastat euroopa tsivilisatsioonile. Absolutismi aeg toob Euroopa maadesse administratiivse tsentralismi: ratsionaalse, rangelt organiseeritud riigijuhtimise, selge võimupiirkondade jaotuse, majanduse kindla rahastamise.

Ühiskond

Domineeriva riigivormina saab absolutism lõplikult jagu kesk-aegsest feodaalsüsteemist. Kogu võim on nüüd feodaalses tipus ja laseb ennast kõiges juhtida suveräänsetel maavürstidel. Aadel säilib edaspidigi faktiliselt eelise uute õue- ja riigiametnike kohtade täitmisel, poliitilisest võimust eemaldatud aadlikele jäävad aga alles majanduslikud privileegid suurmaavaldustes. Kõigest hoolimata algab 18. sajandi jooksul paljudes Euroopa maades selle seisuse majandusliku võimu kadumine, esiteks pärisorjuse kaotamisega või vastavalt maaomaniku õiguste piiramisega, siis aga eelkõige rõhu ümberasetumisega agraarmajanduselt indust-

riaalmajandusele. Majanduslike rõhuasetuste muutumise protsessil on veel teine tähtis komponent: kodanluse järjest suurenev tähtsus ühiskonnaelus. Sellel muutumisel on ka poliitilised mõjud, mis esimesena avalduvad inglise 18. sajandi parlamentarismis.

Majandus. Tehnika

Barokiaja ühiskondlike muudatuste ja üldiste võimu ümberpaigutumiste aluseks on linnamajanduse ja -tsivilisatsiooni tõus ning väljaarenemine. Loodusteaduste rakendamine tehnika ja majanduse teenistusse, teoreetiline alusepanek paljudele majandusharudele, mis on kaasa toonud üha uute masinate ja menetluste kasutamise – kõik see on esile kutsunud inimkonna senises ajaloos tundmatu tehnilise ja majandusliku edasiminekku. Areng kulgeb renessansimajanduse juba kõrgele tõusnud nivoolt industriaalajajärgu lävele, varakapitalismilt suurkapitalismile, mäetööstusettevõtete, transpordi, kaubanduse ja panganduse üldisele väljaarendamisele.

Barokiaja kultuur

Komplitseeritus ja täiustumine majanduses, tehnikas ja riigivallitsemises jõuab kultuuriellu. Suurenenud tootmisest tulenenud suurem heaolu ja rikkus tõstab kõrgklassi elustandardi erakordselt kõrgeks ja suurendab laiaulatuslikult ka alamklasside kulu-tusi. Luksuse vohamine grandioossusest tühise toretsemiseni iseloomustab barokki ja rokokood – tollaegseid kombeid, riietust, soenguid, pidusid, teatri-, ooperi-, balleti- ja kontserdietendusi, eelkõige aga ehitisi. Kõrgemate võimukandjate residents- ja suvellossid ning kõrgeadli mõisad, linna ülemkihi elumajad, valitsus-jt. asutuste, õukonnateatrite ja -raamatukogude, kirikujuhatus- te, kloostrite ja kolleegiumide esindushooned kujundavad oma arhi- tektuurilt ja sisustuselt rohkem kui kõik muu baroki ja rokokoo

välispilti. Ülejäänud kunstid – maalikunst, skulptuur ja eriti muusika – puhkevad samuti õitsele ja väljendavad sama stiili.

Valgustusaeg

17. ja 18. sajand saab uusaja teadusliku mõtlemise ja kriitilise vaimu väljakujunemise keskseks epohhiks. Humanismi otsiti antiikaja pärandist juba renessansiajal ja see oli keskajaga võrreldes tähtis areng. Vahepeal on uued teadusuuringud ja avastused teaduste edasilikumist kiirendanud ja süvendanud ja ühtlasi paljud varasemad eksimused ja lüngad nähtavale toonud. Selle tagajärjena pannakse vähehaaval kahtluse alla senini päranduseks saadu, ollakse ettevaatlik vanast ajast ülevõetu ja aktsepteeritu suhtes, kui ülevõetut pole proovile pandud. Selliselt lähtepositsioonilt areneb valgustusaja filosoofia, mis võtab kõik teadmistes sisalduva kriitilisele läbivaatamisele ainuüksi usaldusväärsete teaduslike meetodite abil. Tõe otsimist kontrollib kriitiline mõistus, tõe leidmist kinnitab eksperiment. Descartes paneb aluse kriitilise teadusmeetodi uuele mõtlemismustrile. Edasises valgustusfilosoofia väljakujunemises järgnevad talle Spinoza, Leibniz, Hume, Voltaire ja Kant.

Teaduses põhjustab suurt edu valgustusajale omane veendumus, et inimvaimule on kõik saavutatav. See optimism mõjutab kõiki elualasid. Religioonifilosoofias uuritakse kriitiliselt läbi teoloogiline dogmaatika ja juhitakse religioon mõistlike põhitõdede ja oma eetilise tuuma juurde tagasi. Samaaegselt seotakse religioon tolerantsuse nõudega ja toetatakse avaliku elu edasist ilmalikusutamist. Riigiasjades näeb valgustusajale iseloomulik kontseptsioon võrdõiguslike ja vabade inimeste ühenduse tegutsemist läbi ühiskondliku kokkuleppe. Sellega valmistatakse teoreetiliselt ette feodaalsete privileegide hilisem tühistamine.

18. sajandi merkantilism ja kameralism pidurdasid valgustusideede levikut – esialgu oli neil mõju ainult teatud ühiskonnakihtidele

ja kultuurikeskustele. Oli vaja valgustada laiemaid haritlaskihte. Selle mõttes avaldasid suurt mõju populaarsete filosoofide tööd, valgustuslikud nädalalehed, uued ajalehed ja entsüklopeediad. Nende püüdluste kõrgpunktiks saab Diderot ja D'Alemberti entsüklopeedia (*Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 1751–80).

Valgustajad pidasid silmas oma ideede ulatuslikku mõju rahvaharidusele, koolisüsteemile. Tekkisid koolid, mida paljudes Euroopa linnades on praegugi, osalt nn ladina koolid, osalt nagu akadeemilised gümnaasiumid, mis on ühendusastmeks ülikoolihariduse juurde (*baccalaureat*). Valgustusajastu rahvahariduse püüdluste mõjul tekkisid mõnel maal põhikoolid ka laia rahvahulga jaoks, peamiselt linnades, veel harva maal. Aga seoses koolikohustuse sisseviimisega, osaliselt isegi juba 17. sajandil, sagedamini 18. sajandil, said nad algele ligipääsmatusele vaatamata siiski bastioniks kirjaoskamatus vastu Euroopas.

Teadus. Üldist

17. ja 18. sajandil saavutavad teadused enneolematu arengu. Juhtivaks saavad nüüd uuenenud loodusteadused (Kepler, Galilei, Boyle, Huygens, Newton, Linné). Formeerub uusaja füüsika ja jõuab senise mehaanika kaudu oma oluliste osadistsipliinide juurde. Vana alkeemiat asendab modernne keemia. Astronoomia kinnitab lõplikult heliotsentrilist maailmasüsteemi ja uueneb tänu sellele täielikult. Geoloogia saab esmakordselt tõeliseks teaduseks. Botaanika ja zooloogia muutuvad peaaegu mõõtmatust üksikteadmiste mäest modernseks taime- ja loomasüsteemantikaks. Kõikides loodusteadustes kujundavad kriitiline uurimine, täpne mõõtmine ja eksperimentaalne tõendamine uued teadmiste masstaabid. Paljud avastused teeb üldse võimalikuks uute, pöördelise tähtsusega instrumentide leiutamine (näiteks teleskoop, mikroskoop, termomeeter). Edasiarendatud kõrgem matemaatika

saab loodusteaduste edusammude edasiseks aluseks (Newton, Leibniz).

Loodusteaduste edu stimuleerib omalt poolt meditsiini ja tehnikarengut, mäendus, manufaktuur ja sõjatehnika kaasa arvatud. Mõned rakenduslikud ja enampraktilised ainevaldkonnad astuvad nüüd esimesi samme teaduslikus stuudiumis, nt põllumajandus, majandusteadus, riigi- ja juhtimisteadus. Geograafia omandab ekspeditsioonide, avastuste ja mõõtmiste põhjal täiesti uue sügavuse, mis kõigepealt paneb soliidsetele alustele kartograafia. Ajalooteadus annab uue aluse ka arhiivinduses ja raamatukogunduses olulistele ainevaldkondadele nagu kirjakunst ja diplomaatika, samuti uutele allikauuringutele. Filoloogias on nüüd, pärast humanismi "klassikalist" faasi suurem huvi kaasaegsete üksikkeelte ja -kirjanduste vastu (seltside asutamine keelehooldeks ja kirjanduse edendamiseks). Valgustusaja esilekutsutud rahvarahiduse laienemisega omandab ka pedagoogika teaduse iseloomu.

Ülikoolid. Kõrgkoolid

Ka ülikoolid teevad 17. ja 18. sajandil edusamme, ent märksa vähem kui teadused. Ülikoolid jäävad põhiliselt õpetamise, vähemal määral uurimistöö kohaks. Uurimistöö, mis ka varem ülikoolides esmajärgulist rolli ei mänginud ja esmalt alles renessansiajal intensiivistus, jääb suuresti ülikooliväliseks. Põhjus seisneb ka selles, et paljud alles väljakujunenud teadusharud ei ole ülikoolides veel õppeaineteks. Vähehaaval tungivad aga uued uurimistulemused senistesse ülikoolierialadesse ning mõnes ülikoolis viiakse sisse täiesti uued õppeained ja professorid, eriti loodusteadustes. Aga ka tehnilisi aineid ei saa arvesse võtmata jätta, nii et tekivad ka tehnikaõppeasutused, osalt spetsialiseerituna (ehitusala, mäeasjandus jne.), osalt polütehnilisena (Praha, Peterburi, Braunschweig), aga üldiselt veel ülikooliastmeta. Nimetamist

väärivad jesuiitide kolleegiumid, ülikooliastmega ja -astmeta, mis eriti 17. sajandil arvukates kohtades kaasajastatud õppetööd võimaldavad, kuigi katoliiklik-kiriklike aktsentidega. Teistele saavad eeskujuks 18. sajandil asutatud uued valgustusülikoolid, mis kohe algusest peale loodusteadusi jm uusi valdkondi paremini arvesse on võtnud, teadlikult headele raamatukogudele toetunud ning ka uurimistöö tugevamalt ülikoolidesse sisse viinud. Üksikjuhtumel asutatakse ülikooli asukohas ülikooli juurde teaduslik ühing, mis on küll institutsionaliseeritud, kuid ülikooli integreerimata (Göttingen).

Teaduslik uurimistöö

Teaduslik uurimistöö toimub suuresti veel ikka, nagu renessansiajalgi, väljaspool ülikoole. Sageli teevad seda eraisikud oma kutsetöö või õpetamisvaldkonnas või ka muudes valdkondades. Absolutismi ajal tekivad vanade õukonnaametite (õukonnamarssal, köögi- ning lauaulem) ja uute administratiivsete õukonnaametite kõrvale ka teaduslikud õukonnaametid: näit. õukonnamatemaatik, edasises tähenduses õukonnaloodusteadlane; õukonnaastronoom; õukonnaihuarst; õukonnaapteeker; õukonnahistoriograaf; õukonnaraamatukoguhoidja; õukonnaarhivaar jt. Uus, tänaseni kehtiv teadusliku uurimistöö institutsionaliseerimise kontseptsioon pärineb Leibnizilt: kõikide teadusvaldkondade integreerimine üheks üldiseks teadusliku uurimistöö akadeemiaks. Leibniz asutas esimese sellise uut tüüpi akadeemia 1700. aastal Berliinis (Brandenburgische Sozietät der Wissenschaften) ja oli selle esimene president. Kaks järgmist taolist akadeemiat planeeris Leibniz Viini ja Peterburi jaoks. Veel 18. sajandil asutatakse palju seda tüüpi akadeemiaid, 19. ja 20. sajandil järgivad seda eeskuju kõik kultuurriigid.

5.2. INFORMATSIOONIOOLUSTIK JA RAAMATUASJANDUS

Trükikunst

Trükikunst revolutsioneeris renessansiaja raamatuasjanduse. Tema stimuleeriv mõju kogu vaimsele ja poliitilisele elule kestis ka 17. ja 18. sajandil ja suurenes veelgi. Trükikodade arv mitmekordistus, trükikojad olid peaaegu igas Euroopa linnas ja trükikunst levis ka teistes maailmajagudes. Trükitud raamatute jt. väljaannete hulk suurenes laviinitaoliselt. Seevastu jäi trükitehnika mõnele täiustusele vaatamata üldiselt samasuguseks kui renessansiajal – Gutenbergi poolt välja töötatud käsitöö tasemele. Põhjalikud muutused tõi trükiasjandusse alles tehnikaajastu (pärast 1800. aastat). Paber, mis juba hiliskeskajal ja varasel uusajal läbi löi, jäi edaspidigi peamiseks andmekandjaks ja peaaegu ainsaks raamatutrükkimise materjaliks. Koos paberiga jäi püsima senine raamatu vorm – koodeks.

Trükiste laadid

Nagu vaimuelu ja teadused, diferentseeruvad 17. ja 18. sajandil üha enam ka väljaannete laadid. Peale originaaltekstide ja kommentaaride ilmuvad järjest sagedamini traktaadid, teesid, dissertatsioonid, õpikud, käsiraamatud, entsüklopeediad, leksikonid, sõnastikud, seaduste tekstid, statistikavaäljaanded ja palju muud. Lisandub ilukirjandust, nüüd üha rohkem ka rahvuskeeltes.

Väljakujunenud traditsiooniliste monograafiatüüpi väljaannete kõrval tõuseb esile pöördeline ja printsiipaalne uuendus: perioodikaväljaanne (ajaleht ja ajakiri). Ajaleht hakkab üldsusele kindlate ajavahemike järel üldist teavet ja uudiseid tooma. Eelkäijaiks olid juba 16. sajandil lendlehed, siis Frankfurti raamatumesside kataloogide kõrval ilmunud teadaanded ja varsti ka kuukirjad. Nende arenguliinide järjepidevus koos ilmumissageduse suu-

Tiitelleht Elzevieri sarjast "Respublica"

ΣΤΗ ΕΕῆ
OBSERVATIONES
GRAMMATICÆ
circa linguam
ESTHONICAM.

*Judicia tentandi & experiendi
causâ in lucem edita*

à
JOHANNES Gutschlaff/
Pastore zu Urbs.

Dorpati Livonorum
Excudebat JOHANNES Vogel/
Acad. Typogr.

ANNO M DC XLVIII,

Johann Gutschlaffi eesti keele grammatika. Tartu, 1648

renemisega viib 17. sajandil tõeliste nädala- ja päevalehtedeni. 17. sajandi teisel poolel saab perioodikaväljaandest kui kiirest ja reeglipärasest publikatsioonivormist kasu ka teadus. Maailma esimeste teadusajakirjadena ilmuvad Pariisis *Journal des Savants* ja Londonis *Philosophical Transactions* (mõlemad 1665). Nende universaalajakirjade kõrvale ilmuvad varsti esimesed erialaajakirjad. 18. sajandi lõpuks on sellised erialaajakirjad olemas peaaegu kõigil teadusaladel. Valgustusaja püüdlustega ühenduses tekivad varsti pärast 1700. aastat ka üldised ja rahvahariduslikud ajakirjad, esmalt Inglismaal, seejärel kõikjal mujal Euroopas.

Kirjastamine. Raamatukaubandus

Incunaabliaja trükkalid-kirjastajad ühendasid oma tegevuses nii raamatutootmise kui ka -kaubanduse. Kirjastamise ja trükkimise lahutamine saab põhiliselt teoks renessansiaja lõpuks. Edasine tööjaotus kirjastamise ja raamatukaubanduse vahel areneb algul vähehaaval, esialgu on ka raamatulevitamine kirjastuste juures. Kuid turustamismeetodid muutuvad ja reisivate raamatukaupmeeste tegevusala kaotab oma tähtsuse. Esiplaanile tõuseb nüüd statsionaarne kauplus.

5.3. RAAMATUKOGUNDUS

Üldist

Euroopa raamatukogundus teeb 17. ja 18. sajandil suuri edusamme. Siiski ei ole enam tegu suurejoonelise murranguga nagu pöördumisel keskajast renessansiaega. Nüüd on tegemist pideva, katkematu arenguga. Renessansiaja uued ilmalikud raamatukogutüübid kindlustavad end barokiajal ja võetakse valgustusaja toel teadusliku, tehnilise, majandusliku ja kultuurilise edasimineku teenistusse. Uute teadusuuringute resultaadid ja infor-

matsioon nende kohta fikseeritakse arvukates raamatutes, tehakse kasutatavaks bibliograafiate kaudu, kogutakse raamatukogudesse, mistõttu nad saavad baasiks edasistele uuringutele ja esmakordselt koordineeritavale informatsioonitegevusele.

Raamatukogunduse edendamine

Baroki- ja valgustusaja hästidiferentseeritud euroopa raamatukogundus laseb esimest korda pärast antiikaega jälle tekkida omaenda raamatukogundusteoorial. Pärast üksikuid varaseid teoreetilisi algeid, mis ilmuvad renessansiajal, avaldab 17. sajandi algul Gabriel Naude esimese programmilise raamatukogundusteoreetilise töö *Advis pour dresser une bibliotheque* (1627). Selles õhukeses, kuid epohhiloovas kõites nõuab Naude eelkõige plaanipärasust raamatukogu ülesehitamisel, tähtsate tööde sihipärasest komplekteerimisest universaalselt kõikidest teadusvaldkondadest, lähtudes ideoloogiliselt erinevatest suundadest. Hoolikalt valitud kogu jaoks soovib ta kindlat väljapanekukorraldust, lisaks avamist kataloogide kaudu (süsteemaatiline ainekataloog, autorite alfabeetiline kataloog) ja kasutamise avalikkust, sh. kõigile huvitatutele vaba juurdepääsu lugemissaalile, kuid veel mitte reeglipäraselt laenutust väljapoole raamatukogu.

Teine varane raamatukogundusteoreetik on Gottfried Wilhelm Leibniz, tollal kahel kohal – Hannoveris ja Wolfenbüttelis – palgaline õukonnaraamatukogu juhataja. Ta formuleerib raamatukogunduse teoreetilised printsiibid märgukirjades ja esitistes oma maahärrale, samuti oma teaduslikus kirjavahetuses. Ta lähtub sisuliselt täiesti Naudest, toob aga arvukaid täiendusi ja laiendusi. Ta defineerib teadusraamatukogu inimvaimu üldise varakambrina. Raamatukogus kui ühes inimkonna mäluasutuses peavad tema arvates jäädvustatud olema kõik originaalsed vaated ja kogemused. Seepärast peab raamatukogu koguma kõikide teadmisvaldkondade relevantseid töid, paigutama need

korrapäraselt ja täiendama kogusid jooksvalt uudiskirjandusega. Selle Naudelt pärineva "tuumikteoste" komplekteerimispoliitika proportsionaalse katkematuse tagamiseks nõuab Leibniz kindlat iga-aastast hankimiseelarvet kui finantsilist alust. Jooksvalt täiendatud, aga ka kriitilise pilguga läbi vaadatud kogu (arvude tagaajamine või rariteetide kogumine ei ole eesmärgiks) tuleb kindla korra kohaselt välja panna ja kataloogide kaudu avada. Naudest lähtuvalt rõhutab Leibniz avaliku teadusraamatukogu kui raamatukogutüübi üldkasutatavust: mitte üksnes avatus kõikide huviliste jaoks ja täielik ligipääs lugemissaalile kohallugemiseks, vaid eelkõige senimaani puudunud liberaalne laenus raamatukogust väljapoole. Aga ka (seniajani enamasti vaid osalises) kohalkasutamises näeb Leibniz ette täiustamist: igapäevane lahtiolek, pikad lahtiolekuajad, avatus ka talvel koos vastava kütmis- ja valgustamiskorraldusega.

18. sajandil arendas Michael Denis Viinis raamatukogunduse teoreetilisi seisukohti edasi, liites raamatuteaduse, bibliograafia ja raamatukogude ajaloo kokku raamatukoguteaduseks. Samuti Viinis töötav Franz Stephan Rautenstrauch, Austria ametlik raamatukogupoliitik, viis 18. sajandi lõpul üldriiklikult tsentraliseeritud Austria raamatukogunduses ellu paljud toleks ajaks teoreetiliselt välja töötatud uuendused.

Tähelepanu väärib ka varane suundaandev ergutus arendada kõigis suuremates kogukondades avalikke raamatukogusid laiemate rahvakihtide jaoks, mille šoti vaimulik James Kirkwood juba 17. sajandi lõpul algatas ja millele pani rõhku paljudes kirjutistes, sh. Šotimaa jaoks mõeldud, aga üldise tähtsusega töös *Overture for Founding and Maintaining of Bibliothecs in every Paroch throughout the Kingdom* (1699).

Bibliograafia

Vähehaaval tohutult suurenenud igat laadi publikatsioonide arv tegi bibliograafiad veelgi vajalikumaks kui renessansiajal. Kuid püüd kõigi trükiste täielikuks registreerimiseks (Gesneri *Bibliotheca universalis* tähenduses) jääb realiseerimatuks ja peab trükitud materjalide küllust arvestades nurjuma. Siis aga leiab aset suurenev spetsialiseerumine. Suurte erialabibliograafiate kõrvale tuleb järjest rohkem bibliograafiaid erialase, regionaalse või ajalise piiranguga. Lõpuks saavad bibliograafiad nii arvukaks, et tekib vajadus koostada neist endist ülevaade.

Esimese bibliograafia bibliograafia koostab prantsuse jesuiidi-preester Philippe Labbé: *Bibliotheca bibliothecarum* (Pariis 1664). Trükiste reeglipärase, jooksva ja ammendava nimestiku soovitab koostada Leibniz esitises keiser Leopold I-le, kuid finantspõhjustel ei saa see teoks. Selle lünga täidavad osaliselt uued teadusajakirjad, mis tähtsama uudiskirjanduse registreerivad ja retsenseerivad.

Õukonnaraamatukogud. Avalikud teadusraamatukogud

Õukonnaraamatukogu, juba renessansiajal tähtsaim raamatukogutüüp, saavutab baroki- ja absolutismiajal oma kõrgeima õitsengu ja ülekaalu kõigi teiste raamatukogutüüpide ees. Õukonnaraamatukogud harmoneeruvad absolutismiaja ühiskondliku ja poliitilise struktuuriga, mis kõikides valdkondades on tihedalt seotud õukonnaga ja maahärra isikuga. Esindusvajadus ja prestiižitaotlus kujundavad suuresti õukonnaraamatukogude välisilmet, kogude suurust, ruumisistustuse ja köidete luksuslikkust ja bibliograafiat. Oleks aga vääri käsitada õukonnaraamatukogusid ainult õukonna ornamendi ja dekoorina. Need raamatukogud on ühtaegu efektiivsed riigiasutused. Valitsusraamatukogudena on nad administratiivaparaadi informatsioonikeskused. Ja õukonda koondatud või temaga koopereeritud teadusliku uurimistöö jaoks

on nad hädavajalikuks töövahendiks. Suhteliselt suurte finantsvahendite ja sageli ka muude suurte soodustuste tõttu on õukonnaraamatukogud selle epohhi suurimad ja rikkalikemate kogudega raamatukogud. Paljud tähtsad 17. ja 18. sajandi uuendused raamatukogunduses saavad alguse sellest raamatukogutüübist: kindlad komplekteerimiseelarved, piisav palgaline personal, raamatukogude otstarbekalt liigendatud struktuur, iseseisvad raamatukoguhooned. Enamik õukonnaraamatukogusid saab ka sundeksemplari. Sageli on nendega liidetud teised õukonna ametiasutused: õukonna köitekoda, vaselõikusamet, mõnikord ka keskne tsensuuriamet, historiograafiaamet ning õukonna kogud (maalid, kunstiesemed, mündid, kurioosumid jne.). Juhul, kui liidetud kogud annavad mahu ja iseloomu poolest välja muuseumi mõõdud või kui raamatukoguga liidetakse mõni uurimisasutus, siis tekib tavaliselt "üldinstituut" (Milano, London). 18. sajandi jooksul toimub paljude õukonnaraamatukogude teisenemine õukondlikust asutusest avalikuks teadusraamatukoguks koos avaliku kasutamissoigusega ka õukonnasfäärist väljaspool.

Nagu ka renessansiajal, asutatakse paljud tähtsad raamatukogud aprioorsetl avalike teadusraamatukogudena (näit. Biblioteca Ambrosiana Milanos, Bibliotheque Mazarine Pariisis, Briti Muuseumi Raamatukogu Londonis).

Linnaraamatukogud. Avalikud raamatukogud

Nagu kõik teised absolutismiaja raamatukogutüübid, jäävad ka linnaraamatukogud õukonnaraamatukogude kõrval varju. Vanevad linnaraamatukogud, eelkõige Saksamaal, harvemini Prantsusmaal, püüavad väiksemas ulatuses õukonnaraamatukogude eeskujul järgida. Kui valitsus- ja lossiraamatukogud muutuvad üldisteks teaduslikeks õukonnaraamatukogudeks, siis linnades teisevad ametkondlikud ja linnavolikogude raamatukogud üldisteks teaduslikeks linnaraamatukogudeks. Ent nende raamatu-

kogude kollektsoonide teaduslik staatus, sealjuures koostis (peamiselt ladinakeelne kirjandus) jätab peaaegu automaatselt laiad linnaelanike kihid linnaraamatukogude kasutamisest eemale. Seetõttu saavad vajalikuks avalikud mitteteaduslikud raamatukogud, või ka sellised, mis mõlemad vajaduse tasandid ühtaegu arvesse võtab. Teravaks osutub see problemaatika Inglismaal ja eelkõige inglise kolooniates Põhja-Ameerikas. Siin on ametivõimude poolt kogukonnaraamatukogunduse jaoks eriti vähe tehtud. Seepärast tekivad just siin omaabiorganisatsioonid: tasulised raamatukogud, sh. lugemisringid või lugemisklubid, mis liikmetele liikmemaksude eest reeglipäraselt kogusid muretsevad (varakult näiteks Bostonis, Philadelphias). Ameerika kolooniates äraproovitud süsteem võetakse üle ka emamaal (varakult näiteks Liverpoolis) ja selle eeskujul ka mujal paljudes kohtades Euroopas. Ja mitte viimases järjekorras valgustusaja ja rahva hariduspüüdluste mõjul.

Kogukonna raamatuvarustamise puudusi katavad 18. sajandil ka kommertslikud ettevõtmised, mis püüavad "turulünki" täita eramajanduslike meetoditega. Paljudes linnades tekivad üürraamatukauplused ja lugemisringid. Mõnes suurlinnas saavad kohvikud nagu avalikeks lugemissaalideks (näiteks Viinis, Hamburgis, Londonis, Pariisis), kus on välja pandud eelkõige ajalehti ja ajakirju, mõnel pool ka raamatuid, kusjuures viimaseid saab külastaja ette tellida.

Ülikooliraamatukogud. Kõrgkooliraamatukogud

Ülikooliraamatukogud, mis juba renessansiajal olid oluliselt tagasihoidlikuma stiiliga kui õukonnaraamatukogud, ei võta ka absolutismi ajal viimaste tormilisest arengust osa, vaid jäävad neist aastakümnest aastakümnesse järjest rohkem maha. Tervikuna pakuvad ülikooliraamatukogud lootusetut pilti, mõned langevad täielikku stagnatsiooni. Siiski on 17. ja 18. sajandi üli-

kooliraamatukogudes ka positiivseid jooni. Trend ülikooliraamatukogude loomiseks kolleegiumiraamatukogude kõrvale või nende asemele, mis oli tekkinud juba renessansi ajal, paneb end kõikjal maksma. Edaspidi on iseenesestmõistetav, et iga uue ülikooli asutamisel rajatakse samaaegselt ka ülikooli raamatukogu, samuti tekivad nüüd esimeste rakendusteaduslike (tehnika, mäeasjandus, veterinaaria, meditsiin) kõrgkoolide juures tagasihoidlikud raamatukogud. Mõned ülikooliraamatukogud saavutavad tolleaegsete õukonnaraamatukogude kõrgtaseme kui suured hästi väljaarendatud õpperaamatukogud (Pariis, Leiden), kui valgustusraamatukogud soliidsete raamatukollektsioonide ja kaas-aegse korraldusega (Halle, eelkõige Göttingen), kui sundeksemplariraamatukogud (Leipzig), kui avalikud teadusraamatukogud (Oxford). Siiski on need ainult üksikud erandid ajastule tüüpilise keskpärasuse seas.

Muud raamatukogud

Nüüd saavutavad ka eriraamatukogud raamatukogunduses kindla kooha. 18. sajandi jooksul tekivad paljudes kohtades ametkondlikud raamatukogud, küll veel väikeste, aga selgesti erialaselt profileeritud ja praktilisusele orienteeritud kogudega. Õukonna- ja linnaraamatukogude struktuurimuudatuste tõttu (mis enam ei ole eeskätt valitsus- ja linnavolikogude raamatukogud) ning eelkõige riigivalitsemise arendamise ja diferentseerimise tõttu saab hädavajalikuks iseseisvate valitsusraamatukogude loomine näiteks riigikantseleidele, finantsasutustele, justiitsasutustele, ülemkohtule, militaarhaldusasutustele, armee ülemjuhatusel. 18. sajandi eriraamatukogude hulka kuuluvad ka mõned raamatukogud ülikoolide erialainstituutides (uute keskraamatukogude kõrvale) ja uutes erialakõrgkoolides, mis on asutatud näiteks inseneride, arhitektide, loomaarstide, armeeohvitseride jt. erialade spetsialistide ettevalmistamiseks. Seal, kus erialaraamatukogu-

sid pole moodustatud ametlikult või küllalt piisavalt, organiseeritakse 18. sajandil analoogselt avalike lugemisringidega erialased lugemisringid kui omaabiasutused, samaaegselt kutse- või erialaühingutega (advokaatide ühingud jne.), sageli juuraalase, aga ka meditsiini- ja tehnikaalase koguga, mida finantseeritakse liikmemaksudest.

Vanimate eriraamatukogudena elavad osaliselt läbi uue õitsengu klostriiraamatukogud, iseäranis vastureformatsiooni mõjul. Juba renessansiajal mõnel pool ellu kutsutud ning reformatsiooni ja vastureformatsiooni (eriti jesuiitide) mõjul edenenedu kooliraamatukogude arv suureneb valgustusajal tunduvalt.

Kogud

Trükised omandavad nüüd kogudes tähtsaima koha. Käsikirjad jäävad täielikult tahaplaanile ja hakkavad mängima museaalset rolli. Raamatukogude kogumisobjektide hulka kuuluvad trükiste kõrval maakaardid, pildid (vasegravüürid, portreed, linnavaated), mündid, esemed (sh. gloobused). Baroki- ja valgustusaja jooksul kümnekordistub trükiste arv kogudes, võrreldes eelnenud epohhiga. Kui renessansiaja raamatukogudes olid mõned tuhanded köited, tippklassi raamatukogudes mõnikümmend tuhat, siis 18. sajandi lõpuks oli see arv jõudnud mitmekümne tuhande, tippklassis saja tuhande ja isegi mitmesaja tuhande köiteni.

Raamatuproduktiooni mitmekordistumine, raamatulaadide diferentseerumine, teadusalade lisandumine ja raamatukogundusteoreetikute mõju muudavad 18. sajandil aegamööda komplekteerimise sisu ja meetodeid. Enam ei tule selliseid murrangulisi muutusi, nagu põhjustas trükikunsti leiutamine. Muutuvad pigem rõhuasetused ja teatud nüansid. Uus filosoofia, loodusteadused ja tehnika saavad kogudes suurema osakaalu. Metoodiliselt asub nüüd esiplaanile sihipärane, erialasele uudiskirjandusele orienteeritud pidev komplekteerimine ja vahetab pärast eraraa-

matukogude osatähtsuse vähenemist ja ülevõtmist juhusliku raamatuhanke suures osas välja. Sihipärane komplekteerimispoliitika toetub komplekteerimise aastaeelarvetele, mis võimaldavad regulaarselt teatud kindlat etteplaneeritavat summat kasutada. Juba renessansiajal tehti mõned eesrindlikud katsed komplekteerimissummasid ette kindlaks määrata, kuid tollal ei võimaldanud seda teha finantsasjanduse struktuur – riigi sissetulekud olid veel tsentraliseerimata. Alles siis, kui Euroopa riikides 17. ja 18. sajandi jooksul tsentraliseeritud finantsjuhtimisele üle minnakse, algab ka kindlate raamatukogueelarvete ajastu.

Kogude täienemine sundeksemplari või kontrolleksemplariga, mis üksikjuhtumel juba renessansiajal sisse viidi, saab 17. ja 18. sajandil peaaegu tavapäraseks. Eksemplaride hankimine toimub enamasti riiklike tsensuuri- ja privileegiametite kaudu, kust need antakse üle vastavale depooramatukogule, reeglina õukonna- raamatukogudele ja suurtele avalikele teadusraamatukogudele, mõnel juhul ka ülikooli- ja linnaraamatukogudele. Kogude kasv on ostude ja sundeksemplaride kõrval vahetustel ja annetustel ainult väike, kuid ometi märgatav osakaal. Ent juurdekasv sõjasaagi või konfiskeerimise läbi võtab 17. ja 18. sajandil ajuti väga suure ulatuse. Näiteks kolmekümneaastane sõda ja 18. sajandi lõpu suur ilmalikustamislaine, kui jesuiidid teiste ordude mõnituhat kloostrit likvideerivad (Austrias 1782., Prantsusmaal 1789. ja Baierimaal 1803. aastal), lisab raamatukogudesse mitu miljonit köidet.

Tähtsamad raamatukogud

Silmapaistvamate õukonna-, linna-, ja ülikooliraamatukogude hulka kuuluvad juba renessansiajal olemas olnud tähtsad õukonna- ja lossiraamatukogud, kuninglikud raamatukogud, avalikud teadusraamatukogud ja linnaraamatukogud. Uued tähtsad õukonnaraamatukogud on: kuurvürstlikud ja hertsoglikud raa-

BIBLIOTHECA PUBLICA.

Leideni Ülikooli Raamatukogu. Gravüür 17. sajandist

Trinity Kolledži Raamatukogu. Cambridge

matukogud Berliinis, Hannoveris, Mannheimis, kuninglikud raamatukogud Kopenhaagenis ja Stockholmis; Kuninglik Raamatukogu Madriidis; Keiserlik Raamatukogu Peterburis. Aprioorsetl kui avalikud teadusraamatukogud asutati: Biblioteca Ambrosiana Milanos, Bibliotheque Mazarine Pariisis, hiljem Bibliotheca Magliabechiana Firenzes, Biblioteca Brera Milanos, Briti Muuseumi Raamatukogu, Peterburi Keiserliku Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Vanemate ülikoolide raamatukogudest mängivad nüüd tähtsat rolli ülikooliraamatukogud Pariisis (eksisteerinud alates keskajast), Oxfordis (eksisteerinud alates keskajast, 17. sajandil reorganiseeritud) ja Leidenis (alates renessansiajast). Siia juurde tulevad nüüd oma raamatukogudega uued ülikoolid kõikides Euroopa riikides, esmakordselt ka mõned Põhja-Ameerikas ja Venemaal. Saksa keelepiirkonnas kuuluvad ajavahemikul 1600–1800 asutatud uute ülikoolide hulka vastureformatsiooniülikoolid Salzburgis ja Innsbruckis. Protestantlikud uued ülikoolid tekivad Strassburgis, Kielis ja Giessenis. Raamatukogude poolest tähtsad valgustusaja ülikoolid on Halles, Göttingenis ja Erlangenis.

Eestile on muidugi tähtis Tartu Ülikooli ja selle raamatukogu asutamine 1632. aastal. Academia Gustaviana raamatukoguna tegutses ta 1656. aastani Tartus ja Academia Carolina raamatukoguna aastail 1690 kuni 1710 Pärnus, millele kuulunud rohkem kui 3000 köidet evakueeriti 1710. aastal Rootsi.

5.4. RAAMATUKOGUDE KASUTAMINE BAROKI- JA VALGUSTUSAJAL

Baroki- ja valgustusajal suurenevad senised lugejarühmad – valitsusametnikud, õukondlased, teadlased, professorid, üliõpilased –, lisandub aga ka uusi. Harituse intensiivistumine valgustusaja mõjul, koolikohustuse osaline sisseviimine, lugemisringide

tekkimine ja avalike raamatukogude asutamine on toonud neisse haritud kodanluse laia kihi ja käsitöölise klassi esindajad.

Teadusraamatukogudes jääb kasutamine algul endiselt eksklusiivseks. Kuid mõningate ja järk-järgult arvukamate eranditega rajab teed selge trend suuremale kasutajasõbralikkusele. Varsti pärast 1600. aastat viivad mõned avangardsed raamatukogud sisse positiivsed kasutamismäärused: kõigile teadusest huvitatud ja kvalifitseeritud kodanikele üldine ligipääs, raamatukogu sagedasem lahtiolek ja pikad lahtiolekuajad (Milano, Oxford). Raamatukoguteoreetikud üritavad nendele uuendustele üldist tunnustamist nõutada.

Barokiaja lõpuks võtavad mõned õukonnaraamatukogud endale avaliku teadusraamatukogu funktsiooni. Seda võib mõista suundaandva ümbernimetamisena (näiteks Kuninglik Avalik Raamatukogu 1720. aastal Hannoveris). Ka mõned linnaraamatukogud liiguvad uuendustega järele. Kuid parendused kasutamismäärustes ei ole üldised. Peaaegu kuskil ei esine "institutsionaliseeritud" laenutust väljapoole raamatukogu ruume. Ainsa ja epohhiloova erandi teeb Göttingeni ülikooli raamatukogu, kes 18. sajandi keskel kõigile lugejaks registreerituile korrapärase väljalaenutuse avab. Raamatukogudevahelise laenutuse jaoks puudus korralik kasutamisreeglistik, see oli piiratud üksikjuhtudega.

Raamatukogude kasutamist tervikuna vaadeldes võib öelda, et 17. ja 18. sajandil ei saavutatud veel mingit läbimurret avaliku kasutamise poole. Kuid avaliku ja liberaalse kasutamise idee teadvustati eesmärgina. Raamatukogundusteadvuse muutus rajas tee, mis viis läbi 19. ja 20. sajandi tänapäevase kasutusraamatukoguni.

6. INDUSTRIAALAJASTU (19./20. sajand)

6.1. AJAJÄRGU SITUATSIOON

Üldist

Moodsa industriaalühiskonna ülesehitamine ja areng toob kaasa põhjalikke muudatusi. Kõigest hoolimata ei toimu mingeid murrangulisi pööordeid, sest 17. ja 18. sajandi teadusliku, tehnilise, majandusliku ja kultuurilise arengu poolt on paljud uued struktuurid, tingimused ja olukorrad ette valmistatud ja ühiskonnas kättesaadavaks saanud juba varem. Vana ja uue epohhi vahel on üleminekuperiood prantsuse revolutsioonist kuni biidermeieri ajastuni. Sellest ajast alates võtab moodne industriaalmaailm sellise kaju, mis meile kõikide pidevate edasiarendustega ja teisen dustega põhjoontes tänaseni on hästi tuntud ja mis on läbi järjest tugevnevate tehniliste abivahendite inimlikke võimalusi (ja ka riske) mitmekordistanud ja hiiglaslikul määral suurendanud.

Riik

Riikluses tähendab Prantsuse revolutsioon (1789) pöördpunkti. See viib 19. sajandil veel aeglasele, 20. sajandil kiirendatud arengule rahva osavõtuks riigivõimust, paljudel juhtudel on seotud üleminekuiga vabariiklikule riigivormile, mõnel juhul säilitatud monarhiaga, kuid selle ümberkujundamisega konstitutsiooniliseks õigusriigiks.

Euroopa riigisüsteemi jaoks lõpeb vana aeg Saksa Rahva Rooma Riigi kadumisega (1806), mis paljude sajandite jooksul (lõpuks ainult veel ideeliselt, aga mitte enam reaalspoliitiliselt) euroopasisest rahvusülest printsiipi oli esindanud. Juba pikka aega levinud rahvusriigi idee jääb nüüd püsima ja valitseb euroopasiseses poliitikas 19. sajandil ja 20. sajandi esimesel poolel. Sel ajal tekib rohkem kui tosin uut Euroopa rahvusriiki.

Killunemine suveräänseteks riikideks, äge huvide võitlus ja solidaarsuse puudumine viib selleni, et vanal Euroopal tuleb juhtiv roll maailmas üle anda uutele suurvõimudele – koloonia staatuses suveräänseks suurriigiks saanud Ameerika Ühendriikidele ja tugevnenud Venemaale, kes on Põhja- ja Kesk-Aasias omandanud laiaulatuslikud koloniaalpiirkonnad.

Lääne-Euroopa üksikute riikide kolonialism muutub 19. sajandist kuni 20. sajandi alguseni ülemaailmseks koloniaalimperialismiks, mis alles 20. sajandi keskel kokku variseb. Ta jätab majandusliku eksploateerimise tagajärgede kõrval jälgi ka mõnedele tehnilistele ja ühiskonnakorralduslikele saavutustele, mis eriti vähearenenud riikide ülesehitamisel hiljem tunda annab. Suurvõimu positsiooni saavutavad 20. sajandil Ida-Aasias poliitiliselt Hiina ja majanduslikult ka Jaapan.

Ühiskond

Aadli poliitilise võimu on murdnud juba absolutistlik vürstiriik. Industriaalajastul kaotab aadel ka majandusliku ülevõimu, mis nüüd kodanlusele üle läheb. Aadli ühiskondlikke õigusi piiratakse 19. sajandil ja aadel kui seisus kaotatakse vabariikides 20. sajandil täiesti. Kodanluse kui majandusliku kapitali- ja finantsvõimu kandja kõrval saab kasvava ulatuse ja mõju tööliskond. 19. sajandi industriaalses ülesehitusfaasis hoolimatult eksploateeritud ja vaesunud töölisklass võitleb kätte, osalt ägedates sotsiaalsetes võitlustes ja ametiühingute aktiivsel juhtimisel, kõikjal paremad

tingimused. 20. sajandi jooksul kasvab tööliskond industriaalriikides suhteliselt homogeenseks töövõtjaskonnaks, mis industriaalühiskonnas moodustab arvuliselt tähtsaima sotsiaalse grupi. Talurahva – eelnenud etapil veel rahvarikkaima kihi – arvukus kahaneb kiiresti. Siirdumine agraarkutsetelt industriaalkutsetele, ümberasumine maalt tihedalt asustatud industriaalkeskustesse langetab maaelanikkonna osakaalu industriaalriikides epohhi jooksul 80-90%-lt 10-20%-ni (kuigi põllumajandustoodang masinate intensiivse kasutamise tõttu samaaegselt kasvab). Ühe edasise pöördelise muutuse sajanditevanuste suhetega võrreldes toob naise emantsipatsioon koos õiguslike, majanduslike ja kutsealaste tagajärgedega.

Majandus. Tehnika

Keskseks majandusvaldkonnaks saab 19. ja 20. sajandil industriaalmajandus. Tehniseerumine haarab aga kõik teisedki majandusharud. Selle arengu aluseks saab juba eelnenud epohhil ettevalmistatud üldine ja täielik masinate kasutamine. Teiseks mitte vähetahtsaks aluseks saab uute suurte energiaallikate (sõe, nafta, vee, tuumaenergia) ja sekundaarselt aurujõu, elektri ja gaasi kasutuselevõtmine. Just energeetika kombinatsioon masinaehitusega loob tehnoloogilised eeldused tänapäevaseks industriaalseks suurtootmiseks.

Teaduse süstemaatiline rakendamine tehnika ja majanduse teenistusse, tehnoloogia pidev ratsionaliseerimine ja spetsialiseerimine, tootmisprotsessi täiustamine, ikka efektiivsemate meetodite ja diferentseeritumate organisatsioonivormide kasutamine, lõpuks automatiseerimine ja elektrooniline juhtimine – kõik see viib tootmise produktiivsusele, mis paljudes valdkondades toodangut tohutult suurendab, seni ettekujutamatu suured mastaabid saavutab, ikka uusi tootmis- ja majandusvaldkondi rajada võimaldab ja ka väljaspool tõelisi tootmisvaldkondi põhjalikud

muudatused toob (liiklus, telekommunikatsioon jne.). Tehnikaajastu kujundab tänapäevase suurlinnatsivilisatsiooni, kutsub esile tihedalt asustatud tööstuspiirkondade urbaniseerumise ja viib ka maapiirkondade teatud linnastumisele.

Liberalism. Sotsialism

Industriaalajastu suured majanduslikud muudatused ja nende tõttu esile tulnud probleemid kajastuvad uutes majandusteooriates. Selles valdkonnas paistavad kõige mõjukamatena silma liberalism ja sotsialism. Mõlemal on juured valgustusajas. Liberalism kuulutab välja "vabamajanduse" (Adam Smith, veel 18. sajandi lõpul). Eramajanduslik vaba konkurents oma konkurentsiturve instrumentariumiga peab garanteerima võimalikult suure majandusliku kasu ühiskonna jaoks. 19. sajandi liberaalekstremism liialdab eraprofiidi taotlusega, ühiskondlikke vajadusi tagaplaanile jättes. 20. sajandi neoliberalism leiab uude sotsiaalorientatsiooni kaudu jälle tasakaalustatud majanduspoliitika (sotsiaalne turumajandus). Sotsialism nõuab omandi ühiskonnastamist (Karl Marx). Marx analüüsib ka trendi kapitali kontsentratsiooni poole (suurtööstused, majandusketid), mis lõppstaadiumis viib monopolide tekkimisele ja seega likvideerib Smithi vabamajanduse korrastava automaatika. Marxi jaoks on see sobiv ajamoment majandusliku eraomandi ümberkujundamiseks kollektiivseks omandiks. Kaks 20. sajandi postmarksistlikku suunda – revisionism ja leninism – orienteeruvad olevikust kaugemale. Revisionism tahab tagada osa sotsiaalsest koguproduktist töölistkonnale ja tõkestada monopolide arengut riikliku kontrolliga. Leninism proklameerib majandusomandi võimalikult peatset riigistamist. Liberalism saab liikumapanevaks jõuks absoluutse monarhia likvideerimisel, seda ka kõigi feodaalriiklike jäänukite likvideerimisel, samuti inimõiguste, kodanike vabaduste ning põhiseadusliku ja õigusriigi elluviimisel. Sotsialism soodustab sotsiaalriigi tekkimist ja üldist demokratiseerimist.

Kultuur ja vaimuelu

Industriaalajastu vaimuelus on järjest suureneva diferentseerituse kõrval märkimisväärne kõikide ühiskonnakihtide avarduv ja laienev kultuurist osasaamine. Sellise arengu juures on oluline rahvahariduse ja koolisüsteemi väljaarendamine. Pärast valgustusaja energilisi jõupingutusi kehtib nüüd kõikides tööstusriikides üldine koolikohustus. Sajanditepikkusest elanikkonna enamusele iseloomulikust kirjaoskamatuses on tööstusriikides esmakordselt üle saadud. Koolisüsteemi ülesehitamine kõikidel tasanditel ja sektorites viib üldise rahvahariduseni, täienduskoolituseni ja täiskasvanute koolituseni koos rahvaülikoolidega ja avalike raamatukogude olulise kaasamisega. 20. sajandi sotsiaalpoliitilised saavutused loovad rahvastiku laiade kihtide jaoks võimalused intensiivsemateks kultuurikontaktideks: masside heaolu, füüsilise töökoormuse vähenemine masinate massilise rakendamise läbi, vaba aja suurenemine (kümne- ja kaheteisttunnisest tööpäevast 19. sajandil kaheksatunnise tööpäevani 20. sajandil). Riiklike materiaalsete ja finantsvahendite suurenenud panusega laieneb ja mitmekordistub kultuuriliste võimaluste pakkumine. Industriaalmaailma kõikides suuremates linnades tekivad 19. ja 20. sajandil avalikud, riiklikud ja erateatrid, kontserdisaalid, muuseumid, raamatukogud, kultuurikeskused. Nende mõju laiendavad ja mitmekordistavad moodsa massimeedia vahendid: ajalehtede, ajakirjade ja pildiajakirjade laviin, filmi, raadio ja televisiooni audiovisuaalne kõikjal kohalolek, heliplaatide ja -lintide reprodutseeritavus. Massikultuuri sisu, võrreldes selle eksklusiivsusega 17. ja 18. sajandil, on nüüd mitmekesisestunud ja lülitatud masside informeerituse kujundamise.

Teadus. Üldist

Industriaalajastu saab tõeliseks teadusajajärguks. Kui 17. ja 18. sajand toob teadusse läbimurde ja paljude moodsate teaduste for-

meerumise, siis 19. ja 20. sajandil elavad kõik teadusvaldkonnad läbi tormilise kõrgarengu. Peeaegu kõik elualad muutuvad teaduslikuks. Loodusteadused, mis juba eelnenud epohhil tohutult kasvasid ja meetoditelt täiustusid, nihkuvad kõikide teaduslike püüdluste keskmesse. Nende seostatus rakendusteadustega (tehnik, tööstus, põllumajandus ja meditsiin) moodustab industriaalajastu tsivilisatsiooni aluse ja saab senise teadusajaloo kõige tulemuslikumaks saavutuseks. Sellest tulenevad majanduslikud ja ühiskondlikud muudatused stimuleerivad majandus- ja äriteadust, sotsioloogiat, politoloogiat, psühholoogiat ja pedagoogikat väljakujunemist. Ka konventsionaalsed humanitaarteadused teevad läbi põhjalikke muutusi koos uute teaduste spektri rajamisega (näit. ajalooliste ja filoloogiliste erialade jaoks, üldlingvistika ja üldkirjandusteaduse jaoks, üksikkeelte ja -kirjanduste, kunstide ja kultuuriantropoloogia jaoks). Määratu suur on trend pidevalt progresseeruvale spetsialiseerumisele, mis teisest küljest kutsub ellu interdistsiplinaarsed erialad. Teaduste juurde kuuluvad nüüd ka kindlad organisatsioonilised vormid: õppetoolid ülikoolide juures, uurimisinstituudid, uurimis- ja arendusühingud, kongressid, erialaajakirjad ja -bibliograafiad, publikatsioonide sarjad jm.

Ülikoolid. Kõrgkoolid

Wilhelm v. Humboldt töötab 19. sajandi algul välja uue ülikooli kontseptsiooni, mille põhjal teaduslik uurimistöö on integreeritud ülikooli ja peab olema tema kindlaks ülesandeks. Ka varasematel epohhidel teostati ülikoolides uuringuid, aga siiski ainult muuhulgas, ülikooli eesmärk oli õpetamine. Esmalt saab uurimistöö suurema tähtsuse valgustusaja ülikoolides. 19. sajandil ja 20. sajandisse välja on Humboldti kontseptsioonil paljude kultuurimaade ülikoolikorraldusele suur mõju. Õpetamise ja uurimistöö sisu ja struktuur kohandub 19. ja 20. sajandil igakülgset

teaduste tegeliku seisuga. See tähendab õppeainete ja instituutide rohkendamist ja diferentseerimist, ümberjaotamist uutesse laiendatud fakultetidesse (19. sajand) ja arvukatesse üksikutesse erialavaldkondadesse (20. sajand). Eelnenud epohhi varaste algete järel tekivad nüüd kõikides tööstusriikides ka arvukad tehnikajt. erialakõrgkoolid. Industriaalühiskonna järjest kasvav vajadus kõrgelt kvalifitseeritud tööjõu järele toob kaasa ülikoolide arvu suurenemise ja üliõpilaste arvu mitmekordistumise.

Teaduslik uurimistöö

Teaduslik uurimistöö saab industriaalajastul keskseks teadustegevuseks. Uurimistöö organiseerimine, koordineerimine ja institutsionaliseerimine uurimisakadeemiade (teaduste akadeemiade) abil, mida baroki- ja valgustusajal kõige enne arendati, viiakse nüüd ellu kõikides tööstusriikides. Teadusühiskonna tuumaks saavad teaduste akadeemiad, mida täiendatakse näiteks arvuka palgalise uurimispersonaliga ja spetsialiseeritud uurimisinstituutide ketiga. Teaduste akadeemiade kui päris uurimiskeskuste kõrval võtavad 19. ja 20. sajandi teadustöös tähtsa koha sisse ülikoolid ja kõrgkoolid. Suurema tähtsuse saavad ka tööstusuuringud, mida tehakse suurte ettevõtete majandusalastes uurimiskeskustes, sagedasti sobivas partnerluses kõrgkoolide instituutidega. Materiaalne, finantsiline ja personali panus teaduse ja uurimistöö edendamiseks ulatub 20. sajandil rekordarvudeni. 1920. aasta paiku on kõikides kultuuririikides kokkuvõetuna ümmarguselt 100 000 inimest teaduse ja uurimistöö teenistuses (teadlased ja abipersonal), 1970. aasta paiku jõuab nende arv miljonitesse.

6.2. INFORMATSIOONIOLOUSTIK JA RAAMATUASJANDUS

Üldist

Teaduste, tehnika ja majanduse tohutu areng industriaalajastul, uurimistööde ja publikatsioonide laviinitaoline kasv, autorite ja lugejate, kultuurist ja tsivilisatsioonist osasaajate arvu kümne- ja sajakordistumine, igat laadi informatsiooni määratu suur tulv – kõik see jätab puudulikuks senised informatsiooni haldamise, st informatsiooni sisu avamise ja levitamise vormid. Üleüldises teaduslikuks muutumise ja masinate kasutamise situatsioonis peab ka raamatuasjandus ja raamatukogundus saama teaduslikuks ja mehhaniseerituks. Raamatuasjanduse ja raamatukogunduse “industrialiseerimise” esimene faas on raamatutootmise mehhaniseerimine 19. sajandil, millega kaasneb publikatsioonide arvu kasv. Järgmine faas tähendab publitsistika, ajalehtede ja ajakirjade ning massiväljaannete üha suurenevat arvukust. Teadustulemuste publitseerimises kaldub ülekaal monograafiatelt teadusajakirjade artiklitele. Audiovisuaalse massimeedia (raadio, televisioon) rakendumine üldise infolevitamise teenistusse, telekommunikatsiooni areng (telegraaf, telefon, ringhääling), uute meediumide kaasamine ja uute meetodite kasutamine informatsiooni salvestamiseks, avamiseks ja teatavaks tegemiseks (audiovisuaalne meedia, elektrooniline andmetöötlus, dokumentatsioon) võimaldab traditsioonilisel raamatuasjandusel ja raamatukogundusel teiste infohalduse harudega kokku kasvada.

Trükikunst

Raamatutootmise industrialiseerimine algab 19. sajandi algul. Pärast mitmesuguseid uuendusi ja ratsionaliseerimisi, mis toimusid juba enne 1800. aastat, järgneb radikaalne ümberkorraldus pärast silindertrükpressi leiutamist Friedridch Königi poolt aastail

Lehekülg inglise kunstniku ja kirjaniku William Morris'e trükises

CHAMBERS'S BIOGRAPHICAL DICTIONARY

THE GREAT
OF ALL NATIONS AND ALL TIMES

ORIGINALLY COMPILED BY
DAVID PATRICK, LL.D., & F. HINDES GROOME

NEW EDITION

EDITED BY
WM. GEDDIE, M.A., B.Sc., & J. LIDDELL GEDDIE, M.A.

W. & R. CHAMBERS, LIMITED
38 SOHO SQUARE, LONDON, W. 1; AND EDINBURGH
PHILADELPHIA: J. B. LIPPINCOTT COMPANY

1935

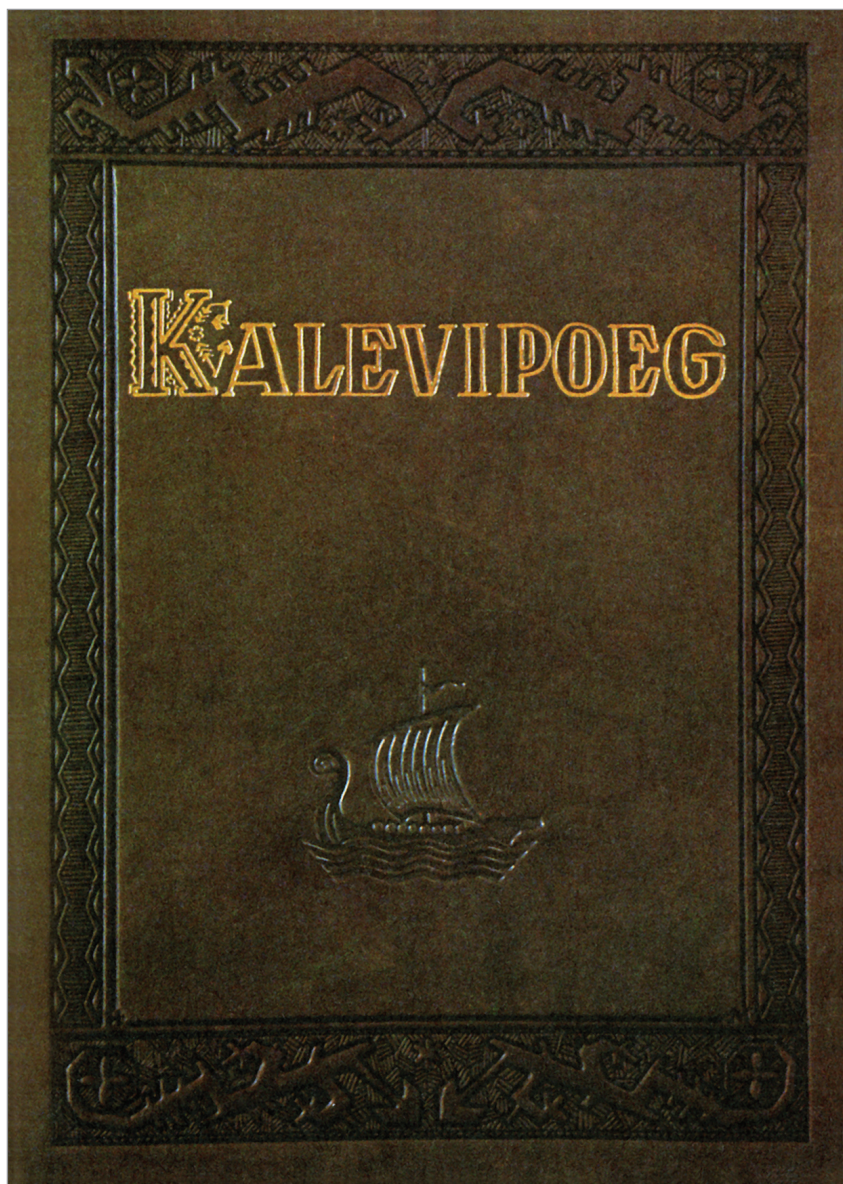
Chambers's biographical dictionary

1811/1812. König arendab hiljem oma leiutise konstruktsiooni pidevalt pöörlevate silindritega kiirtrükipressiks. Siit viib areng edasi rotatsioontrükimasinateni. Paralleelselt trükkimise mehhaniseerimisega käib ka trükilao koostamise mehhaniseerimine.

Peamiseks andmekandjaks jääb paber, nagu oli juba aastasadu, aga nüüd industrialiseeritakse ka paberitootmine. Esimese funktsioneeriva paberimasina konstrueerib Louis Robert 1799. aastal Pariisis. Raamatu peamiseks vormiks on edaspidigi koodeks, mis on domineerinud juba poolteist sajandit. Industrialiseerimise käigus asendub senine käsitöenduslik köitmine mehaanilise köitmisega. Käsitsiköide jääb tähtsaks vaid bibliofiilia vallas ja brošeeritud, aga intensiivselt kasutatavate raamatute köitmisel. Paberi ja paberramatu kõrval kasutatakse 20. sajandil ka teistsuguseid andmekandjaid (mikrofilm, mikrofišš, magnetlint jm.).

Juba 18. sajandil eksisteerinud trend trükiste laadide mitmekesisumisele kasvab 19. ja 20. sajandil, kuid siiski kahe peamise trükiserühma raames: üksiktööd (monograafiad, leksikonid, teatmeteosed jne.) ja perioodika. Perioodilise kirjavara puhul saab kasv ja spetsialiseerumine suurima ulatuse. Juba kuni 1800. aastani olid peaaegu kõikides teadusvaldkondades olemas teadusajakirjad ja peaaegu kõikides suuremates keskustes ajalehed. Päeva- ja nädalalehed saavad nüüd miljoniliste tiraažidega massiväljaanneteks. Mitte vähem imposantne on teadusajakirjade areng – kõigis ainevaldkondades ja eriteemadel on oma erialajakirjad, mõnes ainevaldkonnas paljud tuhanded üksikväljaanded. Perioodilisuse printsiip avaldab mõju ka teistele trükiste laadidele: aadressraamatud, telefoniraamatud, kongresside ettekanded, akadeemia- te, parlamentide, ametiasutuste ja firmade aruanded, statistika- väljaanded, bibliograafiad, arenguaruanded, müügiprospetid jne. Perioodilisuses sisalduv pidevuse printsiip levib ka monograafiatele: tekivad sariväljaanded (erialasarjad, kirjastussarjad, kõrgkoolitoimetiste, tööstusnormide ja standardite, instituutide

"Kalevipoeg", 1935. Ed. Taska nahkköide

ja firmade sarjad) aga ka mitmesugused erivormid (leksikonide aastatäiendusköited, üksiklehtedel ilmuvate väljaannete vahetatavad täiendusanded jms.)

Kirjastamine. Raamatukaubandus

19. ja 20. sajand toob ka kirjastustegevusse ja raamatukaubandusse tugeva kasvu ja edasise diferentseerumise. See on jätkuks industriaalajastul tohutult suurenenud raamatuproduksioonile. Nüüd eralduvad ka kirjastamine ja raamatukaubandus, mis eelnenud epohhi lõpuni veel laialdaselt ühise juhtimise all asusid.

6.3. INFORMATSIOONINDUS JA RAAMATUKOGUNDUS

Üldist

Informatsiooninduse osana teeb ka raamatukogundus industriaalajastul läbi tormilise arengu. Raamatukogude ülesanded ja funktsioonid muutuvad industriaalühiskonna vajadustele vastavaks. Erinevalt eelnenud ajajärgust on raamatukogud nüüd, eriti 20. sajandil, kogu ühiskonna teenistuses kõigil tasandil teaduslikust uurimistööst ja erialainformatsioonist kuni rahvahariduseni. See tähendab üldist avalikku juurdepääsetavust, edasist spetsialiseerumist ja eelkõige raamatukogude arvu kasvu. Raamatukogunduse jätkuv tööjaotus ja diferentseerumine viib vähehaaval tugevnevale koordineerimisele ja koopereerimisele kõigil tasandil.

Raamatutootmise industrialiseerimine 19. sajandil ja informatsiooniplahvatus 20. sajandil muudavad ka raamatukogude suurusjärku ja töökorraldust. Kogude kiire kasv nõuab uusi raamatukoguhoooneid, uusi korraldus-, sisustus- ja paigutusprintsipe, uusi trükiste sisu avamise meetodeid ja teenindusprotseduure. Masinate ajastu moodne tehnika jõuab ka raamatukogudesse.

Eelnenud epohhist üle tulnud raamatukogutüübid (õukonna-, linna-, ülikooliraamatukogud) kohanduvad pikemas ülemineku protsessis uute vajadustega, saavad uued mõõtmed ja võtavad endale uusi funktsioone.

Bibliograafia

Raamatuproduktiooni tohutu suurenemine teeb vajalikuks selle bibliograafilise avamise. Vastavalt teaduste jätkuvalle spetsialiseerumisele tekib nüüd kõikidel erialadel ja igasugusel eritemaatikal suuremal arvul ja täpsema spetsialiseerumisega erialabibliograafiad. Kõiki erialasid hõlmavad üldbibliograafiad, mis juba eelnenud ajajärgul on osutunud ebapraktiliseks internatsionaalsel tasandil, paigutuvad 19. sajandil täielikult rahvuslikule tasandile. Sellise realistliku kitsendusega jäid üldbibliograafiad bibliograafiavahendina elujõuliseks. Maailma esimene perioodiline rahvusbibliograafia tekib 1800. aasta paiku Prantsusmaal: tänane *Bibliographie de la France*. Seda eeskuju järgivad 19. ja 20. sajandil peaaegu kõik tööstusriigid omaenda perioodiliste rahvusbibliograafiatega.

Dokumentatsioon

Ülalnimetatud uute meediumide ja publikatsioonivormide tekkimine võimaldab soovikohaselt avaldada ka nende bibliograafiat. Teaduste ikka kiirem areng ja järjest suurenev publikatsioonide arv kutsub 20. sajandi teisel poolel esile informatsiooniplahvatus: kõikide publikatsioonide üldarv (monograafiad, teised iseisvad üksikväljaanded, ajakirjade ja kogumike artiklid) ületab kogu maailmas kokkuvõetuna siitpeale miljoni piiri. Sellele väljakutsele proovitakse publikatsioonide bibliograafilisel kirjeldamisel järgmiste uute meetoditega vastu astuda:

- bibliograferimisvaldkondade kitsam spetsialiseerimine ja osadeks jaotamine;

- bibliograafiate kiirem ettevalmistamine ja seega kiirem teavitamine;
- trükis avaldamine kaardivormilistest bibliograafiatest kuni lühikeste ajavahemike järel ilmuvate lisaväljaanneteni;
- informatsiooniabonement ettetellitavatel üksikteemadel;
- intensiivistatud referaatväljaanded;
- tavapäraseid ja automaatsed tõlketeenistused;
- elektroonilise andmetöötuse rakendamine igasuguste publikatsioonide masinbibliograferimise jaoks.

Need tõhusamad kirjeldamis- ja informeerimismeetodid moodustavad 20. sajandi teisel poolel dokumentatsiooni tööpõllu. Algselt toimus eraldumine traditsioonilisest bibliograafiast ja raamatukogude kataloogitööst. Kuid elektroonilise andmetöötuse rakendamine ka bibliograafia valdkonnas (näit. *Index medicus*, *Deutsche Bibliographie*) ja raamatukogude kataloogitöös kõrvaldab selle eraldatuse. Dokumentatsioon, bibliograafia ja raamatukogude kataloogitöö sulavad kokku, moodustades informatsiooninduses bibliograafilise kirjeldamise sektori.

Infoteadus

20. sajandi teisel poolel tekib laialdane, mitmekülgne, ulatuslik infoteadus. Informatsioonindus võtab omaks dokumentatsiooni teoreetilised alused ning toetub ka palju varem olemas olnud bibliograafiateooriale ja selle tugevale ühtekuuluvusele raamatukoguteadusega. Oluline tähtsus on peale selle sotsioloogial, psühholoogial, üldisel lingvistikal, matemaatilisel loogikal, aga ka tehnikal ja küberneetikal. Nende teaduste varustusega uurib infoteadus informatsiooni põhialuseid, tingimusi, funktsioone, sisu, vorme, struktuure, jäädvustamist (sümboleid, keelt, kirja, trükki, meediume) ja levitamist, s.o. infovooge. Selle informatsioonivara primaarse piirkonna kõrval seab infoteadus

teiseks uurimisobjektiks informatsiooni kogumise (raamatukogudes, mediateekides, pildigaleriides, arhiivides jne.) ja informatsiooni sisu avamise (raamatukogukataloogide, bibliograafiate, teatmetalituste, dokumentatsioonitalituste, andmepankade jne. kaudu). Selles kogumise ja sisu avamise valdkonnas rõhutab informatsiooniteadus veelkord raamatukogunduse, bibliograafia ja dokumentatsiooni ühtekuuluvust – suures osas sarnased infovajajad, igakülgset samad sisu avamise eesmärgid, osaliselt samad sisu avamise meetodid ja avamisformaalsused, samad kirjed, samad klassifitseerimisprintsiibid, samad järjestamisseisukohad jne.

RAAMATUKOGUNDUSTEOORIA. RAAMATUKOGUTEADUS

Arengud 19. sajandil

19. sajandiks, pärast kahe sajandi pikkust vaheaega on raamatukogundusteooria ennast tugevamini ilmestanud, esimese inventuuri käsile võtnud, tähtsad uuendused algatanud ja hulga arvestatavaid publikatsioone avaldanud. Kuni 18. sajandi lõpuni oli raamatukogundusteooria ette valmistanud iseseisva raamatukoguõpetuse ja raamatukoguteaduse. Nüüd, 19. sajandil, võetakse termin “raamatukogundus” esmakordselt kasutusele (Schrettinger 1807, trükitud 1808). Uus eriala esitleb end rea kokkuvõtivate ja põhimõtteliste kirjutistega ja õpikutega raamatukoguteaduse asutajageneratsiooni teadlastelt: Viinis veel eelnenud epohhi lõpul, nüüd Martin Schrettinger Münchenis (*Lehrbuch der Bibliothek-Wissenschaft*, vihikutena 1808–29, kokkuvõetult kui *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft*, 1834, (ja rida teisi töid); Friedrich Adolf Ebert Dresdenis (*Über öffentliche Bibliotheken*, 1811 ja ka teisi töid); Christian Molbech Kopenhaagenis (*Om offentlige Biblioteker, Bibliotekarere og det man hat kaldet Biblioteksvidenskab*, 1828).

19. sajandi keskpaigaks on raamatukogundus erialana välja kujunenud, kuigi tema tõeline teaduslikkus veel vaieldavaks jääb. Ta täiustub aga – nagu teisedki toleleagised teadusvaldkonnad kõigis kultuuririikides – üksikdistsipliinide ja siirdealade mitmekülgses spetsialiseerumises teadlaste ja praktikute osavõtul. Tekib ka tavapärase publitseerimisaparaat: monograafiate kõrval raamatukogundusajakirjad (kõige varasem Leipzgis asutatud *Serapeum*, 1840), bibliograafiad, statistikaväljaanded, aadressraamatud jne. Sinna juurde raamatukogukongressid (kõige varem New Yorgis, 1853). Raamatukoguprofessuuriga Göttingeni ülikooli juures (Karl Dziatzko, 1886) ja raamatukogukursustega Columbia Ülikoolis New Yorgis (Melvil Dewey, 1887) astub raamatukoguteadus ka ülikoolierialade sekka.

Jõudsalt kasvanud raamatukoguteadmiste mitmekesisus võetakse 20. sajandil kokku mahukates teatmeteostes; esmalt käsiraamatus *Håndbog i bibliotekskundskab* Svend Dahli poolt 1912 Kopenhaagenis, paljud edasised trükid kuni 1957–60; siis sarnases väljaandes *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* Fritz Milkau väljaandel 1931–33, hiljem veel 1952–65; lõpuks leksikoni vormis rahvusvahelise töögrupi poolt Allan Kenti ja Harold Lancouri väljaandel *Encyclopedia of Library and Information Science*, 1968 jj.; ning Horst Kunze ja Gotthard Rückli väljaandel *Lexikon des Bibliothekswesens*, 1. trükk 1969.

Mitmesuguste üksikuuringute kõrval kasvavad raamatukogude tausta-, struktuuri- ja funktsiooniuringud. Raamatukoguteaduse keskusteks on koolitusasutuste kõrval ka raamatukoguuuringute eriinstituudid. Nii raamatukoguühingud ja raamatukoguhoidjate ühingud kui ka nende komisjonid, kongressid ja publitseerimisorganid võtavad oma hoolde raamatukoguteaduslikke küsimusi ja aitavad nõuandvalt kaasa ka raamatukogude planeerimisele. Ranganathani viies raamatukoguseadus sedastab, et “raamatukogu on kasvav organism”. Nõnda on paratamatu, et raamatukogud aja jooksul muutuvad, nagu muutub ka nende sotsiaalne,

poliitiline ja tehnoloogiline ümbruskond. Kirjutisi raamatukogude ja inforessursside tulevikust on erialakirjanduses külluses olnud juba varemgi, kuid oluliseks pöördepunktiks võib pidada Ameerika Raamatukogude Ühingu asutamist USA-s 1876. aastal ja ajakirja *American Library Journal* rajamist. Ühing hoolitses organisatsioonilise infrastruktuuri eest ning ajakiri planeerimise, organiseerimise, dialoogipidamise ning teadmiste baasi loomise eest, mis võiks raamatukogunduse professiooni edendada. Ajakirja esimese numbriga juhtkirjas väljendab Melvil Dewey vaimustust, et ajakirja asutajatel on intensiivne usk raamatukogude tulevikku. Sellel pöördelisel aastal publitseeriti kaks suuremat erialaväljaannet: Cutteri reeglid trükitud sõnastikkataloogi jaoks ja Dewey kümnnendliigituse ja selle märksõnaregistri esimene trükk. Raamatukoguhoidjate seas levis arvamus, et kutseala on ristteel. Üks tollane vanimaid elusolevaid raamatukoguhoidjaid ennustas Deweyle, et 1876. aastat võib pidada kõige sündmusterikkamaks aastaks raamatukogude ajaloos.

Tollane raamatukogundus püüdis ennast määratleda kui legitiimset elukutset. Lloyd C. Smith tegi 1876. aastal ühingu konverentsil ettepaneku kehtestada kutsestandardid. Tema poolt ette pandud standardite seas olid: kolledži kraad (eelistatavalt ladinaja- ja prantsuskeelse tagapõhjaga); kõrged moraalsed omadused, loomupärane raamatuarmastus. Reaalsus oli siiski see, et raamatukoguhoidjad olid tol ajal erinevate kogemustega ja varieeruva akadeemilise ettevalmistustasemega.

Ameerika Raamatukogude Ühingu loomine stimuleeris raamatukoguhoidjaid koordineeritud planeerimiseks ja koöperatiivseteks ettevõtmisteks. Üks valdkond, mille tulevikku suhtuti optimistlikult, oli koöperatiivne kataloogimine. Koöpereerimisest tulenev kasu oli ilmselge, teisiti oleks olnud mõeldamatu ette võtta nii suuri projekte rahvuslikul tasandil. Selliste püüdluste eesmärk oli ameerika ühiskonna hariduse ja intellekti parendamine, milles raamatukoguhoidjad nägid ka enda kaasaaitavat rolli.

Ameerika Raamatukogude Ühingu esimene president Justin Winsor kavandas kolmeastmelise plaani avalike raamatukogude elujõulisuse kindlustamiseks hariduse ja sotsiaalse arengu edendamisel: esiteks, vajalikud on tugevad kõiki teadusvaldkondi esindavad kogud; teiseks, kogusid tuleb korraldada, arvestades nende kasulikkust ja nõudlust nende järele; kolmandaks, raamatukoguhoidja pädevuse esimeseks proovikiviks peab olema oskus juhtida lugejaid olulise väärtusega tööde juurde. Pennsylvania Ajaloo Ühingu president John William Wallace leidis suurevale trükiteodangule osundades, et raamatukoguessursside juhtimiseks tuleb rakendada teaduslikku metodoloogiat. Wallace väitis, et raamatukogundus on täiesti ja puhtalt teadusala ning on saabunud aeg uue teaduse – raamatukoguteaduse jaoks. Need sõnad mitte üksnes ei inspireerinud raamatukoguhoidjaid pidama tähtsaks akadeemilist ja tehnilist täiustumist oma erialal, vaid nad soovisid ka, et nende professiooni tunnustataks. “Intellektuaalne bibliograafia” sai raamatukoguhoidja ainulaadseks akadeemiliseks distsipliiniks omaenda teaduse ja kirjandusega. Aasta pärast raamatukoguühingu asutamist USA-s tekib raamatukoguühing Suurbritannias, hiljem järgnevad teised maad Kesk-Euroopas (Austria 1896, Šveits 1897, Saksamaa 1900).

Arengud 20. sajandil

Sajandivahetus andis raamatukoguhoidjaile võimaluse heita valgust möödunule ja vaadata tulevikku. R. R. Bowker pidas tähelepanuväärset tasuta avalike raamatukogude arvu kasvu tõendiks, et raamatukogundus on vaieldamatult elukutse ja seejuures arenev elukutse. Ta kirjutas, et tänu raamatukoguhoidjate tähtsale tööle on tulevikus inimestel, kes õppida tahavad, seda palju kergem teha. Ta pidas raamatukoguhoidjaile vajalikuks järjest kasvavat aktiivset sotsiaalset tegevuskava seepärast, et “raamatukogu, peaaegu rohkem kui kirik, on saanud inimestele templiks” (Bowker, 1901). Esimese maailmasõja ajal olid kohali-

kud raamatukogud elanikkonnale sageli ühiskonna informatsiooniagentuurideks. Kahe maailmasõja vahel olid raamatukogude juhid tulvil kodanikuvastutust ja nägid raamatukogude missiooni demokraatia suurte printsiipide kindlas toetamises. Raamatukogu roll ühiskonna harimisel ja paremaks muutmisel jäi tähtsaks teemaks. Jesse Shera kirjutas 1933. aastal, et raamatukogu on dünaamiline, mobiilne nähtus, igal viisil kiiresti reageeriv nähtustele, mis võivad nende arengule takistuseks saada. Shera lisas, et kõigil, kellel on silme ees tulevikku suunduva raamatukogupoliitika trend, peab olema terve arusaam sotsiaalsetest ja majanduslikest arengutest. Ühiskond oli muutumas, majandus ja tehnoloogia oli muutumas ja nende muutustega kaasnevalt oli muutumas informatsiooni tõeline olemus. Üldiseks seisukohaks oli, et kuigi kutseala peab seisma silm silma vastu suurte muutustega ja raamatukoguteenindusse peab integreerima uusi vahendeid ja vorme, siis tema põhiväärtused peavad puutumatuks jääma.

1940. aastate esimesel poolel ilmus erialakirjutisi vähe. Pärast sõja lõppu pühendusid raamatukogud tööle ning asusid hoolega kaasa aitama ühiskonna endise seisukorra taastamisele. Aegamööda hakati raamatukogunduse probleeme ja arengut trükisõnas rohkem käsitlema. Teiste kirjutiste seas ilmus kaks tähelepanuväärset artiklit, üks raamatukoguhoidjalt, teine teadlaselt, mis andsid raamatukoguhoidjatele palju mõtlemisainet ja tekitasid diskussioone. Wesleyani Ülikooli Raamatukogu juhataja Fremont Rider identifitseeris 1944. aastal suure kriisi teadusraamatukogudes, nimelt, et kasvavate trükiste kogude paigutamise ja kaasnevate toimingute kulud olid muutunud majanduslikult vastuvõetamatuks. Rideri tollaste hinnangute kohaselt võinuks teadusraamatukogude kogude suurus 16 aastaga kahekordistuda, juhul kui jätkunuks nende senine kasv. Ta nägi lahendust mikrokooperimises. Vannevar Bush (Bush, 1945) pakkus infojuhtimise probleemidele teistsugust lahendust, nimelt arvutusmasinate kasutamist,

fotokopeerimist ja informatsiooni audiovisuaalset edastamist, ja väitis, et juhul, kui need asjad läbi lähevad, hakkavad raamatukogud tulevikus sisaldama palju rohkemat kui ainult trükiseid. Arvuteid tollal veel ei olnud, kuid paljud sõja ajal välja arendatud eeltehnoloogiad olid olemas ja neid võis hakata tsiviilkasutuses rakendama. Bushi klassikalisele artiklile viidati arvatavasti tuhandeid kordi ja ta mõjutas otseselt ja põhjalikult raamatukoguhoidjate järgnevate generatsioonide mõtlemist.

Üks kõige suurema mõju ja stimuleerivama toimega kirjutisi arvutitehnoloogia potentsiaalset raamatukogudes on I. C. R. Licklideri raamat tulevikuraamatukogust (Licklider, 1965). Licklider väitis, et trükiste materiaalsus teeb nad informatsiooni hoidmisel, organiseerimisel ja otsimisel oluliselt ebaefektiivseks. Seevastu automatiseeritud süsteemid võivad otsida ja väljastada kodeeritud informatsiooni spetsiifilisi bitte. Ta loendas sellise süsteemi 17 kriteeriumi ja kinnitas, et kuna seda veel ei eksisteeri, siis on teadlaste ülesandeks vastavaid tehnikaid ja süsteeme simuleerida ja demonstreerida.

1970. aastate alguseks oldi raamatukogunduses täiesti teadlikud oma probleemidest. Lubadused uute vahendite rakendamiseks teenindamise parendamisel äratasid optimismi. Ainult vähesed teadsid, kui ebakindlale alusele see optimism tugines. Probleemid näisid kuhjuvat kiiremini, kui ette pandud lahendusi rakendada või nende täielikku potentsiaali kasutada saadi. Nagu kirjanduses on kajastatud, andsid probleemid tõsisemalt tunda suurtes akadeemilistes ja teadusraamatukogudes, mis oma suuruse tõttu olid vähempaindlikud ja enamhaavatavad. Verner W. Clapp oli esimene sõjajärgse automatiseerimiseelse aja spetsialist, kes võttis lühidalt kokku teadusraamatukogude peamised probleemid, mis tollal seisid ees teel tulevikku. Oma raamatus teadusraamatukogu tulevikust (Clapp, 1964) kinnitas ta, et on tekkinud kasvav lõhe teadusraamatukogude missiooni ja võime vahel seda täita, s.o. teha raamatuproduktioon oma kasutajaile võimalikult

ulatuslikult kättesaadavaks. Põhiprobleemid, mida Clapp nägi, olid järgmised:

- 1) lõhe raamatutoodangu ja raamatukoguteavikute komplekteerimise vahel;
- 2) takistused ressursside jagamisel;
- 3) mitteküllaldane bibliograafiline võimekus;
- 4) dokumentide hoiu ja haldamise tehnika puudulikkus.

Ükski neist probleemidest ei olnud raamatukoguhoidjaile tundmatu, kuid oluline on märkida, et Clapp mainib oma töös korduvalt kulusid ja eelarveid kui tõkestavaid faktoreid, mis on muutunud tõsiseks ning nende negatiivne efekt võib saada kumulatiivseks ja võib-olla pöördumatuks. Clapp näeb põhilisi lahendusi RVL-is ja ressursside jaotamises, kuid hoiatab, et seda võivad raamatukogu kasutajad mitte aktsepteerida juhul, kui ligipääs informatsioonile ei ole kõikjal kättesaadav. Clapp kahtleb, kas tema ettepanekud on teostatavad enne, kui bibliokirjeid võib salvestada masinloetaval kujul.

Mida rohkem uusi komputriseeritud raamatukogusüsteeme demonstreeriti, seda enam peeti neid tulevikuväljavaateks, kui mitte raamatukogude päästjaks. Douglas W. Bryant kirjutas, et arvuti saab nüüdsest peale vältimatuks komponendiks raamatukogudes ja muutub peagi sama tavaliseks kui adekvaatne valgustus. Nõnda oli kujunenud õnnelik mõtteviis, et infotehnoloogia kujundab raamatukogunduse ümber, aga täpselt kuidas, millal ja mida see raamatukogudele tähendab, oli täiesti lahtine. Neid tähtsaid küsimusi püüdis lahendada F. W. Lancaster. Oma monograafias paberita informatsioonisüsteemidest (Lancaster, 1978) kuulutas ta välja üldise elektroonilise teaduskommunikatsiooni süsteemi kui paratamatuse ja kirjeldas, kuidas see raamatukogunduse ümber kujundab. See julge spekulatsiooniga töö teeb katset anda lootust, et raamatukogude kõige kriitilisemad probleemid lahendab automatiseerimine. Ühtlasi kutsub Lancas-

ter raamatukoguhoidjaid üles, et nad toetaksid seda digitaalse te infosüsteemide lakkamatut evolutsiooniprotsessi ja juhiksid infokasutajad tulevikku. Lancaster näeb ülemineku algust esmalt reaalteadustes ning ennustab, et 2000. aastaks prevaleerivad paberita infosüsteemid kõikides teadusvaldkondades, trükised jäävad püsima peamiselt ajaviitelugemiseks. Sellal kui Lancaster pidas tehnoloogilisi takistusi ületatavaks, luges ta suuremateks takistusteks oma visiooni realiseerimisel sotsiaalseid ja psühholoogilisi faktoreid.

Lancasteri ennustused olid võibolla kõige laiaulatuslikumad ja radikaalsemad, kuid ta polnud kaugeltki ainus, kes käsitles muudatusi, mida infotehnoloogia saab raamatukogudes teha. James Thompson deklareeris oma 1983. aastal ilmunud monograafias *The End of Libraries*, et teadusraamatukogu on inerts ja traditsioonide koormuse all muutustega adapteerunud liiga aeglaselt, muutunud kasutuskõlbmatuks ning tõrjutakse elektroonilise raamatukogu poolt kõrvale. Thompson rõhutas, et tekib surve muutusteks, aga mitte uue tehnoloogia potentsiaalset, vaid professionaalsest paralüüsis, mis on teinud enamiku raamatukogudest mittekasutatavaks.

Üks kõige sagedamini tsiteeritud raamatukogundusalaseid artikleid sel perioodil pärineb mitte raamatukoguhoidjalt, vaid IBM-i asepresidendilt ja juhtivteadurilt Lewis Branscombilt (Branscomb, 1979). Autor arendas mõtteid selle üle, et informatsioon saab tulevikus kõige väärtuslikumaks majanduslikuks ressursiks. Infokäitlemise võtmetehnoloogiaks saab arvuti. Parem inimese ja masina interaktsioon võimaldab inimestel kasutada arvuteid kui nende oma mõtteprotsesside avardust.

1980. aastate algupoolel ilmub palju kirjutisi, mis käsitlevad traditsioonilise ja elektroonilise raamatukogu vahekordi, raamatukogude tegevuse ümberkavandamist ja nende tulekuvisioni. Üks olulistest artiklitest ilmub Michael Gormanilt (Gorman, 1981).

Ta räägib elektroonilisest raamatukogust ja sellest, kuidas õppida toime tulema “paberirikka” ühiskonnaga. Gorman sedastab, et raamatukogud on automatiseerimise planeerimisel teinud kaks tüüpilist viga. Esimene on eelduses, et muutused tehnikas muudavad ainult tehnikat. Näiteks alahindavad raamatukogutöötajad seetõttu infovõrkude potentsiaali. Teine viga on planeerida muutusi, mis iialgi ei toimu. Heaks näiteks sellest on plaanid ja spekulatsioonid “paberita ühiskonna” ümber. Selle asemel on meil “paberirikas” ühiskond. Elektrooniline tehnoloogia ei vii paberist loobumisele, vaid teeb paberil informatsiooni kasutajaile hõlpsamini käideldavaks. Selleks, et seda teha, peavad individuaalsed raamatukogud ühinema regionaalsetesse võrkudesse. Võrguks ühendatud elektrooniline raamatukogu ühtlustab juurdepääsu, hoolimata geograafiast ja valmistab ette baasi rahvuslikuks, isegi rahvusvaheliseks koostööks. See annab raamatukogudusele tõeliselt uue dimensiooni.

1980. aastate teist poolt võib pidada uute suundade ja muudatuste alguse aastaks. Kongressi Raamatukogu direktor James Billington (Billington, 1989) rõhutas oma loengus Simmonsi Kolledžis, et “raamatukogu on koht, kus eilse päeva pärand on tänase päevaga kokku toodud tulevikuvõimaluste loomiseks”. Ta lisas, et kõige olulisemaks raamatukogude ja raamatukogu teenuste muutmisel on elektrooniline kultuur. Eelseisev väljakutse oligi võtta omaks elektrooniline kultuur, hoides alal eriala traditsiooniliste väärtuste tuuma.

USA Kolledži- ja Teadusraamatukogude Ühingu töörühm raamatukogukonsultant Allen B. Veaneri juhtimisel tegi uuringu lähitulevikus (1985–1995) akadeemiliste raamatukogude keskkonnas, missioonides ja funktsioonides prognoositavate muutuste kohta (Veaner, 1985). Uuring toob kõigepealt esile tegurid, mis võivad kujundada akadeemilist raamatukogundust. Üheks neist on asjaolu, et informatsioonituru kontekst on küll kiiresti arenenud, aga teadusraamatukogudes ei ole vastavat arengut toimu-

nud. Raamatukogude juhtimisstruktuurid on muutunud kohmakaks, hierarhiliseks ja katkendlikuks. Raamatukogudes saaks rakendada paljusid ettevõtlussektori administreerimisprintsippe; kõige tähtsam nende seas on personali edasipüüdlikkuse stimuleerimine. Kuna kogu teadusliku kommunikatsiooni areng on suunatud informatsiooni deinstitutionaliseerimisele, ei või ega pea raamatukogud säilitama monopoli informatsiooni üle. Tuleb suurendada raamatukogude deinstitutionaliseerimist, kuid raamatukoguhoidja oskused jäävad väärtuslikuks. Akadeemilised raamatukogud saavad ülikoolilinnakutes suurema nähtavuse. Eesseisvad spetsiifilised muutused on: 1) teatud tööde väljast tellimine; 2) tööjaotuse muutumine; 3) suurenev koostöö arvutuskeskustega; 4) uued rakendused sellistele tehnoloogiatele nagu tehisintellekt ja juhtimistarkvara.

Raamatukoguhoidja arenevas rollis saavad nõutavaks tehniline kogemus, samuti laialdane haridus paljudes valdkondades väljaspool raamatukogundust. Veaner peab vajalikuks raamatukoguhariduse reformimist ja leiab, et uued suunad võiksid olla administreerimine, sh. finantskontroll, inimressursside juhtimine ja poliitilised teadmised. Paljud autorid jagavad Veaneri soovi teha raamatukoguharidus relevantsemaks saabuvate aegadea. Michael Buckland ennustab, et raamatukoguharidus muutub kõige vähem oma põhiväärtustes ja enim tehnoloogia kasutamises, ning kõige väljakutsuvamaks muutuseks saab informatsiooninduse ärinduslik külg. Üldiselt olid vastukajad Veaneri ideedele positiivsed. Mõned neist olid väga entusiastlikud, esmalt toetades institutionaliseerimata raamatukogu ideed ja seda, et elektroonilised raamatukogud avardavad akadeemilise raamatukogu rolli ja mõjuala. Michael Gorman rõhutas oma vastukajas Veaneri ressursside jaotamise võimalusi võrgustamisel, eelkõige näis ta valjusti hõikavat: "Enam ei ole sellist asja nagu raamatukogu, on üksnes RAAMATUKOGU – kõikide raamatukogude sulam koopereerimise kaudu".

Seitse aastat pärast oma kuulsat raamatut, mis ennustas paberita infosüsteemide arengut, tegi Lancaster ülevaate selle idee poole liikumisest (Lancaster, 1985). Ta kinnitas, et kommunikatsioonitehnoloogiate areng on läinud edasi isegi kiiremini, kui ta oli ette näinud. Samas ütles ta, et me peame vähendama kogu oma tähelepanu kammitsevat tegelemist tehnoloogiaga ja hoolitsema rohkem raamatukogu kasutajate kui indiviidide eest koos nende individuaalsete vajadustega. Lancaster märkis, et kommunikatsioonitehnoloogiate arengus oli juba läbitud mitu olulist astet: 1) personaalarvutite suurenenud kättesaadavus; 2) uute andmebaaside lisandumine; 3) üha rohkem täistekste; 4) dokumentide kättetoimetamine otse lõpptarbijale. Lancaster väitis, et ainus barjäär, mida üleminekul paberita infosüsteemidele võib ette näha, on psühholoogiline. Ta leidis, et me oleme teel paberita ühiskonna poole juba nii kaugel, et on raske ette näha, mis võiks trendi püsivalt tagasi pöörata.

Richard D. Hacken uuris oma 1988. aastal ilmunud artiklis viimase 10 aasta kirjutistes avaldatud kahtlusi raamatukogude paljutöotava tuleviku suhtes. Hacken sedastas, et ideed on küll üha rohkem seotud digitaalsete infosüsteemidega, täielikult paberita infosüsteemid jäävad aga veel pikka aega olematuks. Muutuste planeerimine on otsustav ning tuleb kasutada mitmesuguseid mudeleid nende protsesside hõlbustamiseks.

1990. aastate esimesel poolel saab alguse globaalsete muutuste planeerimine raamatukogudes. Tähelepanuväärne on Michael Bucklandi manifest raamatukoguteeninduse ümberkujundamisest (Buckland, 1992). Oma väikeses monograafilises essees juurdleb Buckland, mis võiks selgitada, kuidas raamatukoguteenindus on muutunud ja kuidas see tõenäoliselt muutub tulevikus. Buckland rõhutab, et tuleviku strateegilist planeerimist alustades on vaja uuesti toonitada raamatukogude aluseks olevaid universaalseid eesmärke: raamatukoguteeninduse roll on hõlbustada

juurdepääsu dokumentidele; raamatukogu missioon on toetada teenindatava institutsiooni või elanikkonna missiooni või huve. Mõlemal juhul on raamatukogu kasutaja vajadused kõige tähtsam asjaolu. Nõnda siis, planeerides sihte, on vaja küsida, millised on kasutaja vajadused ja kuidas need on muutumas. Sellest olenevad asjaolud raamatukoguteenuste ja kogude kontekstis. Buckland näeb raamatukogudes kuut põhilist muutust:

- 1) kui elektroonilises vormis raamatukogumaterjalid on eemalt kättesaadavad ja laenutatavad, muutuvad kohalikud kogud vähemtähtsaks;
- 2) koos elektrooniliste materjalidega võib kohalik hoid olla soovitatav, kuid pole enam kauakestvalt vajalik;
- 3) paberi ja sule on välja tõrjunud arvutid, mis on suutelised tegema kättesaadavaks kõikjal eemal asuvad allikad kogu nende mitmekesisuses;
- 4) need tehnoloogilised muutused kutsuvad esile vajaduse professionaalse ortodoksia põhitõed uuesti läbi vaadata akadeemiliste raamatukogude teenuste kindlustamiseks;
- 5) piirata raamatukogusid trükitud dokumentidega on järjest vähem ja vähem mõtet. Raamatukogu, arvutuskeskus ja telekommunikatsiooni talitus lähenevad või on vähemalt tihedamini seotud. Raamatukogude, kirjastajate ja infotööstuse vahel arenevad uued suhted;
- 6) nüüd on suurem võimalus tuua teenindus sinna, kus see raamatukogude potentsiaalsetele kasutajatele on tegelikult kättesaadav, ülikoolides näiteks peale raamatukogu ka igasugused muud ruumid, kus on arvutid või traadita interneti leviala.

Bushi, Licklidi, Lancasteri ja teiste ennustatud tulevik näis olevat lähedal, võib-olla varsti juhtuv. Tehnoloogiad, mis olid võimelised toetama paberita infosüsteeme ja universaalse tööjaama kontseptsiooni, eksisteerisid juba ja kuigi veel arenemas, olid muutumas võimsamaks ja üldiselt kättesaadavaks. Reaalajas

kirjandusotsing, vaevalt 10 aastat vana, muutus dramaatiliselt. Paljude arvates oli aeg uuendada mõiste "raamatukogu" sisu, tehti mitmesuguseid terminoloogilisi ettepanekuid, kriipsutamaks alla, et tulevikus on raamatukogu midagi oluliselt erinevat tänapäeva traditsioonilisest raamatukogust. Alal hoides teenuste inимdimensiooni, on raamatukogudel ja raamatukoguhoidjail vaja pakkuda mittetraditsioonilisi teenuseid ja jõuda uute ja muutuvate lugejagruppideni. Mitmed uuringud näitasid, et "infovaesed" on enamasti ühiskonna vähemusgruppide liikmed. See fakt, kombineeritult ühiskonna mitmekesisuse kasvuga, inspireeris paljusid. Kirjutati vajadusest kavandada pluralistlikule ühiskonnale relevantseid kogusid ja raamatukoguteenuseid. Kõige tähelepanuväärsem 1990. aastate esimese poole kirjutistes on, et neist on kadunud varem esinenud arvamused raamatukogunduse kui kutse hääbumisest. Kui raamatukoguhoidjad hakkasid aktiivselt tulevikku planeerima, sai nende koht selles selgemaks ja nende optimism kasvas.

Nagu kõikjal Lääne ühiskonnas, oli ka raamatukogunduses aasta 2000 aastanumbri poolest meelevaldne, kuid sümboliseeriv tähtis verstapost. 2000. aasta raamatukogu on sarnane tänase päeva raamatukoguga, ning tehnoloogia, mis toidab raamatukoguteeninduse evolutsiooni, on veel kaugel täiuslikkusest – sellisele järeldusele jõutakse enamikus aastatel 1995–1999 ilmunud kirjutistest raamatukogude tuleviku kohta. Eeltoodud arvamust jagab üks kõige selgemate ja mõjukamate seisukohtadega raamat tuleviku raamatukogudest, mille autorid on Walt Crawford ja Michael Gorman (Crawford and Gorman, 1995). Selgesõnaliselt toetavad nad raamatukoguhoidjaid nende võitluses rahastamisallikatega, mis kahtlevad raamatukogude arendamisse suunatud investeeringute vajalikkuses eeldusel, et kogu informatsioon on varsti elektrooniliselt publitseeritud ja saab kättesaadavaks Interneti kaudu. Autorid ehitavad oma põhjendused üles kahele peamisele printsiibile: 1) raamatukogud on kõrgemal kõigist infotee-

ninduse institutsioonidest; 2) informatsioon trükitud formaadis jääb püsivaks ja oluliseks. Nad pakuvad välja Ranganathani viis revideeritud raamatukoguseadust:

- 1) raamatukogud teenivad inimkonda,
- 2) respektierida kõiki vorme, mille kaudu teadmisi edasi antakse;
- 3) kasutada tehnoloogiat arukalt, arendada edasi teenindust;
- 4) soodustada vaba juurdepääsu teadmistele;
- 5) austada minevikku ja luua tulevikku.

Need seadused asetavad rõhu inimestele ja sotsiaalsele kontekstile, milles otsitakse ja kasutatakse informatsiooni. Autorid väitsid, et need, kes röömustavad täielikult elektroonilise tuleviku üle, kannatavad tehnoiha all ja tegelikult ignoreerivad raamatukogu kasutajate inimlikke eelistusi. Inimesed tahavad personaalset teenindust. Tähtis on koha tunne, mis raamatukogudes tekib. Autorid nõustusid, et raamatukogud peavad pakkuma teenindust, mis võimaldab juurdepääsu informatsioonile väljaspool raamatukogu seinu, kuid seda kui lisa, aga mitte kui aseainet teenidusele raamatukogus. On haruldane, et Crawford ja Gorman kui raamatukogude tehnouuenduste tuntud toetajad püüdsid nüüd täielikult elektroonilise tuleviku unistusi lammutada.

Oma monograafias *Being Analog: Creating Tomorrows' Libraries* selgitab Walt Crawford (Crawford, 1999), et vastastikune mõjustatus raamatukogude, raamatukoguhoidjate, raamatukogu kasutajate ja inforessursside vahel on komplekssem, kui seda tunnistavad need, kes ennustavad radikaalseid muutusi. Tema arvates need, kes ennustavad, et tuleviku raamatukogud on täielikult digitaalsed ja võrguks ühendatud, ei mõista inimeste infovajaduste komplitseeritust. Kui nende visioon tuleviku raamatukogudest oleks õige, oleks see juba juhtunud. Tuleviku raamatukogusid tuleb arendada, baseerudes nii visioonil kui reaalsusel, sulatades ühte pikaajalised ideaalid ja igapäevased vajadused. Kui inforessursse saab teha digitaalseks, on nende kasutajad siiski füüsilised

isikud. Kui pole ka mingit muud põhjust kui eelöeldu, ongi see põhjuseks, et füüsilised raamatukogud kestavad edasi. Nende teeninduse tegevusulatus levib kaugemale väljapoole nende seinu ja nende teenuste ulatusel ei ole piiranguid, eriti siis, kui raamatukogud moodustavad strateegilise partnerluse. Enamik tuleviku raamatukogusid tulevad edukalt toime kompleksse, üha muutuva meedia, kogude, juurdepääsu, teenuste ja partnerluse kombinatsiooniga. Crawford lisab, et trükitud raamatud jäävad oluliseks nüüd ja tõenäoliselt veel tulevikuski.

Paljud Crawfordi ja Gormani argumendid said toetuse USA Kelloggi sihtasutuse rahastatud ja Bentoni sihtasutuse poolt 1997. aastal avaldatud aruandes digitaalajastu raamatukogu kohta. See nn. Bentoni aruanne avaldab Kelloggi sihtasutuselt toetusi saanud raamatukogude tulevikuvisionid ja täiendab seda informatsiooni kommentaaridega intervjuude kohta nende raamatukogude juhtide ja kasutajatega. Intervjuudest selgus, et mõlemad grupid jagasid suurel määral samu lootusi, ehkki erinevate nägemustega. Raamatukogude juhid olid raamatukogude tuleviku suhtes entusiastlikud ja nägid raamatukogude perspektiivi hübriidraamatukogudes. Raamatukogude kasutajad toetasid kindlalt traditsioonilisi raamatukogusid ja soovisid, et nad jääksid ellu ka digitaalajastul. Üldpublik näis siiski olevat vähem kindel, et raamatukogud on võimelised vastu võtma uue tehnoloogia väljakutseid. Skeptilised olid sageli nooremad inimesed, vanuses 18 kuni 24. Üldsus väljendas vastandlikke seisukohti raamatukogude rahastamise kohta, nimelt, et ühed olid nõus suuremaid makse maksma, teised mitte. Raamatukogude juhid olid kriitika suhtes tundlikud ja nende visioonides mainitakse vajadust töötada tihedamalt oma kogukondadega. Üldsusele relevantseteks tegevusteks osutasid hoolitsus universaalse juurdepääsu eest ressurssidele ning lobitöö tegemine intellektuaalse omandi õiglaseks kasutamiseks. Aruanne lõpetab kokkuvõtvalt: "Ameeriklased jätkavad armulugu oma raamatukogudega, aga neil on

raske kindlaks määrata, millised raamatukogud sobivad uude, digitaalsesse maailma". Raamatukogude juhtidel oli vaja näidata, kuhu raamatukogud sobivad. Briti vastukajas Bentoni aruandele nõustub Maurice Line, et raamatukogud peavad humaniseerima muidu impersonaalset maailma.

20. sajandi lõpul ja 21. sajandi algul ilmus rida artikleid, mis käsitlesid raamatukogude tegevuse ümberkavandamist selleks, et jääda kasutajaile ka 21. sajandil relevantseks. Peatume siin paaril neist kirjutistest. Inglise informatsiooni- ja raamatukogukonsultandi Maurice Line artikkel raamatukogude ümberkujundamisest (Line, 1998) osundab sellele, et raamatukogud on traditsiooniliselt olnud kohustatud varustama kasutajaid trükistega ning kujundanud organisatsioonilised protsessid ja süsteemid nende ga tegelemiseks. Kasutajad on end nende süsteemidega kohandanud. Need süsteemid on aga kogukad teenistused, mis ei ole kergesti adapteeritavad individuaalsete vajaduste ja nõuetega. Infotehnoloogia areng annab kasutajaile suuremad väljavaated esitada enam kompleksseid nõudeid. Seetõttu peavad raamatukogud rohkem uurima, kuidas inimesed informatsiooni otsides ja kasutades tegutsevad, ja siis järele mõtlema, kuidas saab inimesi varustada vajaliku informatsiooniga sellisel viisil, nagu nad seda soovivad, ja see viis peab vähemalt osaliselt olema individualiseeritud.

Briti Raamatukogu töötaja Lynne Brindley toob oma artiklis raamatukogu ümberdefineerimisest (Brindley, 2006) välja mõned teemad, mis tema arvates on olulised raamatukogude redefiineerimiseks ja repositsioneerimiseks, et nad vastaksid 21. sajandi nõuetele. Brindley peab hädavajalikuks, et meie, teadmiste maailma korraldajad, looksime oma visiooni ja teeksime koostööd tuleviku raamatukogu redefiineerimisel, et raamatukogu oleks relevantne praeguse ja järgnevate põlvkondade jaoks, ning et me oleksime võimelised varustama kõikide tulevaste põlvete innu-

kaid ja teadmishimulisi inimesi ligipääsuga maailma teadmiste juurde. Brindley arvates on kesksed teemad järgmised:

- 1) me peame olema sügavamalt huvitatud oma lugejaist, saamaks reaalselt aru, kuidas nende töö eesmärgid muutuvad, nägema ette nende tulevikuvajadusi ning jõudma arusaamisele, kuidas infotalitusi paremini integreerida üliõpilaste, teadlaste ja teadustöötajate kasvava digitaalse elustiiliga;
- 2) eesmärk on kavandada järjekindel programm toetamaks innovatsioonitsükli iga astet; tuleb kohandada ennast turustamisega oma organisatsioonis;
- 3) tuleb avada oma pärandiks saadud trükiste kogud digitaalsete kanalite kaudu;
- 4) tuleb rohkem investeerida innovatsiooni ja digitaalsetesse tegevusvaldkondadesse;
- 5) tuleb jätkata produktiivselt raamatukogu traditsiooniliste tegevustega;
- 6) tuleb aidata oma töötajatel areneda ja kindlustada nende õigusi oma oskuste ja vilumuste arendamiseks.

Michael Gorman on viimasel kümnendil avaldanud mitu raamatut ja artiklit, mis on suunatud nende kirjutiste vastu, milles on liialdusi tehnoloogia rolli kohta raamatukogudes, samuti arvamuste vastu, et raamatukogudel ja raamatukoguhoidjail pole tulevikku. Ta on olnud selgesõnaline ja võitlushimuline traditsioonilise raamatukogu rollide ja väärtuste kaitsja, veendes, et raamatukogud on usaldatavad teejuhid, minemaks vastu jooksvatele ja tuleviku väljakutsetele. Tema raamat *Enduring Library* (Gorman, 2003) paneb meid uskuma raamatukogude tulevikku. Ta väidab, et digitaalne meedia ei asenda teist meediat ega muuda raamatukogusid tähtsusetuks, seevastu leiab digitaalne meedia oma koha ja taseme ühiskonnas ja ta liidetakse pidevalt arenevasse raamatukogusse. Gorman leiab, et me sageli hindame üle meie ajastu olemuse revolutsioonilisust, olgugi, et järele-

mõtlemine peaks meid veenma vastupidises. Me töötame, olles veendunud, et veeb on muutnud kõike ja et raamatukogumaailma vanad tõesed (traditsiooniline teatmeteenindus, kataloogimise tähtsus, kogude süstemaatilise ja aruka arendamise vajadus) ei ole enam jäävad tõesed. Digitaalsete ressursside dünamism ja potentsiaal on nii väga hüpnotiseerinud meie kujutelmi, et usume end olevat raamatukogu jaoks revolutsioonilise ajastu keskpaigas, informatsiooniajastul, mis ähvardab alla suruda meie isiklikku elu ja ümber kujundada meie elukutse tulevikku, kuigi tegelikult ei toimu midagi taolist. Gorman loodab ennistada meie väljavaated ja meelde tuletada seda, millesse pani meid uskuma Koperniku süsteem, s.o., et asjad pole nii, nagu nad paistavad olevat. Uute tehnoloogiate rakendamine on raamatukogusid iseloomustanud juba nende algusest peale ja nad on teinud läbi hulga tehnilisi revolutsioone. Gorman ei pea vajalikuks tervitada irratsionaalse innukusega uusimaid edukaid tehnilisi innovatsioone ja pidada neid tehnoloogiaid raamatukogusid ümberkujundavaiks.

Kontinuiteediga seoses käsitleb Gorman mõningaid jooksvaid vaidlusküsimusi, esitades nende kohta omapoolse arvamuse. Ta rõhutab, et traditsiooniline teatmeteenindus on kõige trendikam teiste valikute kõrval, leides, et teadis isikult isikule ei ole üksnes see, mida raamatukogu kasutajad eelistavad, vaid mida nad meeletult vajavad. Informatsiooni üleküllus, mille tõttu me kõik kannatame, teeb teatmeteeninduse tähtsamaks kui kunagi varem. Gorman tuletab meelde, et kui raamatukogu võitleb täiuslikuma demokraatia eest, peab informatsioon kõigile vajajaile olema ilma erilise tasuta. Tähtis on kaitsta seda eesmärki informatsiooni järjest suureneva kaubaks muutumise ajal. Gorman ülistab kataloogijate tööd ja kiidab heaks nende raamatukoguhoidjate tegevuse, kes alustasid veebi kataloogimist, valides sealt vähemalt seda, mis on kataloogimist väärt. Ta peab kataloogimist ja teatmeteenindust edasikestva raamatukogu südameks.

Gorman avaldab oma raamatus seisukoha, milles ta peab raamatukogunduse tuleviku suurimateks väljakutseteks elektrooniliste ressursside paindlikkust, selektiivsust, eksklusiivsust, haavatavust ja pealiskaudsust. Kuigi kõik viis väljakutset tulenevad elektroonilise kommunikatsiooni olemusest ja temaga kaasasündinud puudustest, ei saa raamatukoguhoidjad üksinda neid kõiki leevendada. Mida raamatukoguhoidjad Gormani arvates teha saavad, on püüda rakendada teaduslikke leide, mis otseselt parendavad teenuseid raamatukogu kasutajatele. Ta paneb ette, et eriala teaduslik tegevuskava sisaldaks järgmist:

- suunata elektrooniliste ressursside säilitamise keerdküsimuste lahendamist;
- leida parimad teed luua ja ülal pidada seda, mida ta nimetab veebi bibliograafiliseks kontrolliks;
- luua süsteem, mis elektrooniliselt levitab ja arhiveerib teaduskirjandust artikli tasemel, kiskudes ennast lahti jooksvate ajakirjade hinnakriisist, mis on tingitud kõrge ja madala kasutusega artiklite kokkupanekust kallitesse pakettidesse;
- teha edusamme lugemise paremaks muutmisel digitaalajastul;
- otsustada, kuidas arvutitehnoloogiaid kirjastamisel paremini rakendada;
- vähendada raamatukoguteenuste lõhet, mis on tekkinud sotsiaalselt ja majanduslikult kihistunud ühiskonnas;
- parandada raamatukoguharidust, identifitseerides ja õpetades seda, mida Gorman nimetab tuumikkompetentsideks.

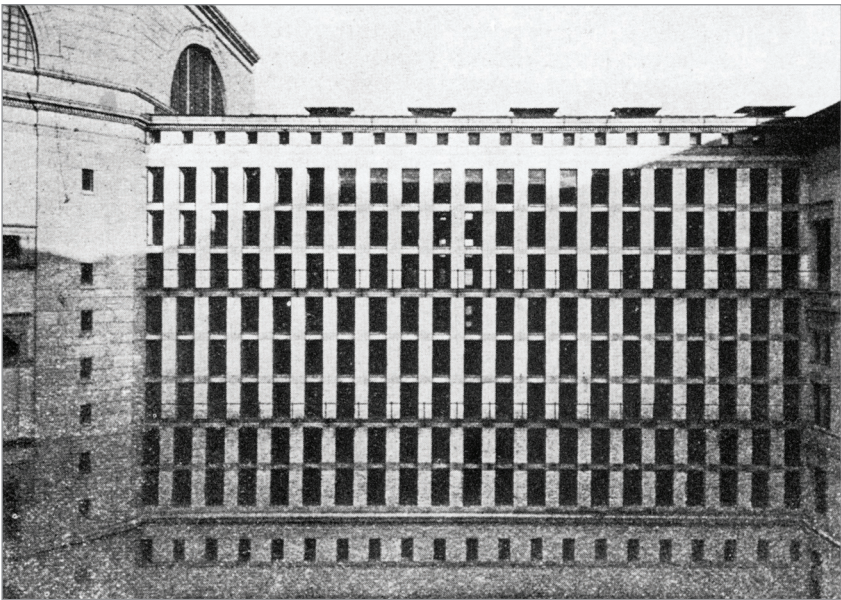
Avalikud teaduslikud keskraamatukogud (rahvus-, riigi ja liidumaa raamatukogud)

Õukonnaraamatukogud olid saanud avalikeks teadusraamatukogudeks juba 18. sajandil. Nüüd kasvavad nad täielikult sisse oma uutesse ülesannetesse. Kõik maad saavad nüüd hakkama

rahvuslike raamatukoguteenindus- ja infokeskuste (rahvusraamatukogud, riigiraamatukogud) loomisega. Liitriikides ja autonoomsetes regioonides moodustatakse regionaalkeskused vastavate üksikriikide või regioonide jaoks. Uute keskraamatukogude ülesanded haaravad paljusid tegevusi: ulatuslik või representatiivne relevantse rahvusvahelise teaduskirjanduse kogumine ja kasutusseandmine (tähtsaima ülesandena üle tulnud juba õukonnaraamatukogudelt); riigi või vastavalt regioonide väiksemate raamatukogude kogude täiendamine, riigi või regiooni kirjanduse kogumine (nagu vanade õukonnaraamatukogude puhul kogutakse ka nüüd sündeksemplare kogu riigist ning koduloolist kirjandust kogu riigi kohta) ja selle registreerimine rahvusbibliograafias või regionaalses koduloobibliograafias); lõpuks veel mõned kesksed ja üldised ülesanded, näit. keskkataloogide koostamine, raamatukogudevahelise laenutuse juhtimine, keskne teatmeteening, vajaduse või võimaluse korral ka keskne teavikute restaureerimine, raamatukoguhoidjate koolitus ja meetodiline juhendamine. Vastavalt olukorrale tegeleb üksainus keskraamatukogu kõigi või enamiku loetletud ülesannete täitmisega. Sagedamini jagavad neid ülesandeid kaks või enam keskraamatukogu: rahvusraamatukogu kogub ja kirjeldab rahvuskirjandust, riigiraamatukogu kogub rahvusvaheliselt relevantset teaduskirjandust. Tuleb ette ka teisi variante modifitseeritult riigi- ja regionaalraamatukogude rühmitamise alusel. Nagu funktsioonid, nii langevad kokku ka nimetused “rahvusraamatukogu” ja “riigiraamatukogu” erinevas ja muutuvais käsitluses. Ka üksikute riikide keskraamatukogude ja regioonide raamatukogude kohta kasutatakse sageli erinevaid nimetusi “rahvusraamatukogu” (Suurbritannia, Itaalia) või “riigiraamatukogu” (USA, Nõukogude Liit).

Kongressi Raamatukogu

Kongressi Raamatukogu hoone hoidlatiib

Briti Muuseum

Briti Muuseumi Raamatukogu lugemissaal

Prantsuse Rahvusraamatukogu lugemissaal

Hiina Rahvusraamatukogu

Hiina Rahvusraamatukogu teatmeteoste lugemissaal

Bibliotheca Alexandrina

Bibliotheca Alexandrina

Eesti Rahvusraamatukogu

Eesti Rahvusraamatukogu lugemissaal

Avalikud raamatukogud (linnaraamatukogud, public libraries, Büchereien)

Industriaalajastul muutunud ühiskondlikud suhted, laiemate luigejakihtide tekkimine, üldise koolikohustuse kehtestamine ja lõplik ülesaamine kirjaoskamatuses, kasvanud nõuded haridusele ja koolitusele, täienduskoolituse vajadus kõikides tegevusharudes, koos paljude eluvaldkondade teaduslikumaks muutumisega esile tulnud laiem teadusinformatsiooni vajadus, lõpuks linnade kasv nii arvult kui suuruselt – kõik see nõuab ja kiirendab hästi väljaarendatud kommunaalset linnaraamatukogundust. See areneb kolmes mudelivariandis, linnaraamatukogu on kas: 1) puhtalt teaduslik; 2) mitteteaduslike üldhariduslike rahvaraamatukogude täiendus; 3) kommunaalne ühtlusraamatukogu teadusliku ja üldharidusliku kombineeritud koguga.

Enne 1800. aastat oli vaid vähestes riikides kommunaalraamatukogusid teaduslikeks vajadusteks; neid oli Kesk-Euroopas, hiljem vähemarvukalt Prantsusmaal, kuid pärast prantsuse revolutsiooni moodustati neid kõikides suuremates linnades teaduslikest raamatukogudest konfiskeeritud kogude baasil. Üldhariduslikud ja informeerivad raamatukogud puudusid enne 1800. aastat peaaegu täiesti, seda tühikut raamatukogunduses täitsid mingil määral kirikute, koolide ja ennekõike eralugemisringide raamatukogud. Kombineeritud teadusliku ja üldharidusliku linnaraamatukogu tüüp kasvab alles 19. sajandi keskel välja Suurbritanniast, USA-st ja Skandinaaviast. Nendes riikides puudusid selle ajani suures osas ka teaduslikud linnaraamatukogud, sellised, nagu olid Prantsusmaal ja Kesk-Euroopas. Kui 19. sajandi keskel nende asutamiseks valmistatakse, on aeg küps ka kommunaalsete üldhariduslike raamatukogude jaoks. Nii asutatakse nüüd kommunaalsed ühtlusraamatukogud kombineeritud teadusliku ja üldharidusliku koguga kõikide rahvastikukihtide varustamiseks.

Tõeline läbimurre toimub anglosaksi riikides pärast raamatukoguseaduste vastuvõtmist: esmalt New Hampshire osariigi jaoks USA-s, siis 1850. aastal terve Inglismaa jaoks, 1851. aastal Massachusettsi jaoks, varsti ka teiste riikide ja piirkondade jaoks. Need seadused võimaldasid linnadel kehtestada kindlad maksud avalike raamatukogude jooksvaks finantseerimiseks. Hoolimata sellest seadusandlikust sammust läheb avalike raamatukogude tegelik asutamine esialgu aeglaselt (kõige varem asutatakse neid Bostonis, Liverpools, Manchesteris, Birminghamis). Vähehaaval tempo siiski kiireneb ja kuni 1900. aastani tekib sadu kommunaalseid avalikke raamatukogusid anglosaksi ja Skandinaavia maades. Vanad teadusliku linnaraamatukogundusega maad järgivad seda eeskujule alles hiljem. Kesk-Euroopas jääb üldhariduslik raamatukogundus kuni 19. sajandi lõpuni lugemisringide ja haridusseltside erainitsiatiiviks (liberaalsed rahvaharidusseltsid, sotsialistlikud tööliste haridusseltsid, kiriklikud raamatukoguseltsid). 19. sajandi lõpul leiab aset nende järk-järguline vahetumine kommunaalsete asutustega (raamatuhallid, rahvaraamatukogud). Alles 20. sajandi keskel võtab Kesk-Euroopa kommunaalne raamatukogundus suuna anglosaksi maade ja Skandinaavia eeskujule. Ka Nõukogude Liidus võetakse pärast revolutsiooni ette ühtlusraamatukogude võrgu moodustamine.

20. sajandil iseloomustab avalike raamatukogude võrkude arengut keskraamatukogude teke suurtes linnades ja autoraamatukogude käikulaskmine maal. Kommunaalse avaliku raamatukogunduse tegevus 20. sajandil sagedasti laieneb: kirjanduse muretsemise ja infoedastuse kõrval korraldatakse ettekandeid, kontserte, filmiõhtuid, näitusi, koolitusi, noorteüritusi, õhtukurusi jne., mis näitab, et raamatukogude tegevus on kogu kultuurilise, ühiskondliku ja poliitilise elu tähtsaks teguriks saanud.

Ülikooliraamatukogud. Kõrgkooliraamatukogud

Ka ülikooliraamatukogude areng kulgeb industriaalajastul pöördeliste muudatustega. Täpsemalt öeldes aitavad mõned konstantsed, stabiliseerivad faktorid arengu katkematusel kaasa, nimelt: sajanditevanuste ülikooliraamatukogude eksistents oma päritud kogude ja traditsioonidega; samade lugeja- ja kasutajakihtide püsivus; õpperaamatukogu funktsioonide analoogia. Aga teised faktorid töötavad modifitseerivalt: akadeemiliste õpetamis- ja õppimismeetodite muutused; uurimistöö sisseviimine õpetamise kõrvale ja kindel uurimisülesannete püstitamine; teaduste spetsialiseerumine ja intensiivistumine; publikatsioonide arvu mitmekordistumine, kasvav vajadus ülikooli lõpetanute järele, ülikoolide aktiivne toetamine riigi ja ühiskonna poolt. Kõik see viib ülikooliraamatukogude määratule kvantitatiivsele ja kvalitatiivsele väljaarendamisele, mille tulemusel nad saavad nüüd tõelisteks õppe- ja teadusraamatukogudeks. Kui 17. ja 18. sajandil vaid vähesed ülikooliraamatukogud saavutasid õukonnaraamatukogude taseme (näit. Pariisis, Oxfordis, Göttingenis) ning enamik neist oli täiesti ebarahuldavalt varustatud ja äärmiselt maha jäänud, siis nüüd said nad seninägematud arenguvõimalused ja nihkusid osalt kogude taseme poolest suurte rahvus- või riigiraamatukogude lähedale.

Teaduste spetsialiseerumine viib spetsialiseeritud kõrgkoolid ja koos nendega ka nende raamatukogud suurejoonelisele väljaarendamisele. Teaduste spetsialiseerumine ülikoolides loob eelduse ülikoolide keskraamatukogude kõrval arvukate instituudi-, seminari- ja teaduskonnaraamatukogude tekkimiseks, mis 20. sajandi jooksul koos ülikoolide keskraamatukogudega ülikoolide integreeritud raamatukogusüsteemideks, osaliselt koguni koöperatiivseteks ülikoolidevahelisteks raamatukoguvõrkudeks kokku pannakse. Need koöpereerimistendentsid ilmnevad kõige varem Ameerika Ühendriikides ja Nõukogude Liidus.

Delfti Tehnikaülikooli Raamatukogu

Delfti Tehnikaülikooli Raamatukogu sisevaade

Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu

Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu eesruum ja peasissekäik

Muud raamatukogud

Industriaalajastul saavad ka eriraamatukogud üheks täisväärtuslikuks raamatukogutüübiks ja raamatukogunduse oluliseks koostisosaks. Juba 18. sajandil olid nad endale teatud kohti võitnud. Nüüd hakati rajama uusi eriraamatukogusid kõikjal, kõigis mõeldavais valdkondades. Eriraamatukogude hulka loetakse ka spetsialiseeritud kõrgkoolide raamatukogud, ülikoolide teaduskondade ja instituutide raamatukogud kui raamatukogud vastavate erialade õppe- ja teadustöö jaoks. Eelkõige kuuluvad aga siia spetsialiseeritud raamatukogud puhta uurimis- ja informatsioonitöö jaoks: teaduste akadeemiade uurimisinstituutide, kesksete, rahvuslike ja regionaalsete uurimisinstituutide, arhiivide ja muuseumide juures. 20. sajandi jooksul saab möödapääsmatuks rajada ka rahvuslikud kesksed erialaraamatukogud kindlates ainevaldkondades. Seda enam, et rakenduslike valdkondade (tehnikas, meditsiinis, põllumajandus) puhul informatsiooniplahvatus on eriti tugevasti mõju avaldanud ning traditsioonilised riigi- või vastavalt rahvusraamatukogud ei ole neid valdkondi informatsiooniga piisavalt katnud.

Teadus- ja õppetöö vajadusi rahuldavate raamatukogude kõrval mängivad riiklike, kommunaalsete ja tehniliste juhtimisharude ametkondlikud raamatukogud vaevalt väiksemat rolli: ministerruumiraamatukogud ning administratiivsed rahandus-, raudtee-, posti-, ehitus-, meditsiini-, põllumajandus- ja militaarraamatukogud jne. Ametkondlike raamatukogude hulka kuuluvad ka samalaadsed parlamendiraamatukogud, kohtute raamatukogud, tööstus-, kaubandus- ja põllumajanduskodade ning arstide kodade ja omavalitsusasutuste raamatukogud. Partei- ja ametiühinguraamatukogud teenindavad vaid osaliselt juhtimis- ja uurimistööd, sagedamini aga üldist informatsiooni- ja propagandategevust. Mainida võib ka kiriklike raamatukogusid, kõikjal tõhusalt toi-

mivaid kooliraamatukogusid, erialaseid seltside ja ühingute raamatukogusid, firmade raamatukogusid ja suurimaid eraraamatukogusid.

Kogud

18. sajandi lõpust kuni 20. sajandi keskpaigani kümnekordistub trükiste kogude suurus. Kui 18. sajandi lõpul oli suuremates raamatukogudes kümneid tuhandeid köiteid ja tippklassi raamatukogudes sada kuni mitusada tuhat köidet, siis ulatuvad nüüd suuremate raamatukogude kogud keskmiselt mitmesaja tuhande, tippklassi raamatukogudes mitme miljoni köiteni. Informatsiooniplahvatuse tõttu ületab 20. sajandi teisel poolel ikka rohkem raamatukogusid miljonilise kogu piiri. Mõned suurraamatukogud jõuavad 10 ja 20 miljoni köiteni. Neid arve kahe eelmise sajandiga võrreldes tuleb siiski kogude struktuurimuutusi ja teisenenud arvestusmeetodeid arvesse võtta: nüüd kogutakse ka dublette (paljudes eksemplarides õpperaamatud ülikooliraamatukogudes; diferentseeritud eksemplarid avalikes raamatukogudes lugejateeninduse korraldamiseks lugejarühmade järgi; vajaduse või võimaluse korral kogutud topeltsundeksemplarid arhiveerimiseks ja laenutamiseks); mõnes riigis, näiteks Nõukogude Liidus kehtis ajakirjade arvestus üksiknumbritena jne.

Peale trükiste kogutakse ka muid objekte: käsikirju (väärtslikud vanad kogud, aga ka uued autograafide kogud), pilte (vanad gravüürid, portreed, fotod, diapositiivid), maakaarte, filme, heliplaate, helilinte, vajaduse või võimaluse korral ka münte, gloobuseid ja muid esemeid, mida tippklassi raamatukogude erikogudes on sadu tuhandeid (autograafid, maakaardid, heliplaadid) ja miljooneid (patendid, pildid, fotod).

Tähtsamad raamatukogud

Raamatukogude üldarv Euroopas, USA-s ja Nõukogude Liidus ulatub 20. sajandi teisel poolel saja- kuni mitmesajatuhandeni. Maailma suurimateks raamatukogudeks saavad 20. sajandi teisel poolel USA Kongressi Raamatukogu Washingtonis ja Lenini-nimeline Riiklik Raamatukogu Moskvast. Väga suurte ja ühtlasi ka väärtuslike kogudega, samuti mitmesuguste kogumisobjektide poolest esmajärgulise tähtsusega kogudega raamatukogude hulka kuuluvad rahvus- ja riigiraamatukogud Pariisis, Viinis, Berliinis, Münchenis, Firenzes, Leningradis. Maailma tähtsamad käsikirjade raamatukogud on rahvus- ja riigiraamatukogud Pariisis, Viinis, Münchenis, samuti Vatikani raamatukogu Roomas.

2000. aastal avati uus raamatukogu Aleksandrias. Kuulsa antiikse Aleksandria raamatukogu uuestisünd sai teoks Egiptuse Vabariigi presidendi Hosni Mubarak'i arendatud projektiga ja ehitati üle 700 osalejaga rahvusvahelise konkursi võitnud norra arhitektuuribüroo Snohetta projekti järgi. Uus *Bibliotheca Alexandrina* säilitab nagu tema antiikne eeskujugi raamatuid ja teadmisi ning on ka teadusliku uurimistöö kohaks. Avamise ajaks oli raamatukogus 500 000 teavikut ja ruumi veel 7,5 miljoni köite jaoks. USA arhitektuurikriitik Richard Ingersoll järeldas ehitise arhitektuurilisi iseärasusi hinnates, et Aleksandria uus raamatukogu on üks meie aja tähtsamaid ehitisi.

Euroopa, Põhja-Ameerika ja Nõukogude Liit arendasid ühiselt industriaalajastu modernset raamatukogundust. Maailma teistes piirkondades jäi raamatukogundus sagedasti maha, oli tihti esimestel arenguastmetel või alaarenenud ja ainult vähestes maades piisavalt arenenud. Vana raamatukogutraditsiooniga Indias on tänapäeva tähtsamate raamatukogude seas esikohal rahvusraamatukogu Kalkutas. Hiinas on tänaseks maailma pikim katkematu raamatukogutraditsioon. Seal on tähtsamaks raamatukoguks rahvusraamatukogu Pekingis. Jaapan oli kaua vana hiina

raamatukogunduse tasemel. 19. sajandi teisel poolel avas Jaapan end euroopa mõjudele ja tõusis 20. sajandil esile esmajärgulise industriaalmaana. Paralleelselt sellega arendas ta järk-järgult modernset haridust ja teadustegevust ning raamatukogundust. Tähtsaimaks raamatukoguks on rahvus- ja parlamendiraamatukogu Tokios. Jaapanis on tänapäeva üks hästikorraldatumaid ja kõige kaasaegsemalt struktureeritud raamatukogusüsteeme maailmas, mis toetub Põhja-Ameerika ja Euroopa mudelitele. Jaapani raamatukogunduse esiletõus näitab, kui palju kaasaegse raamatukogunduse väljaarendamine on sotsiokultuuriliselt seotud industriaalühiskonna arenguga.

Eestis tuleks praegusel ajal pidada tähtsamateks teadusraamatukogudeks viit raamatukogu. Need on: 1) 1802. aastal taasasutatud Tartu Ülikooli Raamatukogu; 2) Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu, asutatud Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukoguna 1909. aastal; 3) Eesti Rahvusraamatukogu, asutatud Riigiraamatukoguna 1918. aastal; 4) Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu, asutatud Tallinna Tehnikumi Raamatukoguna 1919. aastal; 5) Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, asutatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keskraamatukoguna 1946. aastal.

6.4. RAAMATUKOGUDE KASUTAMINE INDUSTRIAALAJASTUL

Tõeline kasutusraamatukogu kujuneb välja 19. ja 20. sajandil. Kasutamine nihkub raamatukogu tegevuste keskpunkti. Selle põhjuseks on sügavad muudatused kõikidel elualadel. Industriaalajastule iseloomulik rahvahariduse üldine levimine, üldine koolikohustus ning lõplik ülesaamine kirjaoskamatuses lasevad kõigil ühiskonna kihtidel raamatukogude potentsiaalseteks lugejateks saada. Kõigi eluvaldkondade teadusega seotuse tingimus-

tes mitmekordistub lugejate arv, eriti teadusraamatukogudes. Laiemate lugejahuvide ja lugejate mitmekülgsuse teaduslike, hariduslike ja enesearenduslike nõuetega on vastavuses diferentseeritud raamatukogundus oma mitmesuguste raamatukogudega. Kasutajasõbralikkuse printsiip, lugejate vajadustele orienteeritus ja nende vajaduste rahuldamine on saanud raamatukogupoliitika juhtliiniks. Kasutamise avalikkuse printsiip on kõikjal läbi viidud: avalikes raamatukogudes ja ka avalikes teadusraamatukogudes absoluutselt, piiratult vaid institutsioonidega seotud raamatukogudes kas ainult institutsioonile aboneeritud kogude tõttu või funktsionaal-spetsiifilistel põhjustel, kuid mitte vastulus avalikkuse põhimõttega.

Eelmistest epohhidest üle tulnud kohalkasutuse kõrval levib industriaalajastul raamatukogust väljalaenutamine. 18. sajandiga võrreldes on see nüüd üldine korraldus ja peamine kasutamisevorm. Ainult mitmesuguste institutsioonide raamatukogud ja spetsialiseeritud raamatukogud, nagu ka üksikud rahvusraamatukogud, jäävad obligatoorse kohalkasutuse juurde. Peale selle jääb kohustuslik kohalkasutuse nõue kehtima lugemissaalikogudele (teatmeteosed, allikmaterjalid jms) ning eriti väärtuslikele ja vanadele teostele. Ent lugemissaalide piisav mahutavus tagab võimalused raamatukogus töötamiseks ja ka hoidlakogude kasutamiseks. Mõnes raamatukogutüübis ja riigis on eriti edendatud hoidla avamist lugejaile (avahoidla). Tavaliseks on muutunud pikad lahtiolekuajad (terve päev), eriti suurejooneliselt Ameerika Ühendriikides ja Nõukogude Liidus. Väljalaenus leiab nüüd oma kindla koha ka raamatukogudevahelise laenutuse (RVL) näol. Üksikjuhtumil ammust ajast tavaline, tõuseb ta 19. ja 20. sajandil püsivaks, seadustatud ja ka rahvusvaheliseks tavaks. Rahvusvaheliselt on RVL seadusega reguleeritud 1936. aastast alates ja pärast seda kohustuslikuna aktsepteeritud kõigis riikides. 20. sajandi raamatukoguteenindusse kuulub ka koopiasteenindus, raamatuürituste korraldamine (eriti avalike raamatukogude

puhul), raamatukogu kasutamise õpetamine, teatmeteeningus. Kõikide diferentseeritult välja töötatud teenuste eesmärgiks on iga vajalik raamat igaks ajaks igasse kohta igale infovajajale kiiresti kättesaadavaks teha, et tagada teadusliku, kultuurilise, ühiskondliku, majandusliku ja poliitilise elu arenguks vajalik mitmekülgse informatsiooniga kindlustatus.

7. PILK TULEVIKKU

7.1. RAAMATUKOGUDE TULEVIKUVISIOON

Kui keegi tegi 25 aastat tagasi katset prognoosida, millised on raamatukogud ja infoteenindus täna, eksis ta suuremal või vähe­mal määral. Tuleviku ennustamine on üks kõige raskemaid asju. Tagasi vaadates on ilmne, miks asetleidnu juhtus ja millised olid tähtsad arengud, ettepoole vaatamine on aga probleemne. Meil igapähe on oma unikaalne vaatepunkt. Me teame, et mõned asjad, mida me praegu tähtsaks peame, ei ole seda tulevikus ja *vice versa*. Me võime ainult oletada, kuid mitte ennustada.

Miks pole eilsetel prohvetitel õigus? Paljud ennustasid, et auto­matiseerimise ja infotehnoloogia edusammud kujundavad ümber informatsiooni registreerimise, hoiu ja juurdepääsu viisid ja sellel on raamatukogudele radikaalne efekt. Tolle aja ilmsete tren­dide ekstrapoleerimine ei osutunud õigeks. Raamatukogud ei ole praegu üldiselt väga erinevad neist, millised nad olid 25 aastat tagasi. Ei ole teada, milliseid edusamme tehakse järgmisel 25 aastal tehnoloogia, telekommunikatsiooni jm raamatukogudele ja infoteenindusele relevantsetes valdkondades. Ei ole teada, kuidas inimloomus reageerib uutele võimalustele. Ilmselt oleks oluline teada, milliseks muutub maailm 25 aasta pärast majandusli­kult või poliitiliselt, seda on aga võimatu ennustada. Võimatu on ka ette näha, milliseks kujuneb raamatukogude ja infoteeninduse tulevik. Siiski peetakse raamatukogundusspetsialistide senistes

ennustustes (näiteks Line, 1993; Lerner, 1998) enesestmõisteta- vaks, et asjad jätkuvad nüüdsel kujul ning ei tule mingeid tõsi- seid häireid. Ennustused võivad varieeruda, olenevalt sellest, kas nad väljendavad lootusi või kartusi – noore tehnoloogi ennustus tõenäoliselt erineb eakama raamatukoguhoidja omast. Tähele- panuväärne on Maurice Line'i mõtteavaldus, et teda paneb mu- retsema mitte niivõrd see, mis juhtub raamatukogudega, kuivõrd teadmiste ja kultuuri säilitamine ja edastamine, mingi süsteemi ligipääsetavus igapäevale, mitte üksnes vähestele. "Kui raamatu- kogud saavad neis protsessides aidata, on see hea ja kiiduväärne, aga kui nad seda ei tee, siis arvatavasti seetõttu, et seda tehakse teiste vahenditega paremini." (Line, 1993).

Tulevik toob kindlasti olulisi muudatusi vahendeisse, millega in- formatsiooni produtseeritakse, säilitatakse ja edastatakse. Arvuti- tehnoloogia jätkuv areng suurendab võimalusi informatsioonile juurdepääsuks ja kasutamiseks, mis teeb lugejad üha rohkem sõl- tumatuks raamatukogust ja raamatukoguhoidjast, vähemalt in- formatsiooni kättesaamise asjus, aga samal ajal suurendab para- doksaalselt selliste traditsiooniliste raamatukogu funktsioonide tähtsust nagu kataloogimine ja lugejate juhendamine. Dokumen- tide produtseerimise ja edastamise lihtsus ja ökonoomsus kujun- dab ümber kirjastamise majandusliku ja sotsioloogilise struktuu- ri ja raamatukogu rolli tekstide valimisel ja säilitamisel.

Informatsioon on tulevikus kättesaadavam kui täna, kuid seda on rohkem, osalt seetõttu, et formaadid on mitmekesistunud. Kasutaja jaoks on probleemiks mitte kättesaadavus, vaid võima- lik informatsiooni liiasus ja väärtuslikuma väljavalimine. Infor- matsiooni hindamine (analüüs) saab oluliseks tegevuseks. Pole põhjust, miks seda ei võiks teha raamatukogud, kes saavad kom- bineerida oma otsingu- ja analüüsioskusi. Mõned raamatukogud, luues personifitseeritud infoteenistusi, selliseid nagu praegune valikteadistus, hakkavad seda võimalust kasutama, mõned mit-

te. Raamatukoguhoidja ülesandeks on alati olnud valida selliseid teavikuid, mida tema raamatukogu lugejaskond võib vajada, kataloogida neid nii, et kasutajad saavad teada, millised neist on kättesaadavad ja kus neid hoitakse ja säilitada neid teavikuid nii, et nad oleksid kasutuskõlblikud nii käesoleva hetke lugejatele kui ka neile, kes tulevad hiljem. Raamatukogude avamisega järjest laiemale publikule muutub raamatukoguhoidjale senisest tähtsamaks ülesanne aidata lugejal valida teavikuid, mis on kõige sobivamad tema vajadustele.

Mitte ükski neist ülesannetest ei kao elektroonilise raamatukogu esiletulekuga. Keegi peab neid täitma, kui mitte raamatukoguhoidja, siis tema asendaja. Interneti anarhia võib algaja jaoks olla heidutav, kuid erineb vähe bibliograafilisest kaosest, mis on trükipressi viie ja poole sajandi pikkuse eksistentsi resultaat. Sama teadus, mis tõi esile anglo-ameerika kataloogimisreeglid ja UDK, võib olla rakendatud ka www jaoks. Sama kooperatiivne vaim, mis kutsus esile raamatukogudevahelise laenutuse ja kooperatiivsed komplekteerimisprogrammid, võivad tagada digitaalsete arhiivide rajamise ja alalhoidmise. Ja asjatundlikkus bibliograafia õpetamisel ning lugejate juhendamisel, mis on omandatud raamatukoguhoidjate generatsioonide poolt, võivad olla rakendatud sama hästi nii elektroonilise meedia kui trükitud publikatsioonide puhul.

Niikaua kui inimesed jätkavad teadmiste kasutamist, mida nad on saanud päranduseks oma eellastelt ja õppinud oma kaasaegsetelt, niikaua kui inimleidlikkus ja -loovus suurendab informatsiooni varaaaita, on üksikisikuil ja institutsioonidel vajadus koguda, kataloogida, säilitada ja juhendada. Pärast kirja leiutamist on raamat ja raamatukogu tuhandete aastate jooksul muutunud. Muutumine kiirenes trükikunsti leiutamisega ja uuesti arvuti-ajajärgul. Kuid raamatukoguhoidja olulise tähtsusega ülesanded on jäänud samaks: koguda ja säilitada inimkonna saavutuste ja

kujutlusvõime ülestähendusi ja anda nende kätte, kes soovivad seda informatsiooni kasutada.

Need ülesanded on jätkuvalt tähtsad ja nad täidetakse. Iga raamatukogu ja raamatukoguhoidja initsiatiiv on otsustada, kas nad on ühed neist, kes täidavad need ülesanded.

Rahvusraamatukogu

Rahvusraamatukogu tulevane roll on duaalne. Üks tema prioriteetidest on rahvuskirjanduse – maailmakirjanduse ühise aarde – pärusvara säilitamine. Teine roll on suureneva ja kalli intellektuaalse ressursi koordineerimine. See teostatakse, kasutades piiratud finantsressursi, personali ning poliitilist mõju, ergutamaks teisi raamatukogusid tegema koostööd rahvusliku süsteemi arendamisel ja ülalpidamisel.

Raamatukoguteavikute konserveerimisele pühendatud teadustöös nihkub rõhuasetus abinõudele, millega saab ulatuslikke kogusid säilitada odavalt. Rahvusraamatukogude ja raamatukoguühingute osa selles on välja töötada vastavaid standardeid.

Tuleviku rahvusraamatukogu on rohkem kirjastaja kui varaait. Ta kannab vastutust teha potentsiaalsetele kasutajatele kättesaadavaks suured statistilised, geograafilised jt. andmepangad, mis on loodud riiklike asutuste poolt. Kui muutuvad tehnoloogiad teevad olemasolevad informatsiooni kogumise, publitseerimise ja levitamise mehhanismid kommertslikele kirjastajatele majanduslikult ebaotstarbekaks; hakatakse paljusid publikatsioone pidama “avalikuks hüveks” ja neid levitavad mittekasumlikud organisatsioonid nagu rahvusraamatukogud.

Akadeemiline raamatukogu

Nii nagu rahvusraamatukogulgi, on tuleviku akadeemilisel raamatukogul kaks põhimissiooni. Ta jätkab vajalike teavikute kät-

tesaadavaks tegemist üliõpilastele ja õppejõududele. Kuid informatsioon tervikuna ei asu enam raamatukogus. "Juurdepääs informatsioonile" on juba hakanud asendama "informatsiooni omamist". Kui akadeemilise raamatukogu varasemad kulutused olid suunatud peamiselt kogumisele, kataloogimisele ja oma kogude hoiule, siis edaspidi suunatakse põhirõhk tähtsa teadusliku materjali permanentsele arhiveerimisele. Kui institutsioonidevahelised lepingud tagavad, et institutsioonid toimivad kui hostid avalikuks juurdepääsuks ka arhiveeritud materjalide failidele, on ühisteks ettevõtmisteks tehtud pingutused kompenseeritud. Akadeemiliste raamatukogude jaoks on peamiseks väljakutseks akadeemilise kogukonna muutuv koostis, keda nad teenindavad. See tekitab suurema vajaduse teadusliku baasiga inimeste järele, kes perioodiliselt täiendaksid lugejaskonna infootsingualaseid teadmisi. Teiseks akadeemilise raamatukogu põhimisiooniks ongi oma kasutajate õpetamine (nii üliõpilased kui ka õppejõud) oskustes, mis on vajalikud informatsiooni leidmiseks, sellele juurdepääsuks ja hindamiseks. Üks eraldiseisev väljakutse akadeemilisele raamatukogule on toetada kaugõppijaid, eriti neid, kelle esmane side ülikooliga on elektrooniline. See toetus väljapoole toimib hästi, tehes raamatukogu kogud üliõpilastele väljaspool raamatukogu kättesaadavaks. Akadeemilise raamatukogu peamine roll on olla aktiivne oma hariduslikus tegevuses.

Eri raamatukogu

Rohkem kui teiste raamatukogutüüpide puhul seisneb eriraamatukogu tulevik asjatundlikkuses, mis suudab tagada kiirelt kasvavate informatsiooniallikate kättesaadavaks tegemise nii trükitud kui ka elektroonilises vormis. Kui publitseeritud informatsiooni olemus muutub komplekssemaks ja nõuded suurenevad (nagu näiteks patentide ja muu intellektuaalse omandi vahendamise puhul), võib see asjatundlikkus saada veel tähtsamaks. Kuid see ei või jätkuda üksnes institutsioonilises raamistikus. Nagu

mitmete teistegi teenuste puhul, rahuldatakse firmade infovajadused kasvavalt väljaspoolsete asjatundjate abil, kes on võetud pigem konsultantideks, aga mitte palgalisteks töötajateks.

Avalik raamatukogu

Milline on avaliku raamatukogu tulevik? Arenenud riikides on raamatute kui meelelahutuse ja informatsiooni allikale tekkinud palju rivaale. Kuigi videokassetid, kompaktkettad ja CD-ROM-id võimaldavad individuaalselt näha filme või kuulata muusikat igal ajal ja kohas, on nende kasutamiseks vaja kallist aparatuuri, mis pealegi vananeb kiiresti. Siiski on need meediumid võimelised vähendama raamatu traditsioonilist eelistatust teiste informatsiooni vahendamise meetoditega võrreldes. Ent ikkagi on raamatu väljasuremine veel kaugel ees. Niikaua kui kirjandus on laialt levinud, kasutab trükitud raamatut ühiskonna suurem osa.

Kuigi kogudesse kuulub tänapäeval üha rohkem informatsiooni, mida kannavad uued meediumid, ei ole raamatukogud nende ainsaks kasutamisallikaks. Inimesed on harjunud rentima videokassette kommertsettevõtetelt ja paljud rendivad juba ka raamatute audiokassette. Miks maksab osa inimesi sellise meelelahutuse eest, kui raamatuid on võimalik laenata maksumaksja kulul? Mis õigustaks sel juhul publiku tasuta varustamist meelelahutusliku lugemisega? Neis kogukondades, kus on oluline arv inimesi, kes loevad meelelahutuseks, võiks raamatukogudes välja arendada eratellimise. Võibolla tuleb kommertslik laenuraamatukogu tagasi, ergutatuna audiokassette rentivate firmade kommertsedust?

Kui tasuta avaliku raamatukogu jätkuv eksistents on õigustatud, peab ta olema enam hariduse kui meelelahutuse teenistuses. Avaliku raamatukogu kogud peegeldavad ühiskonna pikaajalisi vajadusi ja ta toetab neid meelsamini kui publiku vähesese osa ajutisi soove, kes loeb raamatuid ajaviiteks. See sobib ka infoühiskonnale iseloomuliku elukestva hariduse vajadusega. Tuleviku avalik

raamatukogu jääb tasuta avaliku teenuse osutamise põhimõtte juurde ja õigustab rahvaülikooli rolli etendamist. Arengumaades, kus järsult kasvav elanikkond püüdleb piiratud ressursidega formaalse hariduse kättesaamise poole, on avaliku raamatukogu roll koguni tugevam kui kusagil mujal.

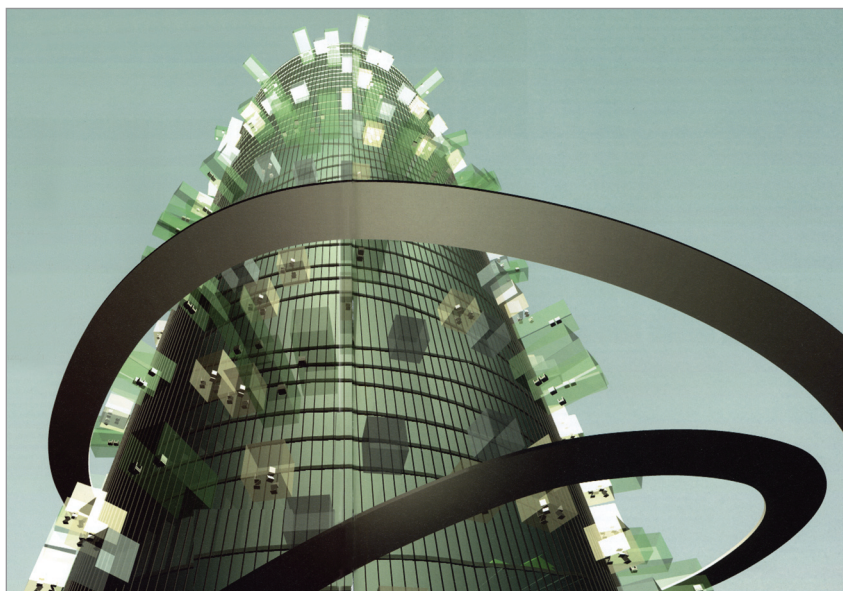
Lisaks hariduslikule põhirollile on avalik raamatukogu lähtepunktiks teiste raamatukogude ressurside juurde, samuti avalikult kättesaadavate mitteraamatukogulike informatsiooniallikate juurde. Neis ühiskondades, kus tähtsustatakse kodanikkonna vaba ligipääsu informatsioonile, on raamatukogud ja raamatukoguhoidjad võimelised seda rolli avardama. Need, kellel seda soovi ei ole, leiavad end pagendatuna antikvaarsesse staatusesse, mille ülalpidamist võib riik ja kodanikkond võtta kui luksust ja mis rasketel aegadel kergesti maha jäetakse. On leidunud ühiskondi (nagu natside Saksamaa või Nõukogude Liit), mille juhid on utopistlikult püüdnud kontrollida juurdepääsu informatsioonile. Taibanud aga, et tehnoloogiline progress ja majanduslik areng vajab seda juurdepääsu, pidid nad oma soovi mõnevõrra ohjeldama. Nendes ühiskondades osutus avalik raamatukogu ideoloogiliselt küll hoolikalt kontrollitud, kuid siiski sissepääsuteeks maailma inforessurside juurde.

Brabant-Bibliothek

Raamatukogude tulevikuvisionone käsitleva osa lõpetuseks peatume hollandi arhitekti Winy Maasi fantaasiarikkal Põhja-Brabandi piirkonna raamatukogu kontseptsioonil, mille ta esitas projekti "Kavandid Brabant 2050 jaoks" raames (Maas, 2001). Maasi jaoks on lähtepunktiks see, et Hollandist saab aeglaselt, aga kindlasti hiidlinn, kusjuures Põhja-Brabant erineb teistest provintsidest selle poolest, et siin pakub loodus üht uut võimalust. Selle plaani kohaselt koosneb üks kolmandik Brabandi pindalast 2050. aastaks looduskaitsealadest, nagu näiteks Super-Peel ja Super-Maas.

Provintsi ülejäänud osa hakkab kuuluma Brabandi linnale, moodustades selle juures asuva elamispiirkonna 71 spetsialiseeritud kogukonnaga. Üks kogukond spetsialiseerub näiteks haridusele, samal ajal kui mõnes teises asuvad kõik hotellid, ratsutamiskoolid või raamatukogud. Provintsi keskuseks on Brabant-Bibliothek, suurejooneline superraamatukogu, mis radikaalselt asendab kõik senised Brabandi raamatukogud. Külastajat stimuleerib selle raamatukogu poolt pakutav samal määral kui raamatukogu ümbritsev loodus. Kõikide kogude koondamisega ühte kohta kujuneb hiigelsuur raamatukogu, mis saab konkureerida teiste raamatukogudega Euroopas ja pakub vajalikku informatsiooni ning ruumi kohtumisteks ja üllatusteks, – raamatukogu, mis on nii suurejooneline ja põnev, et tal on lausa magneti külgetõmbejõud. Kuigi Brabant-Bibliothek ühendab kõik Põhja-Brabandi raamatukogud, kujuneb sellega kõrvuti raamatukogude võrk. Need ei ole sellised, mida me praegu tunneme, vaid väikesed raamatukogud eriotstarbeliste kogudega igapäevastes kohtumispakades nagu hotellid, kõrtsid, raudteejaamad, koolid, bensiinjaamad. Iga küllastaja võib siin raamatuid sirvida, neid kaasa võtta või isegi osta. Moodne jaotusmenetlus hoolitseb selle eest, et Brabant-Bibliothek toimetab raamatu välkkiirelt igasse soovitud kohta provintsis.

Raamatukogu paikneb 230 meetri kõrguses tornis. Kogu, mis koosneb 4,7 miljonist raamatust jt meediumist, kõrgub tornis spiraalikujuuliselt riiuleil, mida on 17 kilomeetrit. Raamatute jaoks on ruumi 24 000 m². Riiulite vahel on rikkalikult kohti tööks, lugemiseks, kohtumisteks, meelelahutuseks, söömiseks ja joomiseks. Kõik raamatud jt materjalid on paigutatud tähestikuliselt. Uued raamatud seisavad U, lasteraamatud L, reisijuhid R juures, jne. Osavate otsimootorite abil võivad kasutajad terve kogu süstemaatiliselt läbi otsida. Raamatukogus on 3000 arvutitöökohta. Raamatukogu on avatud 24 tundi päevas, 7 päeva nädalas. Aastas on 11,2 miljonit külastust ja 24,7 miljonit laenutust. Vastandina tänastele avalikele raamatukogudele on Brabant-Bibliothekil ka

Brabant-Bibliothek

kogumisfunktsioon. Igast nimetusest jääb kogusse alati üks eksemplar. Võttes aluseks Hollandi tänase raamatuproduktiooni, kasvab Brabant-Bibliothek aastas 17 500 köite võrra. Vastavalt sellele kasvab kogu järgmise 40 aasta jooksul 700 000 köiteni. Kogu saab edaspidigi arendada, kuna hoonet saab nii seest- kui ka väljastpoolt piltlikult öeldes välja venitada ehk mõlgistada. Ühes seespoolses mõlgis tekib massiivne raamatumaailm. Ka spiraali saab venitada või pikendada. Torn on siis kõrgem, seda saab ehitada kestvalt nagu Paabeli torni.

Raamatukogul on traditsiooniliste tõsteseadmete ja trepikodade kõrval ca 800 klaasist töökabiini, mis lasevad ennast liigutada niihästi horisontaalselt kui ka vertikaalselt, nii sees- kui ka väljaspool torni. Nii on võimalik, et raamatukogu kasutaja võib privaatse töökabiiniga suvalisel distantstil läbi terve kogu liikuda, sõita nagu autos või rongis. Navigatsioonisüsteem on peensüste-

Die Bücherwand
schraubt
sich nach oben
und bildet
einen Spazierweg,
der ungefähr
17 km
lang ist
und
230 m
über NN

*Brabant-Bibliothek, raamatute kogu kõrgub ülesse
ja moodustab ca 17 km pikkuse teekonna*

ni välja töötatud, nii et kahe kabiini kokkupõrked on välistatud. Iga kabiin on varustatud töölaua, laualambi, personaalarvuti ja lukustatava eesriidega.

7.2. RAAMATUKOGUNDUSE KESTVAD VÄÄRTUSED

Paljud raamatukogundusalaste tööde autorid on rõhutanud raamatukogunduse kestvate väärtuste olulisust, täpsustamata, mida nad silmas peavad. Michael Gorman on oma raamatus *Our Enduring Values* (Gorman, 2000) sellise täpsustamise ette võtnud. Gorman kirjutab, et toetudes raamatukogunduse kesksete väärtuste formuleerimisel eelkõige neljale autorile: Shiyali R. Ranganathan, Jesse H. Shera, Samuel Rothstein ja Lee W. Finks, aga ka teiste autorite raamatukogundusalastele kirjutistele, osutus tal võimalikuks formuleerida kaheksa raamatukogunduse kestvat väärtust. Need on järgmised:

Hooldamine

- hoida inimkonna ülestähendusi kindlustamaks, et tulevased põlvkonnad teaksid seda, mida teame meie;
- hoolitseda raamatukoguhariduse eest ja arendada seda nii, et me annaksime edasi meie kutseala parimad väärtused ja praktika;
- olla oma raamatukogude head hooldajad nii, et me pälviksime oma teenindatavate kogukondade lugupidamise.

Teenindamine

- kindlustada, et kõik meie tegutsemisviisid ja protseduurid oleksid hingestatud indiviidide, kogukondade, ühiskonna ja tulevaste põlvete teenindamise eetikast;
- hinnata kõiki meie tegutsemisviise ja protseduure, kasutades teenindust kui kriteeriumi.

Intellektuaalne vabadus

- järgida oma tegevuses ideed, et vabas ühiskonnas peavad kõik inimesed saama lugeda ja näha kõike, mida nad soovivad;
- kaitsta meie kogukondade intellektuaalset vabadust;
- kaitsta vähemuse vaba arvamust;
- teha raamatukogu võimalused ja programmid kõigile kättesaadavaks.

Ratsionalism

- korraldada raamatukoguteenuseid ratsionaalselt;
- rakendada ratsionalismi ja teaduslikku metoodikat raamatukogu kõigi protseduuride ja programmide puhul.

Kirjaoskus ja õpetatus

- ergutada kirjaoskust ja armastust raamatutarkuse vastu;
- ergutada elukestvat harivat lugemist;
- teha raamatukogust kirjaoskuse õpetamise keskus.

Erapooletu juurdepääs salvestatud teadmistele ja informatsioonile

- kindlustada igapäevase erapooletu juurdepääs kõigile raamatukoguresurssidele ja -programmidele;
- ületada juurdepääsu tehnoloogilised ja rahalised barjäärid.

Privaatsus

- tagada raamatukogu kasutusandmete konfidentsiaalsus;
- vältida tehnoloogilist invasiooni raamatukogu kasutamisel.

Demokraatia

- anda oma osa demokraatliku ühiskonna väärtuste alalhoidmiseks;
- osaleda haridusprotsessis, aitamaks tagada haritud kodanikkonda, mis on demokraatia jaoks oluline;
- rakendada demokraatiat raamatukogu juhtimisel.

KASUTATUD KIRJANDUS

Raamatud

Antike Bibliotheken./ Hrsg. Wolfram Hoepfner. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 2002.

Billington, James. Building Libraries of the Future. Boston: Simmons College Graduate School of Library and Information, 1989.

Buckland, Michael. Redesigning Library Services. A Manifesto. Chicago; London: ALA, 1992.

Clapp, Verner W. The Future of the Research Library. Champaign/ Urbana: University of Illinois Press, 1964.

Crawford, Walt. Being Analog: Creating Tomorrow's Libraries. Chicago; London: ALA, 1999.

Crawford, Walt; Gorman, Michael. Future Libraries: Dreams, Madness & Reality. Chicago; London: ALA, 1995.

Feather, John. The Information Society. A Study of Continuity and Change. London: Facet, 2008.

Gorman, Michael. Our Enduring Values. Librarianship in the 21st Century. Chicago, London: ALA, 2000.

Gorman, Michael. Enduring Library: Technology, Tradition and the Quest for Balance. Chicago: ALA, 2003.

Lancaster, Frederick Wilfrid. Toward Paperless Information Systems. New York; San Francisco; London: Academic Press, 1978.

Lerner, Frederick. The Story of Libraries. From the Invention of Writing to the Computer Age. New York, London: Continuum, 1998.

Licklider, J. C. R. The Library of the Future. Cambridge, MA: MIT Press, 1965.

Pettinato, Giovanni. *The Archives of Ebla: An Empire Inscribed in Clay*. New York: Doubleday, 1981.

Puksoo, Friedrich. *Raamat ja tema sõbrad*. Tallinn: Valgus, 1973.

Sapp, Gregg. *A Brief History of the Future of Libraries. An Annotated Bibliography*. Lanham; Maryland; London: Scarecrow Press, 2002.

Vorstius, Joris; Joost, Siegfried. *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1977.

Weimann, Karl-Heinz. *Bibliotheksgeschichte*. München: Dokumentation, 1975.

Artiklid

Bowker, R.R. *Libraries and the Century in America: Retrospect and Prospect*. // *The Library Journal*, (1901) January, p.5-7.

Brindley, Lynne. *Re-defining the Library*. // *Library Hi-Tech*, vol. 24 (2006) no 4, p.484-495.

Branscomb, Lewis M. *Information: The Ultimate Frontier*. // *Science*, vol. 203 (1979) no 4376, p.143-147.

Bush, Vannevar. *As We May Think*. // *Atlantic Monthly*, vol. 176 (1945) no 1, p.101-108.

Gorman, Michael. *The Electronic Library, or Learning to Cope with the Paperful Society*. // *American Libraries*, vol. 12 (1981) no 5, p. 273-274.

Lancaster, Frederick Wilfrid. *The Paperless Society Revisited*. // *American Libraries*, vol. 16 (1985) no 8, p.553-555.

Line, Maurice. *Libraries and Information Services in 25 Years' Time: A British Perspective*. // *Libraries and the Future: Essays on the Library in the Twenty-Firth Century*. By Wilfrid Lancaster

and Peter Gellatly. New York;London;Norwood: Haworth Press, 1993, p.73–83.

Line, Maurice. Designing Libraries Round Human Beings. // *Aslib Proceedings*, vol. 50 (1998) no 8, p. 221–229.

Maas, Winy. Brabant-Bibliothek // *Bibliotheken 2040. Die Zukunft neu entwerfen*. Red. Rob Bruijnzeels und Nicoline van Tiggelen. Bad Honnel: Bock+Herchen, 2001, S. 16–27.

Veaner, Allen B. “1985 to 1995”: The Next Decade in Academic Librarianship, part I // *College and Research Libraries*, vol. 46 (1985) no 3, p. 209–229; part II. // *College and Research Libraries*, vol. 46 (1985) no 4, p.295–308.

Wellisch, Hans. Ebla: The World’s Oldest Library // *Journal of Library History*, vol. 16 (1981) no 3, p. 488–500.

Käesoleva raamatu illustratsioonid on pärit järgmistest raamatutest:

Antike Bibliorheken./ Hrsg. Wolfram Hoepfner. Mainz am Rhein, 2002.

Bibliotheken 2040./ Red. R.Bruijnzeels und N.van Tiggelen. Bad Honnel, 2001.

Löschburg, Winfried. Alte Bibliotheken in Europa. Leipzig, 1974.

Puksoo, Friedrich. Raamat ja tema sõbrad. Tallinn, 1973.

Eesti raamat. 1525 – 1975. Ajalooline ülevaade. Tallinn, 1978.

Eesti Rahvusraamatukogu. Aastaraamat 2008/2009.

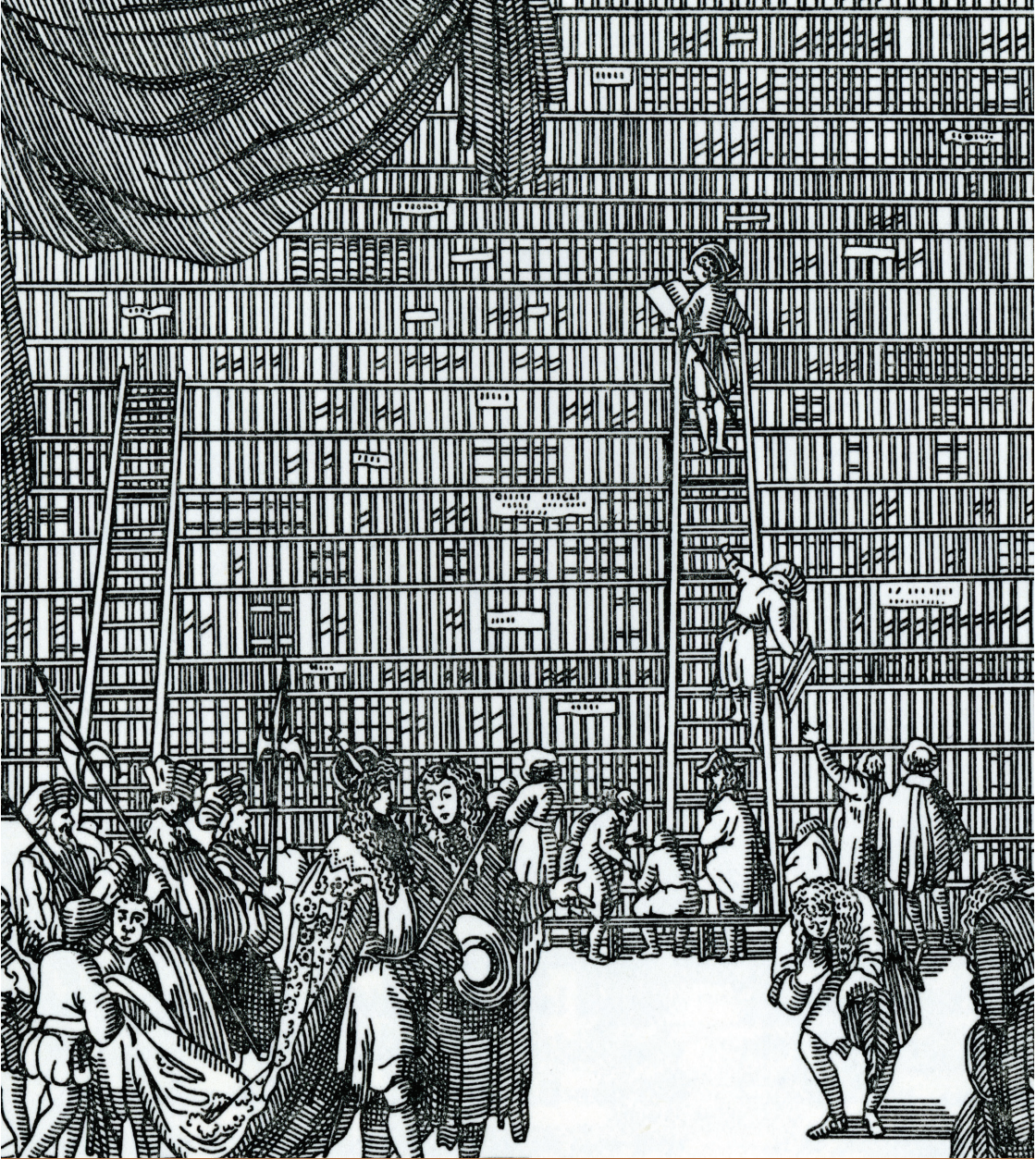
New Library Buildings in Europe. Dokumentation 2010./ Ed. by I. Feldsien-Sudhaus. Göttingen, 2010.

Bibliothèque nationale de France. Paris, 1997.

Chinese Library Buildings. China, Encyclopedia of China Publishing House, 1996.

Владимиров, Л. И. Всеобщая история книги. Москва, 1988.

ISBN 978-9949-23-083-9

9 789949 230839 >